

ՆԱՅԱՍԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

NATIONAL
LIBRARY OF ARMENIA

ԲԱՆԲԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐԻ

BULLETIN

OF ARMENIAN LIBRARIES

2025 (2)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

*ԲԱՆԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐԻ
ԳԻՏԱՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ*

2025 (2)

ԵՐԵՎԱՆ
«ԳԻՐՔ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2025

NATIONAL LIBRARY OF ARMENIA

***BULLETIN OF ARMENIAN LIBRARIES
SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL***

2025 (2)

**YEREVAN
“GIRK” PUBLISHING HOUSE
2025**

НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА АРМЕНИИ

***ВЕСТНИК БИБЛИОТЕК АРМЕНИИ
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ***

2025 (2)

**ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО «ГИРК»
2025**

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 2015 ԹՎԱԿԱՆԻՑ
ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՏԱՐԵԿԱՆ ԵՐԿՈՒ ԱՆԳԱՍ
Հրատարակությունը երաշխավորված է Հայաստանի
ազգային գրադարանի գիտական խորհրդի կողմից

Գլխավոր խմբագիր՝
Չուլյան Աննա

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Պատասխանատու խմբագիր՝
Ղազարյան Հայկանուշ

Ավդոյան Լևոն
Զարգարյան Տիգրան
Էլիազյան Գայանե
Լիզունովա Իրինա
Համբարձումյան Հայկ
Հովհաննիսյան Գայանե
Կուչմա Իրինա

Մուրադյան Խաչիկ
Տեր Արարատ Պողոսյան
Ռեսպոնդենտ Անջելա

Սահակյան Վահե
Սուքիասյան Գագիկ

«Հայաստանի ազգային գրադարան» ՊՈԱԿ-ի տնօրենի տե-
ղակալ գիտական գծով
Պատմական գիտությունների դոկտոր
Տեխնիկական գիտությունների թեկնածու
Քիմիական գիտությունների թեկնածու
Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Հանրահասանելի գիտության և տեղեկատվության փորձա-
գետ
Պատմական գիտությունների դոկտոր
Պատմական գիտությունների թեկնածու
Տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, մարքեթինգի դոկ-
տոր
Սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածու
Մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ

Տեխնիկական խմբագիր՝
Զոհրաբյան Սառա

Ավետյան Նորա
Բոյաջյան Անի
Հայրապետյան Ներսես
Շիրինյան Աննա
Տոնոյան Ռուզան

*Բանբեր Հայաստանի գրադարանների գիտամեթոդական հանդեսի հրատարակությունը (2015-2019 թթ.) շարունակվում է «Հայաստանի ազգային գրադարան» ՊՈԱԿ-ի գիտխորհրդի 2021 թվականի հունիսի 10-ի նիստի որոշման համաձայն: 2025 թվականի երկրորդ թողարկումը ներառում է հոդվածներ հետևյալ թեմատիկ ուղղություններով՝ «Հայկական հավաքածուները աշխարհի գրադարաններում», «Թվային բովանդակության կառավարում», «Թվային XXI դար. Մարտահրավերներ», «Ժառանգության պահպանություն և հանրահռչակում», «Մատենագիտություն», «Հաղորդումներ»: Հանդեսը նախատեսված է գրադարանագիտության, մատենագիտության, թանգա-
րանագիտության, հումանիտար գիտությունների ոլորտի մասնագետների համար:*

ISSN 1829-4685

**PUBLISHED SINCE 2015
FREQUENTLY: TWICE A YEAR**

The publication is guaranteed by the Scientific Council
of the National Library of Armenia

Editor-in-Chief

Chulyan Anna

Candidate of Sciences in Philology, Associate
Professor

EDITORIAL BOARD

Responsible Editor

Ghazaryan Haykanush

Avdoyan Levon
Zargaryan Tigran
Eliazaryan Gayane
Lizunova Iryna
Hambardzumyan Hayk
Hovhannisyan Gayane
Kuchma Iryna
Mouradian Khatchig
Fr. Ararat Poghosyan
Repanovici Angela

Sahakyan Vahe
Sukiasyan Gagik

Deputy Director for Science of the “National
Library of Armenia” SNCO
Doctor of Sciences in History
Candidate of Sciences in Technology
Candidate of Sciences in Chemistry
Doctor of Sciences in History, Professor
Candidate of Sciences in Philology
Doctor of Sciences in Philology, Professor
Open Science and Open Access Expert
Doctor of Sciences in History
Candidate of Sciences in History
Doctor of Engineering Sciences, Doctor of
Marketing
Doctor of Sciences in Sociology
Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor

EDITORIAL STAFF

Technical Editor

Zohrabyan Sara

Avetyan Nora
Boyadjian Ani
Hayrapetyan Nerses
Shirinyan Anna
Tonoyan Ruzan

The publication of Bulletin of Armenian Libraries, the scientific methodical journal (2015-2019), continues according to the decision of the Scientific Council of the National Library of Armenia on June 10, 2021. The second issue of 2025 includes articles in following sections: “Armenian Collections Around the World”, “Digital Content Management”, “Digital XXI Century: Challenges”, “Heritage Preservation & Promotion”, “Bibliography”, “Reports”. The journal is meant for experts in the fields of library science, bibliography, museology and humanities.

Главный редактор

Чулян Анна

Кандидат филологических наук, доцент

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Ответственный редактор

Казарян Айкануш

Заместитель директора ГНКО «Национальная библиотека Армении» по научной деятельности

Авдоян Левон

Доктор исторических наук

Заргарян Тигран

Кандидат технических наук

Элиазян Гаяне

Кандидат химических наук

Лизунова Ирина

Доктор исторических наук, профессор

Амбардзумян Айк

Кандидат филологических наук

Оганесян Гаяне

Доктор филологических наук, профессор

Кучма Ирина

Эксперт по Открытой науке и Открытому доступу

Мурадян Хачик

Доктор исторических наук

Иерей Арарат Погосян

Кандидат исторических наук

Репанович Анжела

Доктор технических наук, доктор по маркетингу

Саакян Ваге

Кандидат социологических наук

Сукиасян Гагик

Доктор педагогических наук, профессор

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Технический редактор

Зограбян Сара

Аветян Нора

Бояджян Ани

Айрапетян Нерсес

Ширинян Анна

Тоноян Рузан

Издание научно-методического журнала «Вестник библиотек Армении» (2015–2019 гг.) продолжается согласно решению Ученого совета Национальной библиотеки Армении от 10 июня 2021 года. Во второй выпуск 2025 г. включены научные статьи, которые представлены в следующих разделах: «Армянские коллекции в библиотеках мира», «Управление цифровым контентом», «Цифровой XXI век: вызовы эпохи», «Сохранение и популяризация наследия», «Библиография», «Доклады». Журнал предназначен для специалистов в области библиотечного дела, библиографии, музееведения и гуманитарных наук.

ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳՐԻ ԽՈՍՔ

Հարգելի՛ գործընկեր, սիրելի՛ ընթերցող,

Ներկայացնում ենք «Բանբեր Հայաստանի գրադարանների» գիտամեթոդական հանդեսի 2025 թվականի երկրորդ թողարկումը՝ շարունակելով մասնագիտական համայնքի հետ գիտական երկխոսության և համագործակցության ձևավորված ավանդույթը:

Հանդեսում ներկայացված են ապրիլի 29-30-ը Հայաստանի ազգային գրադարանում տեղի ունեցած

«Ֆրանսիա-Հայաստան. պատմական և մշակութային երկխոսություն» միջազգային գիտաժողովի մասնակիցների, ինչպես նաև գրադարանային և հարակից ոլորտների մասնագետների հոդվածները և հաղորդումները:

Հոդվածները լուսաբանում են ժամանակակից գրադարանագիտության և հարակից ոլորտների հիմնախնդիրների լայն շրջանակ՝ համադրելով ազգային ժառանգության պահպանման գործին միտված տեղական փորձը, աշխարհի գրադարաններում և այլ կառույցներում հայկական հավաքածուների պահպանման հարցերը և գրադարանների ոլորտային խնդիրների միջազգային առաջադեմ լուծումները: Հատուկ անդրադարձ է կատարվում թվային փոխակերպման և տպագիր ժառանգության թվային հասանելիության ապահովման գործընթացներին, ինչպես նաև արհեստական բանականության և ժամանակակից գործիքակազմի կիրառմանն՝ ինչպես միջազգային, այնպես էլ հայկական գրադարանային փորձի համատեքստում:

Հանդեսի այս թողարկման հոդվածները ներկայացված են հետևյալ թեմատիկ բաժիններում՝ «Հայկական հավաքածուները աշխարհի գրադարաններում», «Թվային բովանդակության կառավարում», «Թվային XXI դար. Մարտահրավերներ», «Ժառանգության պահպանություն և հանրահռչակում», «Մատենագիտություն», «Հաղորդումներ»:

«Բանբեր Հայաստանի գրադարանների» գիտամեթոդական հանդեսը շարունակաբար ընդլայնում է իր տեսանելիությունն ու հասանելիությունը մասնագիտական հանրույթի համար: Այն ներկայացված է Հայաստանի ազգային գրադարանի թվային շտեմարաններում, ինչպես նաև արդեն ունի իր առանձին հարթակը Open Journal Systems (OJS) համակարգում: OJS հարթակում հանդեսի ներկայացված լինելը ապահովում է հանդեսի տեսանելիությունը միջազգային հարթակներում, ընթերցողական և հրապարակման վիճակագրության տեսանելիություն, ինչպես նաև թվային երկարաժամկետ պահպանում և արխիվացում:

«Բանբեր Հայաստանի գրադարանների» հանդեսը շարունակում է մնալ գրադարանային և հարակից ոլորտների մասնագիտական հանրույթի համախմբման կարևոր հարթակներից մեկը: Լիահույս ենք, որ հանդեսի այս թողարկումը կնպաստի գրադարանային գործի նորարարական միտումների խթանմանը, մասնագիտական հեռանկարների ընդլայնմանը և արդի մոտեցումների արմատավորմանը:

«Բանբեր Հայաստանի գրադարանների»
էլեկտրոնային հանդեսի գլխավոր խմբագիր
բ.գ.թ., դոցենտ Աննա Չուլյան

NOTE FROM THE EDITOR-IN-CHIEF

Dear colleagues,

We are pleased to present the second issue of the scientific-methodological journal “Bulletin of Armenian Libraries” for 2025, continuing the established tradition of scientific dialogue and cooperation with the professional community.

This issue features articles and presentations by participants of the international conference “France–Armenia: Historical and Cultural Dialogue”, held on April 29–30 at the National Library of Armenia, as well as contributions by specialists from the library field and related disciplines.

The published articles address a broad range of contemporary issues in library science and related fields, combining local experience aimed at preserving national heritage, discussions on the preservation of Armenian collections in libraries and institutions worldwide, and advanced international solutions to sector-specific challenges in librarianship. Special attention is given to the processes of digital transformation and ensuring digital access to printed heritage, as well as to the application of artificial intelligence and modern tools, considered within both international and Armenian library practice.

The latest issue of the “Bulletin of Armenian Libraries” compiles the articles presented in the following sections: “Armenian Collections Around the World”, “Digital Content Management”, “Digital XXI Century: Challenges”, “Heritage Preservation & Promotion”, “Bibliography”, “Reports”.

The scientific and methodological journal “Bulletin of Armenian Libraries” continues to expand its visibility and accessibility for the professional community. It is indexed in digital repositories of the National Library of Armenia and now also has its own dedicated platform within the Open Journal Systems (OJS). The journal’s presence on the OJS platform ensures its international visibility, access to readership and publication statistics, as well as long-term digital preservation and archiving.

The journal “Bulletin of Armenian Libraries” continues to remain one of the important platforms for consolidating the professional community of library and related fields. We believe that this journal issue, through its comprehensive content coverage, will contribute to promoting innovative trends in library work, expanding professional perspectives, and establishing modern approaches.

E-journal “Bulletin of Armenian Libraries”
Editor-in-Chief,
Anna Chulyan, Ph.D., Associate Professor

СЛОВО ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Уважаемые коллеги, дорогие читатели!

Представляем второй номер научно-методического журнала «Вестник библиотек Армении» за 2025 год, продолжая сложившуюся традицию научного диалога и сотрудничества с профессиональным сообществом.

В новый выпуск вошли статьи и доклады участников международной конференции «Франция – Армения: исторический и культурный диалог», состоявшейся 29–30 апреля в Национальной библиотеке Армении, а также материалы специалистов библиотечной сферы и смежных отраслей.

Публикации освещают широкий круг актуальных проблем современного библиотековедения и смежных дисциплин, объединяя местный опыт, направленный на сохранение национального наследия, вопросы сохранности армянских коллекций в библиотеках и учреждениях разных стран мира, а также передовые международные решения важных вопросов библиотечного дела. Особое внимание уделено процессам цифровой трансформации и обеспечению цифровой доступности печатного наследия, а также применению искусственного интеллекта и современных инструментов в контексте как международного, так и армянского библиотечного опыта.

Статьи, включенные в данный выпуск, представлены в следующих тематических разделах: «Армянские коллекции в библиотеках мира», «Управление цифровым контентом», «Цифровой XXI век: вызовы эпохи», «Сохранение и популяризация наследия», «Библиография», «Доклады».

Научно-методический журнал «Вестник библиотек Армении» последовательно расширяет свою видимость и доступность для профессионального сообщества. Журнал представлен в цифровых репозиториях Национальной библиотеки Армении, а также имеет собственную платформу в системе Open Journal Systems (OJS). Присутствие журнала на платформе OJS обеспечивает его международную представленность, доступ к статистике чтения и публикаций, а также долгосрочное цифровое хранение и архивирование.

Журнал «Вестник библиотек Армении» продолжает оставаться одной из важнейших платформ консолидации профессионального сообщества библиотечной и смежных сфер. Мы уверены, что данный выпуск журнала благодаря своему содержательному охвату будет способствовать развитию инновационных тенденций в библиотечном деле, расширению профессиональных горизонтов и внедрению современных подходов.

Главный редактор электронного журнала
«Вестник библиотек Армении»
к.ф.н., доцент Анна Грайровна Чулян

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒՆԵՐԸ ԱՇԽԱՐՀԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ
ARMENIAN COLLECTIONS AROUND THE WORLD
АРМЯНСКИЕ КОЛЛЕКЦИИ В БИБЛИОТЕКАХ МИРА

<https://doi.org/10.52027/18294685-am.2.25-03>

BABAIAN ANI
MAMIGONIAN MARC A.

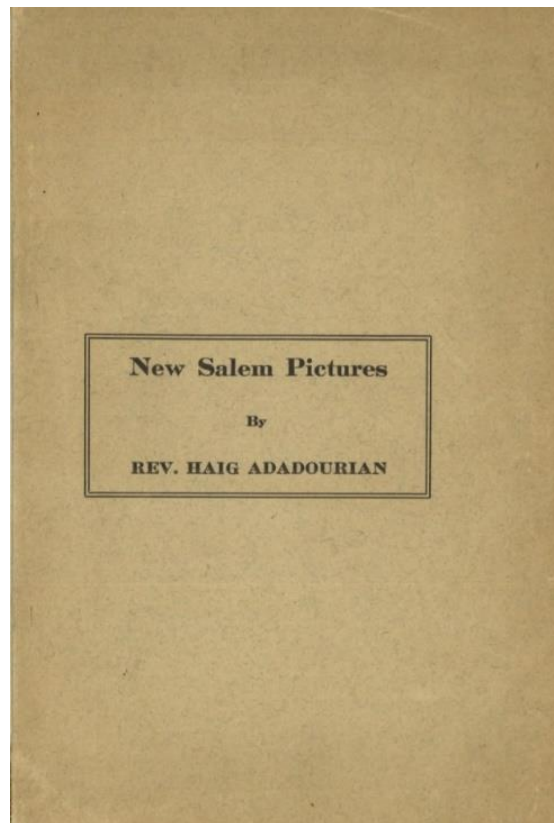
National Association for Armenian Studies and Research (NAASR)

THE FIRST ARMENIAN PRINTED BIBLE OF VOSKAN
YEREVANTS'I AT NAASR'S MARDIGIAN LIBRARY

Բանալի բառեր՝ Ոսկան Երևանցի, հայկական առաջին տպագիր Աստվածաշունչ, Հայկ Ադադուրյան:

Keywords: Voskan Yerevants'i, the first Armenian printed Bible, Haig Adadourian.

One day, this past September (2024), our library received a letter asking if we were interested in an old family Bible. Given our limited space, we only accept books on a selective basis, so we asked for a photo of the book. We received a photo of the cover only, with a beautiful old handwritten note attached, reading: "The first printed edition of the Armenian Bible (Job-Rev.) Printed in Amsterdam, (Holland) Oct. 13, 1668. Used many years as Church Bible, in the Gregorian Armenian Church, Aintab, Turkey."

New Salem Pictures (1913) by Rev. Haig Adadourian

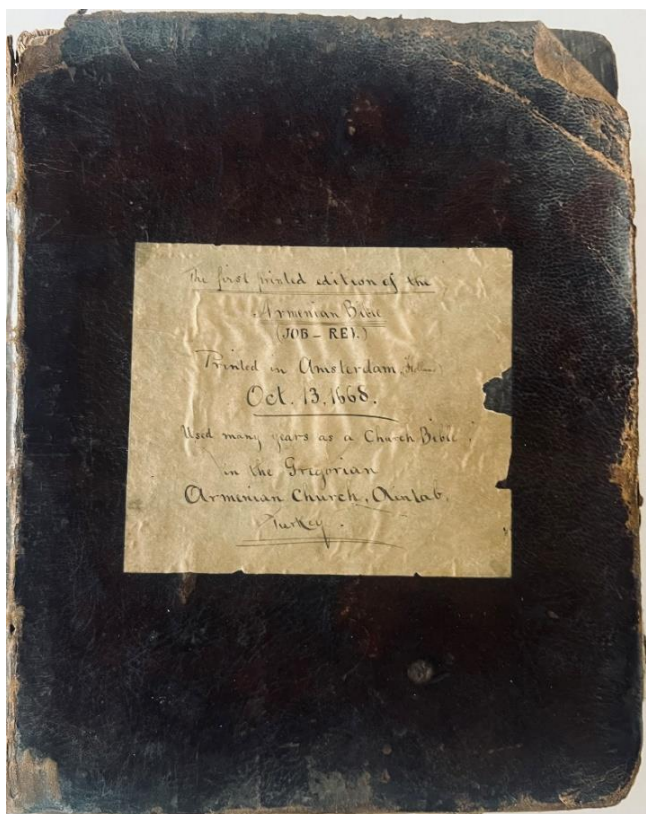
This photo sparked a strong intuition that this might be a book we had long dreamed of adding to our collection. Less than a week later, we received the Bible. The moment we saw it in person was indescribable: it was exactly the book we had long hoped for: the first Armenian Bible printed by Voskan Yerevants‘i in Amsterdam more than 350 years ago. Accompanying this treasure was another book written by the Bible’s previous owner, Rev. Haig Adadourian, titled *New Salem Pictures* (1913).

This is the story of the 300-year journey of a remarkable book to our library.

Title: Աստուածաշունչ = Astuatsashunch‘ [Bible]

Printed by: Ոսկան Երևանցի = Oskan Erewants‘i

Publication Information: յԱմստերդամ: Սրբոյն Էջմիածնի և Սրբոյն Սարգսի Ջօրավարի = yAmstērdam: Srboyn Ējmiatsni ew Srboyn Sargsi Zōravari [Amsterdam, St. Etchmiadzin and St. Sargis Zoravar], 1666-1668
NAASR Mardigian Library, Gift of Robert Albiol

Cover of the Voskan Yerevants‘i now in NAASR’s Mardigian Library

First page of the NAASR copy of the Bible printed by Voskan Yerevants‘i, showing the opening of the Book of Job. The volume shows its age and the long journey it has made, but also the care that has been taken to preserve it for more than 350 years

About the Bible's Owners

Robert Albiol, the great-grandson of Rev. Haig Adadourian (1870 Adana—1950 Malden, MA), contacted NAASR about our library becoming the home for his family's Bible. According to Mr. Albiol, his great-grandfather, Reverend Aintabli Adadour (1805-1887), was the first Armenian to be ordained as a Protestant minister. Mr. Albiol wrote to us:

"His son, Haig, came to the US, trained in Pennsylvania and had ministries in Martha's Vineyard and Manomet, MA. Haig was instrumental in establishing Armenian churches in Oxnard, CA, and Buenos Aires, Argentina. Between 1900 and 1920 he worked endlessly to raise the immigration quotas in order to allow more Armenian refugees into the U.S., Canada and Argentina. There were accounts of him attending meetings in the White House to lobby on behalf of the Armenians. He sponsored numerous immigrants."

We have found substantial information supporting Mr. Albiol's family history. The Rev. Edward G. Porter of Boston, speaking in 1898 to the Second Congregational Church in Manomet, Mass., where Haig Adadourian was then the minister, stated:

"I congratulate you heartily on your minister. ... I knew him long before you did. Eleven years ago I was visiting Aintab as a trustee of the Central Turkey College, where he was studying. At Adana I saw his venerable father, Aintabli Adadour, one of the first band of preachers ordained by the pioneer missionaries of the American Board in that country. He had successful pastorates at Urfa, Diarbekir, Kessab, Tarsus, and Adana; and after fifty years of faithful service he surrendered his prophet's mantle to his son, who has been led by unexpected circumstances to pursue his vocation here among the sons of the Pilgrims" [Proceedings, 1899, 34].

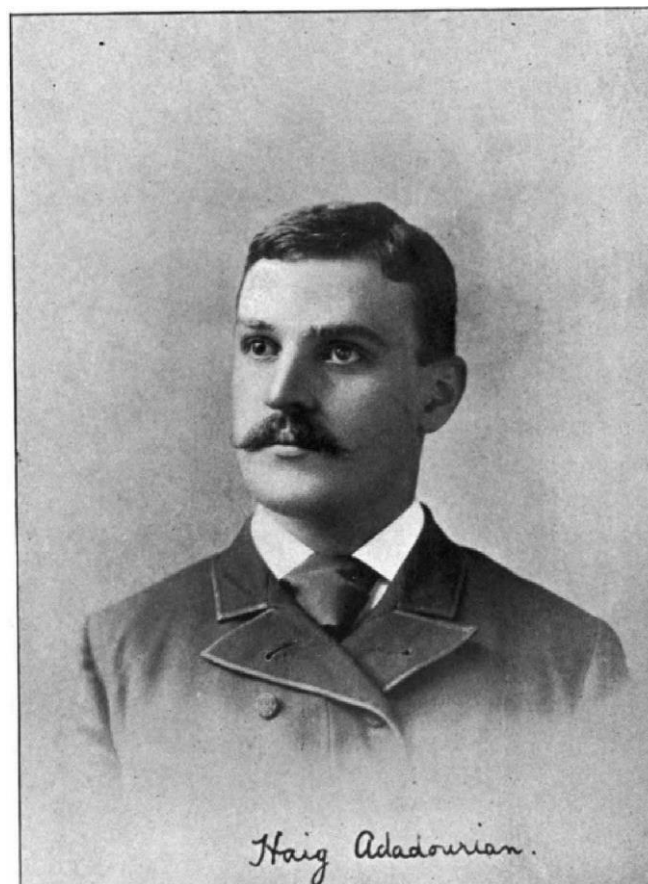

Photo of Haig Adadourian, from Proceedings of the One Hundred and Sixtieth Anniversary Celebration of the Second Congregational Church in Plymouth (Manomet) Mass. (1899)

Haig Adadourian was born in Adana in 1870, was a graduate of the Protestant-run Central Turkey College in Aintab and came to the U.S. around 1889. He graduated from the Hartford Theological Seminary and was naturalized in Malden, Mass., in 1895. From 1897-1904 and again in 1916-1923 he was Pastor of the Second Congregational Church in Manomet. He also served as minister in Orleans and New Salem as well as West Tisbury on Martha's Vineyard (all in Massachusetts), and seems to have become something of a local historian, writing about Manomet as well as other communities. He also wrote on Armenian subjects: for example, in the first issue of *The Armenia Herald* (December, 1917), his article titled "The Armenian coat of Arms and the Truths It Displays" was featured. He is said to have been an accomplished linguist, "speaking four languages and reading six more".

Following his second term in Manomet, Rev. Adadourian and his wife moved to San Diego, Calif. Details about his activities in California have proven hard to find, although he can be found in Pasadena City Directory in 1929 and was at Pilgrim Congregational Church in Fresno in 1941. In the 1930s he spent time in Brazil and South America, evidently on church business. He returned to Massachusetts and lived in Malden until his death in 1950. Imagine the more than three-and-a-half-century-long journey of this volume of the first printed Armenian Bible from its origins in Amsterdam in 1668, to Adana, Aintab, New England, perhaps South America, Washington, D.C., and finally to Belmont, Massachusetts.

About Voskan Yerevants'i and The First Printed Armenian Bible

The transition from hand-copied manuscripts to the printed Bible for the Armenian Church was challenging. The Church faced many difficulties, including resistance, concerns over altering the text, and the need to balance tradition with technological progress. Voskan Yerevants'i (New Julfa, 1614-Marseille, 1674), is a figure of enormous importance in the history of Armenian printing, renowned especially for creating the first printed Armenian Bible. The printing of this Bible took place in Amsterdam, starting on March 11, 1666, and lasted two years and seven months, until October 13, 1668.

**Portrait of Voskan Yerevantsi by A. Gasparyan, from Oskan Erevants'i:
Patmavep 1638–1674 by Hovhannes Ghukasyan (1962)**

Voskan's was not the first effort to print the Bible in Armenian. Rather, "the first attempts date to the 1630s, when Armenians in Etchmiadzin and New Julfa sent requests to the Pope to have the Bible printed in Rome. The Catholic Church, however, judging [that] the Armenian text the Bible [did] not conform to the Vulgate and fearing that elements inadmissible to the Church of Rome might make their way into print, refused to grant permission. A second attempt, this time in 1650 in New Julfa, was made by Hovhannēs Jughayetsi, a pupil of Kach'atur Kesaratsi who had earlier been sent to Livorno to learn the art of printing. However, this failed as well" [Uluhogian, Zekiyan, Karapetian, 2011, 283]. Thus, Voskan's successful attempt was the culmination of decades of aspirations and efforts by numerous individuals.

Sebouh Aslanian writes that Voskan's parents "hailed from the city of Yerevan" (hence, "Yerevants'i") and "were among the many Armenians either fleeing the *celali* uprisings or deported from their hometown and resettled in New Julfa by Shah 'Abbas I in 1604-1605." As for Voskan himself, he was "perhaps the quintessentially mobile Armenian subject of the early modern period. His mobility began early and took him across a great part of the early modern Armenian diaspora" [Aslanian, 2023, 164].

Although he was educated at Etchmiadzin, Voskan converted to Catholicism. When he traveled to Livorno in 1663 to pursue printing the Bible, he writes, "I found no one there who was helpful to me, on account of which I left there and went to Rome with the purpose of at least finding some success there. But there, too, there was no consolation or succor for me because of the opposition of many, both those from our nation as well as those from their (Catholic officials' in Rome?) religious orders, which is tiresome to recount one after another" [Aslanian, 2023, 165].

Voskan's brother, Avetis Ghlichents'i Yerevants'i (Աւետիս Դլիճենցի), assisted Voskan and obtained a printing press from Matteos Tsarets'i (Մատթէոս Ծարեցի) (1590-1661) which was named Surb Ējmiatsin ew Surb Sargis Zoravar. (Voskan had been abbot of St. Sargis monastery in Ushi and was educated and served at Etchmiadzin.) "The printing office was to take its name from the two monasteries for fifty-seven years as it moved from city to city and changed managers and orientation" [Lane, 2012, 78].

Eventually, Voskan secured financial support from several Julfan Armenian merchants, and relocated to Amsterdam by 1664. Voskan's press printed 12 books during his years in Amsterdam (1666-1669), including "the first Armenian Bible in 1666-1668 and the first book in vernacular Armenian, a treatise on mathematics for the use of Armenian merchants ... It was also the first Armenian press to publish in significant numbers works of a 'secular' nature, including Arakel of Tabriz's *Book of Histories* (Amsterdam, 1669)" [Aslanian, 2023, 170].

Voskan's Biblical text was "based on the manuscript of the Bible of Het'um. However, as he himself admitted, under pressure from the Catholic inquisitions, he edited the Armenian in several points, 'correcting' it and harmonizing it with the Vulgate [the approved Latin translation of the Bible]. In spite of these revisions, the edition nevertheless sparked criticism regarding the orthodoxy of its text" [Uluhogian, Zekiyan, Karapetian, 2011, 283].

The Bible was printed in two volumes, in two distinct versions. The first version has 1,462 pages (volume I 628, volume II 834 pages) and the second has 1,436 pages (volume I 628, volume II 808 pages), in a two-column double pagination. The illustrations and beautiful calligraphies make this Bible not only a religious work, but also a cultural treasure. It is a masterpiece that continued the grandeur of illustrated manuscripts. The first volume begins with Genesis and ends with the Third Book of Maccabees, and the second volume begins with the Book of Job and ends with the Book of Revelation, as well as other supplemental material, including the colophon.

Portraits of the four evangelists, Matthew, Mark, Luke, and John

From the Gospel According to St. Matthew, with images of the Nativity

The discrepancy between the two versions of the second volume seems first to have been noticed by the well-known numismatist Dr. Paul Z. Bedoukian. “Comparing the two Voskanian Bibles he had; he found that one was 26 pages shorter than the other. Probably unable to find the answer to the question, he copied his ‘deficient’ copy on microfilm and sent it to the Armenian Book Bibliography Department of the Public Library (now the National Library of Armenia) for study” [Khachatryan, 2018, 143].¹

Indeed, we consulted Bedoukian’s copies of the Bible, now at the Armenian Museum of America, to compare them with our just-acquired copy. It was exciting to see the various versions, including two bound copies of the combined volumes with beautiful leather covers. We thank our colleagues at the Museum for providing the opportunity to compare and study these remarkable books.

Various sources inform us that Voskan’s Bible had a large print run – as high as 5,000 copies. However, it seems that this second version was printed in smaller numbers. According to Armen Khachatryan, “Compared to the first large-scale printing of the Bible, the second was so small that traces are barely visible today. One of the reasons for the small print run was that it was carried out in extremely secret conditions, and copies were donated only to a few prominent individuals ... and to the episcopal Sees of the Armenian Apostolic Church” [Khachatryan, 2018, 147].

The second version omits the *Prayer of King Manasseh of Judea* and *Fourth Book of Esdras*. According to the Rev. Fr. Krikor Vardapet Maksoudian, “It’s difficult to explain why the Prayer of

¹ About Bedoukian see also K’arrik Korkotyan and Ninel Oskanyan, “Hayeren Astvatsashnch’i Arajin Tpagrut’iwnē ev Nra Tarberakē” = Քնարիկ Կորկոտյան, Նինել Ոսկանյան, Հայերեն Աստվածաշնչի Առաջին Տպագրությունը եվ Նրա Տարբերակը = The first printed Bible in Armenian and its versions, Ėjmaitsin, vol. 23, no.11-12, Nov.-Dec. 1966.

Manasseh and Fourth Esdras do not appear in your edition. I have noticed that in early Armenian printed books copies of the same edition of a book may differ from each other in so far as textual material (words, sentences and even paragraphs) and designs are concerned. This says something about the complicated and difficult process that early printing required. The Prayer of Manasseh, though apocryphal, is included in the Armenian Book of Common Prayer or Zhamagirk. It is recited during Lent. From the *Oxford Dictionary of the Christian Church*, I learn that this prayer has appeared as an appendix in printed Vulgates since the time of Pope Clement VIII (1592-1605), which is half a century earlier than the Oskan Bible. This raises some doubt about Catholic censorship.”

Opening of the Gospel According to St. Mark

There is no information in the colophon about the engravings used in the Bible. Many of them have the initials of the artists, who are now recognized as Christoffel Van Sichem the Elder (CV), Christoffel Van Sichem the Younger (CVS), Albrecht Durer (AD), Hendrick Goltzuis (HC), and Maarten van Heemskerck (MHemfr). The two volumes contain a total of 160 engravings, which were “not been specially created for the edition of the Bible”; instead, the printers purchased “woodcuts of the European masters and have adapted them to the Bible” [Gharibian, Yenokyan, 2018, 22]².

Today, centuries later, looking back at this treasure, one can imagine what a difficult path it has taken, from Voskan’s dream of seeing the Bible printed in Armenian to making it a reality, the difficulties of the technology, securing authority to publish the Bible in Armenian in a European country, engraving the letters and images, developing the transition from manuscript to print, and editing the text.

Yerevants’i’s Bible became a paradigm for future Bibles in Armenian, including the Bibles of Constantinople (1705), Venice (1733), Saint Petersburg (1818), and Kolkata-Serampore (1817).

² For a complete list of the artists whose work appears in the Bible see pp. 486-496.

The Bible of 1666-68 was far from Voskan's only important contribution to Armenian printing. Although it is difficult to determine a definitive list of the books he printed before his death in 1674, or of the Surb Ėjmiatsin ew Surb Sargis Zoravar print house as a whole until it ceased operating in 1718, Voskan was very active and left a rich legacy. Among his other landmark publications is the *Book of History* (*Girk' Patmutesants'*) by Arakel of Tabriz, the first work by an Armenian historian published in the lifetime of the author and a work of inestimable importance. NAASR's library holds a precious copy of this book that belonged to historian George Bournoutian, who translated it into English.

Voskan Yerevants'i's life was marked by significant challenges, a path often walked by those who dare to think and act beyond the confines of their community. Despite his remarkable contributions, he and his close collaborators were not without opponents, critics, and detractors. While our intention was not to provide a detailed biography, we believe it is important to offer a glimpse into his life to better understand his journey. Four centuries later, Voskan's story inspires us to see him as a heroic figure whose legacy endures. It is our hope that scholars will continue to explore his life and work and shed further light on this amazing figure.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

2024 թվականի սեպտեմբերին NAASR Մարտիկյան գրադարանը ձեռք բերեց առաջին տպագիր հայերեն Աստվածաշնչի երկրորդ հատորը, որը տպագրվել է Ոսկան Երևանցու կողմից Ամստերդամում՝ 1668 թվականին: Այս օրինակը մեծ արժեք ունեցող ընտանեկան հավաքածուի Աստվածաշունչ էր. այն պատկանել է և գրադարանին է նվիրաբերվել Ռոբերտ Ալբիոլի կողմից, որը Հայկ Ադադուրյանի՝ նշանավոր հայ բողոքական հոգևորականի ծոռն է: Վերջինիս կյանքի վերաբերյալ մեզ հայտնի տվյալներն արդեն իսկ վկայում են, որ այս Աստվածաշունչը մինչև NAASR-ում իր մշտական հանգրվանը գտնելը անցել է հարուստ ու բովանդակալից ճանապարհ:

Ոսկան Երևանցու Աստվածաշունչը հայ գրքամշակույթի պատմության մեջ հանդես է գալիս որպես տպագրական գլուխգործոց, սակայն դրա ստեղծման բազմաթիվ հանգամանքներ դեռևս մնում են մասնակիորեն չուսումնասիրված: Այս շքեղ հատորը՝ իր նրբաճաշակ գեղագիտական արժանիքներով, միայն կրոնական գիրք չէ, այլև մշակութային բացառիկ գանձ: Դրա հրատարակության պատմությունը, Ոսկան Երևանցու կյանքն ու կենսագրությունը, նրա ստեղծած մյուս գործերը, ինչպես նաև այն նկարիչներն ու վարպետները, որոնք մասնակցել են այս հրատարակության ստեղծմանը, կարիք ունեն ավելի խորքային և հիմնարար գիտական ուսումնասիրության:

WORKS FROM THE MARDIGIAN LIBRARY CONSULTED FOR THIS FEATURE

1. Aslanian, S. D. *Early Modernity and Mobility: Port Cities and Printers Across the Armenian Diaspora, 1512-1800*, New Haven, Yale University Press, 2023, 557 p., *NAASR Mardigian Library*.
2. Bedoukian, P. Z. *An Exhibition of Armenian Books: Early Printings from the Collection of Dr. Paul Z. Bedoukian*, New York, Armenian Museum, Diocese of the Armenian Church of America, 1975, 24 p.

3. Gharibian, N. Sahakian A., The Iconography of the Oskanian Bible in the European Art Context, Yerevan, Antares, 2018, 511 p., *NAASR Mardigian Library, gift of Nazenie Gharibian*.
4. Khachatryan, A. = Խաչատրյան Ա. “Astvatsashnch‘i Oskanyan Tpagrut‘yunneri Areghtsvatsë,” = Աստվածաշնչի Ոսկանյան տպագրությունների Առեղծվածը // Banber Matenadarani = Բանբեր Մատենադարանի, Yerevan, Nairi Publishing House, No. 25, 2018, pp. 133-166.
5. Lane, J. A. The Diaspora of Armenian Printing 1512-2012, Amsterdam, Special Collections of the University of Amsterdam, 2012, 224 p., *NAASR Mardigian Library, from the collection of Jeanette Sarkisian Wagner*.
6. Pehlivanian, M. “Mesrop’s Heirs: The Early Armenian Book Printers,” // Middle Eastern Languages and the Print Revolution: A Cross-Cultural Encounter, Eva Hanebutt-Benz, Dagmar Glass, and Geoffrey Roper, eds., Westhofen, WVA-Verlag Skulima, 2002, pp. 53-92, *NAASR Mardigian Library, from the collection Abraham Krikorian and Eugene Taylor*.
7. Proceedings of the One Hundred and Sixtieth Anniversary Celebration of the Second Congregational Church in Plymouth, (Manomet) Mass. Held on Nov. 9, compiled by Rev. Haig Adadourian, 1898, 67 p.
8. Uluhogian, G.; Zekian, B. L.; Karapetian, V.; eds. Armenia: Imprints of A Civilization, Milano, Skira, 2011, 408 p., *NAASR Mardigian Library, from the collection of Jeanette Sarkisian Wagner*.
9. Բաբայան Ա., = Babayan, A. Հայ գիրքը և տպագրությունը = Hay girk‘ë ev tpagrut‘yunë, Yerevan, Haypethrat, 1963, 173 p., *NAASR Mardigian Library, from the collection of Vartan Gregorian*.
10. Զարբհանալեան Գ., = Zarbhanalean, G. Պատմութիւն հայակական տպագրութեան, սկզբնաւորութենէն մինչ առ մեզ = Patmut‘iwn hayakakan tpagrut‘ean skzbnaworut‘enën minch ar mez [Histoire de l'imprimerie arménienne, 1513-1895], Venetik, Mkhit‘arean tparan, 1895, 822 p., *NAASR Mardigian Library*.
11. Էջմիածին = Ėjmiats’in, vol. 23, no.11-12, Nov. Dec. 1966; special issue dedicated to 300th anniversary of Armenian Printed Bible, Etchmiadzin, 246 p., *NAASR Mardigian Library*.
12. Թէոդիկ = T‘ëodik, Տիպ ու Տառ = Tip u Tar, Կ. Պոլիս, տպագր. Վահրամ եւ Հրաչյա Տէր-Ներսէսյանի = Kostandnupolis: Hrat‘arakut‘iwn ew tpagrut‘iwn Vahramay ew Hrachei Ter-Nersësean, Վիեննա = Vienna, Մխիթարեան տպ. = Mkhit‘arean tparan, 1912, 192 p., *NAASR Mardigian Library, from the collection of Armen Loosarian*.
13. Լևոնյան Գ. = Levonyan, G. Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը: Պատմական տեսություն սկզբից մինչև XX դարը = Hay girk‘ë ev tpagrut‘yan arvestë: Patmakan tesut‘yun skzbits‘ minchev XX dare, Yerevan: HSSR Gitut‘yunneri Akademiayi Hratarakchut‘yun, 1946, 255 p., *NAASR Mardigian Library, from the collection of George Kolligian*.
14. Լէօ = Lëō, Հայկական տպագրութիւն: Հայերը նոր պատմութեան մէջ, պատմական գրական տեսութիւն = Haykakan tpagrut‘iwn: hayerë nor patmut‘ean mēj, patmakan grakan tesut‘iwn, T‘iflis: Tparan “Hermēs,” 1904, 546 p., *NAASR Mardigian Library, from the collection of Martin Halabian*.
15. Կարապետ Եպս. Ամատունի = Karapet Eps. Amatuni, Ոսկան Վրդ, Երեւանցի եւ իր ժամանակը = Oskan Vardapet Erewants‘i ew ir zhamanakë // Հայագիտական մատենաշար «Բազմավէպ», Venetik, S. Ghazar, No. 9, 1975, 221-267 pp., *NAASR Mardigian Library, from the collection of Ani and George Bournoutian*.

16. Հայ գրատպություն և գրքարվեստ: հանրագիտարան = Hay gratput‘yun ew grk‘arvest: hanragitaran, գլխավոր խմբագիր՝ Հովհաննես Այվազյան = Hovhannes Ayvazyan, editor, Yerevan, Haykakan hanragitaran hratarakchut‘yun, 2015, 1120 p., *NAASR Mardigian Library, from the collection of Vigen and Lusine Sargsyan.*
17. Ղուկասյան Հ., = Ghukasyan, H. Ոսկան Երևանցի: Պատմավեպ 1638-1674 = Oskan Erevants‘i: Patmavep 1638-1674, Yerevan, Haypethrat, 1962, 665 p., *NAASR Mardigian Library, from the collection of Harout J. Torossian.*
18. Ոսկանյան Ն., Կորկոտյան Բ., Սավալյան Ա., = Oskanyan, N., Korkotyan, K., Savalyan, A. Հայ գիրքը 1512-1800 թվականներին: Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտություն = Hay girk‘ē 1512-1800 t‘vakannerin: Hay hnatip grk‘i matenagitut‘yun, Yerevan, Petakan Gradaran, 1988, 863 p., *NAASR Mardigian Library, from the collection of Robert Bejoian.*

THE HUMANITY OF THE ARCHIVE: REFLECTIONS
OF A YOUNG ARMENIAN-AMERICAN

Բանալի բառեր՝ հայ-ամերիկյան ինքնություն, պարբերական մամուլ, արխիվներ, առօրեական և բացառիկ պատմության փոխհարաբերություն, գեղագիտություն, սերնդային շարունակականություն:

Keywords: Armenian-American identity, periodicals, archives, ordinary vs. exceptional history, aesthetics, generational continuity.

Archives are not silent. I learned this not in a classroom but in NAASR's periodicals section, sorting through newspapers and magazines whose pages have been touched by the hands of a community over the past 150 years. Most of my Armenian ancestors immigrated to the United States before 1900. Thus, I am, in most ways, a very American Armenian-American. Fortunately, I have been lucky enough to grow up on the East Coast, which offers many routes toward an Armenian identity: church, AGBU, youth groups. NAASR provides another. It connects through scholarly discussion at lectures, recipes from cookbooks in the bookstore, and, most affecting to me, the intergenerational care and knowledge housed in NAASR's Mardigian Library.

When I first began volunteering at NAASR as a middle school student, I was told to start with a mountain of boxes of newspapers and periodicals in the basement. They were labeled as duplicate periodicals, though no one knew for sure, since there wasn't a complete and accurate catalog of the library's periodical holdings. I spent the next few summers finding out. The work was slow and unremarkable—opening, sorting, labeling, and shelving. But the more time I spent among those boxes, the more I realized that I was learning more than just how to create order from chaos. I was learning history.

In the beginning, I didn't think of what I was doing as historical work. It felt more like inventory. Under the guidance of NAASR's library director, Ani Babaian, I began to make sense of what we had. Each fragile newspaper taught me how to handle the next. Each inconsistency reminded me that precision is an act of respect. Every week, the person typesetting *Նոր Օր* (*Nor Or*) had to remember to increase the issue number by one. Noticing misnumbered issues was one of the first times that I considered the humanity of the people who created these objects. The basement began to transform from a mountain of paper into a mountain of memory.

As the years went by, I started to notice the range of the materials passing through my hands. Some periodicals were printed on heavy, expensive paper; others were nearly pulp, crumbling after a single touch. There were elegant art magazines and typewritten church bulletins, revolutionary newspapers and glossy cultural journals. Together they formed a portrait of a community that contained multitudes—earnest and commercial, serious and comic, artistic and pragmatic. Sorting through them became an education in humility. The more I saw, the less I believed in hierarchies of value. A cheaply printed newsletter could tell me as much about Armenian life as an elaborately produced volume.

ՅԱԶՈՐԻ ՆԱԽԱԳԱՀԸ
ԸԼԼԱՅ ԴԵՓԸՊԼԻԿ ԿԱՄ ՏԵՕՄԿՐԱՏ
ՆՈՅՆ ԳՈՐԾԸ ՊԻՏԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿԷ «ՄԵԾՆ ԱՐԱՐԱՏ»

Հռչակաւոր Արարատ Նպարեղէնի Ընկերութիւնը՝ թեւադիտեց իր վեցերորդ տարին շինելով բարձր վարկ և փառաւոր անուն Որովհետեւ անոր վարիչները ունին 20 տարիներու փորձառութիւն և դարձի հմտութիւն, գիտեն ի՞նչպէս, երբ և ուրիշ զննելին: Հալոց պատիւ բերող ընկերական Համեմաշխութիւն Որովհետեւ վարած են սա Հետեւեալ՝ նախկին Հռչակաւոր Ուսարի Պլզուր Ընկերութիւնը և Պոսթոնի նախկին Հանրածանօթ Մասիսի Նպարեղէնի Ընկերութիւնը: Հայ մը չկայ որ դործու մէջ եղած է ու ալ նախկին ընկերութեանց Հետ դործ չէ ունեցած, ահա ալ ընկերութեանց Հիմերու վրայ դրուած է ԱՐԱՐԱՏ ՆՊԱՐԵՂԷՆԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Մենք ունինք երկու Wholesale Grocery տուներ, մէկը Պոսթոն և միւսը Ուսար, մենք կը մատակարարենք բոլոր այն Հայ խանութպանները որոնք ամերիկեան նպարեղէնի դործով կը բաղկան:

Ատիկա արդէն մեր դործն է, սակայն կը ցաւինք ըսելու որ պատերազմը արդեւ եղած է մեզ, բայց եթէ տակաւին բաներ մը կան որ կը դռնուին ալ ալ մեր քով դռնուիլը աւելի երաշխաւորեալ է քան ուրիշ տեղ:

Այս պատուական ապրանքը որ Հայկական սեղանի զարդը և կերակուրներու ընտրելագոյն է, մենք կը պատրաստենք մեր երկու դործարաններու մէջ:

Խանութպան, տան տիկին, ճաշարաններ,

Անոնք որ անցեալ տարի մեր Բէն պամեան փորձեցին շատ դո՛ւ մնացին և երեւակայածէն ալ աւելի, և շատ սպասեցաւ:

ԻՆՁՈ՞Ւ

ՈՐՈՎՀԵՏԵՒ

Մեր պամիան մեր պատուէրի Համեմատ չատուէ մեր տան Համար պատրաստել տուած ենք:

ԻՍԿ ԱՅՍ ՏԱՐԻ

Այս տարի, մենք չատկապէս մեր Արարատ Պրամար ունինք և թողունք որ Բէնի վրայի Հաւրէն պարունակութիւնը խօսի,

Ապրանքին աւերելները Յուլիսի մինչեւ տասն Հինգ կը չուսանք ունենալ, գրէ և Հարցեր դրիւ որպէսզի դինը և օրինակը դրենք, ահապարեցէք, ապագայի Համար մեր ապուրանքը ընել:

Advertisement for Ararat Grocery Uqq (Azg) from 1915/16, touting its top-quality bulghur
Azg (Boston). Batzarik T'iw (1915/1916), p. 138
Uqq (Պոսթոն). Բաշարիկ Թիւ (1915/1916), 138

One afternoon, I came across something that stopped me: an advertisement for Ararat Grocery in Boston, of which my great-grandfather was a co-founder, in an issue of *Uqq (Azg)* from 1915/16. I had grown up with ephemera bearing the Ararat Grocery logo sprinkled around my house, but encountering it out in the “wild” was an entirely different experience. It made me proud and feel viscerally connected to the past. Humor often did the same. Advertisements for shoes, terrifying looking dental equipment, and photos of men with spectacular mustaches often had me chuckling or snapping photos with my phone to send to my friends. Humor, I realized, was a bridge. It collapsed the distance between my ancestors and me more effectively than reverence ever could.

An advertisement for dental supplies in Կոհակ (Kohak) from 1912

Kohak (Constantinople). Vol. 3 no. 1 (January 11/24), p. 12

Կոհակ (Պոլիս). Գ. Տարի թիւ 6 (Յունուար 11/24), 12

My sense of aesthetics also served as an empathetic bridge. I sometimes cringe at the glossy West Coast Armenian magazines of the 1990s and 2000s, preferring the ornate etchings of the late nineteenth and early twentieth century. But I have begun to wonder how those in the past viewed the graphic design of periodicals from the decades before their own time. Just as I rolled my eyes at 1990s design, someone in the 1950s might have found the 1900s unbearably decorative. The archive preserves those shifts in taste without judgment. It refuses to declare which style is correct. But my own human reactions and biases remind me of the humanity and imperfection of the people who created and consumed this material over time.

If I had encountered these materials only through a curated exhibit—limited to the most beautiful or significant items—I would have come away with a narrower view of history. Handling every issue, from the mundane to the magnificent, taught me something different. Exhibits isolate the exceptional; daily contact with the archive reveals what was typical. For every monumental event, there are hundreds of ordinary Tuesdays recorded only in advertisements, community

announcements, or forgotten bulletins. While there is no way to truly step into the shoes of the people these items were created for, interacting with, even on a shallow level, so many objects is the closest I have come.

By the time I was in college, I understood the archive not as a static collection but as a living system. NAASR's periodicals are still growing, and their vitality depends on the people who handle them. Each box opened, each label applied, each record corrected keeps the conversation alive. The archive endures not because of ceremony but because of routine. And that routine, practiced with care, becomes its own kind of reverence.

This work has also taught me something about institutions. Young people form connections through responsibility, not token inclusion. I have continued to work at NAASR for so long because I was trusted with meaningful work. Institutions that want younger generations to care about preservation must give them real work with real stakes. The archive is a classroom only when you are allowed to participate in its upkeep. This does not mean handing over the care of the most rare or fragile items to a middle schooler! The dignity of the everyday is what gives archives their power. By treating the ordinary with care, we preserve the world as it was actually lived.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Աշխատանքը ներկայացնում է, թե ինչպես է Համագգային հայագիտական միության (NAASR) պարբերականների հետ գործնական աշխատանքի արդյունքում ձևավորվում հեղինակի՝ պատմության և ինքնության ընկալումը: Արխիվային առօրյա գործունեության ընթացքում նույնիսկ ամենասովորական նյութերը բացահայտում են իրենց ստեղծողների մարդկային էությունը, թերություններն ու գեղագիտական ընկալումները: Աշխատանքը փաստում է, որ հաստատությունների ներսում իրական և գիտակցված պատասխանատվությունն է, նպաստում սերունդների միջև կենդանի և խորքային կապերի ձևավորմանը՝ ապահովելով պատմության պահպանումը ամենօրյա աշխատանքի միջոցով:

<https://doi.org/10.52027/18294685-hn.2.25-05>

HOVHANNISYAN GAYANE
European University of Armenia

**MKHITAR GOSH'S GIRQ DATASTANI IN
THE CONTEXT OF DIGITAL SEMANTICS**

Բանալի բառեր: անթոլոգիա, կարգայնացում, հայ իրավագետ, մշակութային կադապար, թվային հումանիտար գիտություն:

Keywords: ontology, categorization, Armenian lawmaker, cultural model, digital humanities.

Introduction

Integrating traditional linguistic studies of the human mind with computational modeling has become increasingly important in contemporary research. The two domains have developed unevenly: computational approaches have advanced rapidly through technological innovation, while the study of language and cognition continues to depend on qualitative, human-centered analysis. At the turn of the twenty-first century, this imbalance led many to underestimate the relevance of linguistic inquiry to the study of intelligence. Today, however, artificial intelligence and large language models reveal the limits of purely computational reasoning. They demonstrate that generating meaning from minimal datasets yields only partial or superficial results, and that these results are explicitly biased. In other words, intelligence—whether human or artificial—emerges from detail, from the depth of linguistic, cultural, and contextual embedding that machines alone cannot replicate.

Cultural categorization refers to the cognitive and institutional processes through which a society organizes the constituents of its world—people, actions, objects, and even abstract notions such as justice or kinship—into identifiable classes. These groupings are not arbitrary: they are shaped by shared cosmologies, historical circumstances, religious beliefs, and linguistic structures. Categories do not merely describe reality—they construct it through cultural activity, where culture (cf. Latin verb *colo* – Arm. քաղել) denotes the selective and pragmatic human practices situated within specific contexts and environments. Categories delineate who belongs and who does not; what counts as property and what is sacred; what is acceptable, excusable, punishable, or morally exemplary. They represent the accumulated knowledge of things—stored, transmitted, and reorganized within human consciousness.

Ontology, by contrast, addresses what a culture assumes to exist. The Greek word *ontos* (ὄντως) is an adverb meaning “real” (cf. Arm. է, էական, էություն). In classical philosophy, ontology is the study of being. In cultural and legal anthropology, however, it is understood more broadly as the

³ Mkhtar Gosh's Girq Datastani was included in the list of documentary heritage inscribed on the Memory of the World International Register in 2025.

embedded framework of reality: the entities a culture regards as real or consequential and the ways they are related. In contemporary computational sciences, ontology assumes a formalized structure—taxonomies of knowledge and hierarchical classification systems—but even these carry implicit cultural assumptions. While cultural categorization reflects the lived embeddedness of social practice, ontology provides the conceptual scaffolding upon which those practices rest [Fonseca, 2007].

These two—cultural categorization and ontology—are not separate domains but mutually dependent. The act of categorizing is itself an ontological operation, while ontological beliefs are continually reproduced and reinforced through evolving systems of classification and interpretation.

Although arts, crafts, communication, and economic life depend heavily on technological progress, human relationships are still grounded in enduring principles of justice, ethics, and moral responsibility established in the earliest stages of civilization. Concepts such as right and duty, crime and punishment, compensation and reconciliation have changed little in essence, even as the conditions of social life have transformed.

This interdependent relationship finds one of its clearest expressions in legal systems—especially in those that arise not from colonial imposition or modern positivism but from indigenous and premodern traditions that embody profound cultural cosmologies. Among these, the Law Code of Mkhitar Gosh stands as a remarkable example. It not only regulated the moral and social order of medieval Armenian life but also articulated an Armenian-Christian ontology in legal text.

The objective of this study is to investigate Mkhitar Gosh’s *Girk’ Datastani* as a structured expression of cultural categorization and legal ontology, demonstrating how its internal logic may inform contemporary approaches to the modeling of knowledge in digital humanities. By interpreting the *Girk’ Datastani* as both a linguistic and epistemological system, the research seeks to reveal its potential as a conceptual framework for representing complex semantic relations in modern ontology-based environments. Beyond its historical and legal importance, Gosh’s code serves as a foundational corpus for developing methodologies that enhance the digital visibility of low-resource languages such as Armenian, linking the interpretive traditions of medieval scholarship with present-day efforts in computational representation and cultural preservation. Through this perspective, the *Girk’ Datastani* is positioned not only as a legal monument but also as an epistemological anchor for inclusive digital knowledge systems.

Methodology

Digital semantics is the interdisciplinary study of how meaning is represented, transmitted, and interpreted within digital environments. It bridges linguistics, philosophy, computer science, and information theory to explore how language and knowledge are encoded for computational use. At its core, digital semantics examines the relationship between signs, data structures, and meaning, seeking to model the interpretive processes that enable machines to “understand” or simulate human understanding. While semantics in traditional linguistics studies meaning in context, digital semantics formalizes meaning through symbolic representations, ontologies, and metadata schemas that can be processed algorithmically. By codifying meaning as data, digital semantics allows interoperability across platforms, disciplines, and languages, enabling heterogeneous systems to share and reason about information consistently.

Philosophically, digital semantics extends classical semiotic and ontological inquiry into computational domains. It inherits from Aristotle’s categories, Frege’s logic, and Saussure’s sign theory but translates their insights into data architectures. Meaning is no longer solely a mental or linguistic construct—it becomes an operational attribute of digital systems. This transformation,

however, introduces both possibilities and tensions [Fonseca, 2007]. However, while machines can simulate semantic relationships through statistical or logical models, their “understanding” remains dependent on human-defined ontologies and linguistic corpora. Hence, digital semantics always embodies cultural and epistemological assumptions: what is represented reflects decisions about what counts as meaningful or real.

In the humanities, it supports the encoding of complex entities such as historical concepts, artworks, or legal codes, preserving their internal relationships rather than reducing them to keywords. By linking contextual metadata with textual or multimodal content, digital semantics transforms archives into dynamic knowledge ecosystems. In artificial intelligence, it guides the interpretive layer that connects symbolic reasoning with neural models, ensuring that computational outputs remain aligned with humanly meaningful categories.

Ethically and epistemologically, digital semantics entails a responsibility to design inclusive and transparent systems that reflect the plurality of human knowledge. In this sense, it is not only a technical discipline but also a humanistic one—concerned with how meaning, identity, and power are inscribed into data infrastructures.

This study explores how cultural categorization operates within digitized ontologies in Mkhitar Gosh’s *Girk’ Datastani* (Law Code). It is essential first to clarify what each concept means and how they intersect. This section establishes a conceptual and methodological foundation for the study by defining the two terms, explaining their analytical distinctions, and showing why their interrelation is central to the interpretation of legal and linguistic systems.

The *Girk’ Datastani* has been the subject of sustained scholarly attention from both Armenian and international researchers, including Varag Arakelyan (1964), Grigor Hakobyan (1967), Khosrov Torosyan (1975, 1982), Levon Khachikyan (1953, 1979), Ruben Avagyan (2001, 2015), and Robert Thomson (2000). Their analyses, editions, and translations have collectively illuminated the historical, linguistic, and juridical dimensions of Gosh’s text and positioned it along with the canon of medieval Christian legal thought.

Cultural categorization refers to the processes through which a community organizes its experience of the world into distinct, meaningful classes. These groupings emerge through language, institutions, and shared practices that assign symbolic, moral, or functional value to objects, persons, and actions. While material characteristics may provide the initial basis for classification, culture reorders and interprets them in light of local meanings, cosmologies, and social priorities. As Bowker and Star famously observed in *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences* (1999), classification systems are not neutral but socially and politically charged structures that shape how knowledge, institutions, and individuals interact. Through examples, they reveal how categories embed values, construct visibility, and marginalize certain experiences. Once institutionalized, such classifications form powerful infrastructures that organize social life while remaining largely invisible. By introducing concepts such as “boundary objects” and “torque,” Bowker and Star emphasize the ethical responsibility to recognize and critically examine these hidden systems of ordering and their lasting cultural consequences. Cultural categories operate simultaneously at several interdependent levels. Linguistically, they are expressed through naming practices that carry semantic and emotional weight. Institutionally, they are formalized through law, ritual, and social hierarchy. Cognitively and epistemically, they guide what is acknowledged as legitimate knowledge. These dimensions reinforce one another to form a coherent cultural logic.

Ontology, in contrast, addresses the question of what a culture assumes to exist and how it understands the relationships among these entities. The term derives from the Greek *ontos* (ὄντως, “real”) and, in the philosophical tradition, refers to the study of being. In anthropological and cultural

analysis, however, ontology is understood more expansively—as the background framework of existence that structures how people perceive reality and engage with it. In the context of information science, ontology has acquired an additional, applied meaning. It now refers to formal frameworks or taxonomies used to organize data and define relationships between entities [Guarino, 1998]. Computational ontology’s structure is what can be represented or retrieved in a digital system. Although this technical sense appears remote from cultural inquiry, the two share an important methodological link: both determine what counts as real and relevant within a particular system of knowledge. As Fonseca states in “The Double Role of Ontologies in Information Science Research” (2007), ontologies serve two intertwined purposes: as engineering tools for structuring data and as scientific instruments for studying how knowledge is organized and understood. He emphasizes that ontologies are not merely technical artifacts but conceptual frameworks reflecting human interpretation and social context. Fonseca highlights their capacity to bridge computational representation with epistemological inquiry, enabling both interoperability among information systems and a deeper understanding of meaning construction. Fonseca cautions, researchers must remain aware of whether they are speaking about ontologies of a world (philosophical) or ontologies for organizing information (computational), since conflating these senses leads to analytical confusion.

In cultural and legal studies, ontology sets the limits of the conceivable. It determines what kinds of beings—divine, human, or symbolic—are recognized as actors, and what relations among them are deemed meaningful. Although ontology and categorization can be distinguished conceptually, they are inseparable in practice. Categorization operationalizes abstract ontologies, translating a culture’s assumptions about existence into conceptual structures of consciousness. Conversely, repeated acts of classification reinforce and stabilize ontological beliefs [Foucault, 1970]. The reciprocal relationship between ontology and categorization can also be seen in translation and interpretation. When Gosh’s legal categories are rendered into modern languages or computational models, the ontological premises embedded in his terms risk being diluted or lost. Treating *Girk’ Datastani* merely as a codified legal text risks overlooking its deeper intellectual architecture. The code is, in essence, an ontological map of its time. It delineates a hierarchy of beings—divine, human, and institutional—and orders them according to principles of justice rooted in Christian-Armenian cosmology. Every law, category, and distinction reveal a cultural stance on what exists, what matters, and how moral balance is to be maintained.

By clarifying ontology and cultural categorization as methodological tools, represented in digital reality as OWL and SKOS, this study approaches Gosh’s text as both a legal system and a conceptual framework of existence. The task is not only to analyze the content of its laws but also to reconstruct the worldview they enact. In this way, ontology and categorization become more than theoretical concepts: they are instruments for understanding how medieval Armenian society imagined the structure of being itself; they provide conceptual frameworks for language models, a factor which, in the case of endangered and low-resource languages, is of vital significance.

Results: The Interdependence of Ontology and Cultural Categorization in Mkhitar Gosh’s *Girk’ Datastani*

The textual and comparative analysis of Mkhitar Gosh’s *Girk’ Datastani* demonstrates that the code reflects a systematic interaction between ontological assumptions and legal categorization. The legal classifications recorded in the text function as structured expressions of an Armenian-Christian worldview that unites theological, moral, and social dimensions. The results summarized below are

based on a textual study of primary sources and on interpretations found in verified scholarly editions and commentaries [Torosyan, 1975; Thomson, 2000; Avagyan, 2001; Ghazaryan, 2014; Hovhannisyan, 2018].

Ontology of the Law Code

The *Girk' Datastani* is organized within a tripartite ontological framework encompassing divine, ecclesiastical, and secular authority. Each sphere operates under the same theological premise that justice originates in divine order and is replicated in human legislation [Thomson, 2000; Ghazaryan, 2014]. This layered structure situates moral transgression and social offense within a single continuum of sin and responsibility. The scheme below represents a sample ontology of the property law clauses included in Mkhitar Gosh's Law Code.

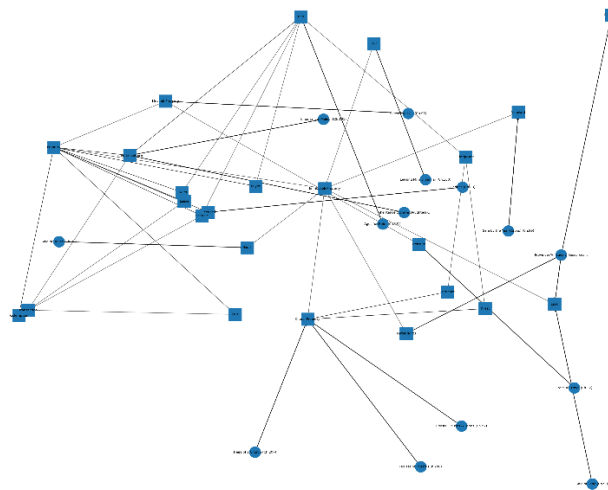

Figure 1. The OWL of Property Law

Legal Categorization and Its Operational Role

The internal organization of the *Girk' Datastani* expresses its ontology through a set of culturally specific legal categories. **The chapters represented in Figures 1 and 2 (curated Property Law set) are as follows. Sales/Redemption/Leases:** Ch. 90–92, 98–101, 100 (mills), 83 (pledges), 31 (resources & water rights), 32 (treasure-trove). Evidence in Thomson's translation: land/house sales and redemption (Ch. 90–92); pledges (Ch. 83); vessels, crop futures, mills (Ch. 98–100). **Inheritance:** Ch. 101 (males); Ch. 180 (sons & daughters); Ch. 181 (ages for heirs); Church heirs/property (Ch. 207–208). These conceptual patterns demonstrate that categorization in the *Girk' Datastani* transforms abstract moral values into legal operations.

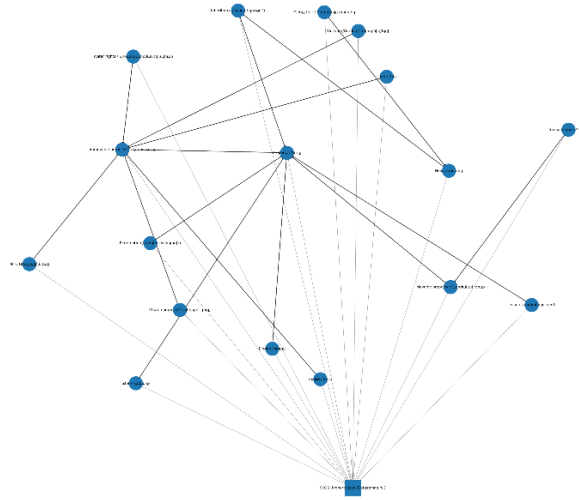

Figure 2. The SKOS of Property Law

Correlation Between the Law Code's Ontology and Categorization

A direct correlation emerges between the Code's theological hierarchy and its legal organization. Each principal section—those concerning the clergy, laity, property, and transgression—rests on assumptions about human nature, moral agency, and divine justice. For example, Gosh's distinction between *meghk* (sin) and *vochkarut'iwn* (crime) reveals an ontological structure that regards wrongdoing as both spiritual and civic. This correlation parallels Byzantine canon law models, yet Gosh reinterprets them through Armenian theological idioms [Torosyan, 1975; Thomson, 2000]. The evidence supports the conclusion that Armenian legal ontology, as reflected in the Code, developed independently of Roman law traditions while maintaining conceptual coherence with Christian metaphysics.

Lexical analysis of the Armenian text shows that legal terminology overlaps with ecclesiastical and moral vocabulary. Words such as *azatagrel* (to liberate), *patarag* (liturgy) occur in both juridical and liturgical contexts, suggesting a unified linguistic framework for spiritual and civic life [Hovhannisyan, 2018]. The presence of Syriac and Greek elements—particularly in references to clerical procedure—indicates Gosh's adaptation of external legal concepts into Armenian Christian usage [Thomson, 2000].

Across the manuscript tradition, core terminology remains consistent. Differences in orthography and minor phrasing do not alter meaning. The semantic coherence of key legal categories supports Ghazaryan's (2014) argument that economic and property relations in the Code are defined by both theological principles and practical considerations.

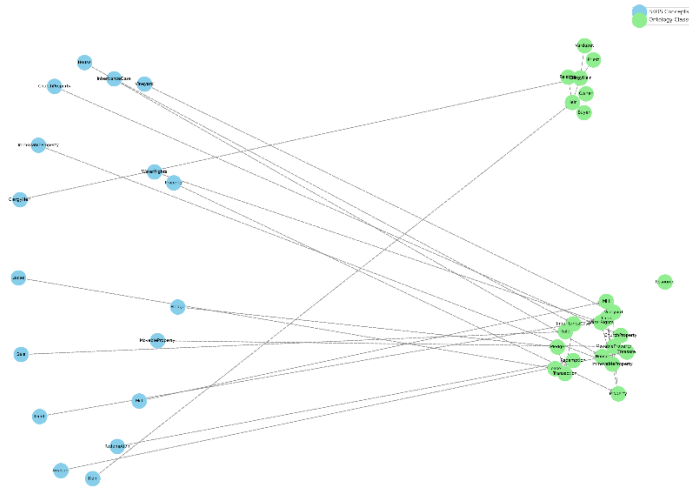

Figure 3. The correlation between SKOS and the ontology of property concepts and classes

This chart displays SKOS concept hierarchy on the left (blue) and ontology class structure on the right (green). The dashed gray lines denote `skos:Concept` ↔ `owl:Class` alignments (semantic correlations). Comparison with contemporaneous Near Eastern Christian legal systems confirms that Gosh’s Code integrates regional juridical structures while maintaining distinct Armenian features. Roman-Byzantine legal forms influenced the procedural chapters, but their moral rationale derives from Armenian ecclesiastical teaching [Avagyan, 2001]. The consistency of terminology and logic across sources and commentaries [Torosyan, 1975; Thomson, 2000] demonstrates that Mkhitar Gosh’s *Girk’ Datastani* functioned both as a codified legal corpus and as a systematic representation of an Armenian-Christian ontology, where divine justice and social order were inseparable.

Discussion: Ontological Implications of Mkhitar Gosh’s *Girk’ Datastani*

The results of this study demonstrate that Mkhitar Gosh’s *Girk’ Datastani* represents more than a compilation of juridical prescriptions. It is a structured expression of the moral and ontological system that underpinned medieval Armenian society. By integrating divine law, ecclesiastical authority, and civil order into a coherent legal framework, Gosh translated theological concepts into practical governance mechanisms. The findings align with prior scholarship that situates the *Girk’ Datastani* at the intersection of canon law and indigenous legal tradition [Torosyan, 1975; Thomson, 2000].

The *Girk’ Datastani* establishes a consistent hierarchy of being, in which justice serves as the foundation of all juridical relations. Every law in the text implies that justice is mediated through human institutions. This ontological model precedes secular codifications that emerged in Western Europe a few decades later, where the division between civil and ecclesiastical jurisdiction became more explicit. In Gosh’s system, the canonical and secular domains coexist but are topically separated, reflecting the integrative worldview characteristic of Armenian Christian thought [Bastamyants, 1898]. This feature is evident in laws addressing property, marriage, and moral transgression. Acts such as theft or adultery are treated simultaneously as social offenses and spiritual failings. The text consistently links sin (*meghk*) to restitution and reconciliation, showing that moral and legal correction were inseparable processes. The hierarchical layering of divine, ecclesiastical, and civil law, therefore, represents not only an institutional arrangement but an ontological statement about the nature of order in the world.

In Gosh's text, categorization thus becomes an operational expression of Armenian Christian ontology. The division between crime and sin, the differentiation of social ranks, and the moral valuation of economic relations all rest on a shared understanding of humanity's place in divine order. Through these categories, Gosh's legal reasoning extends theological anthropology into the social domain. The process of defining, judging, and compensating becomes both a civic and spiritual act, linking ontology directly to the mechanics of law. The linguistic evidence further supports the stability of this ontological-legal relationship. Classical Armenian terminology in the *Girk' Datastani* exhibits minimal variation across manuscripts and later copies, suggesting careful transmission of conceptual precision. Words with dual ecclesiastical and legal meanings—such as *azatagrel* (to liberate) or *patarag* (liturgy)—demonstrate that the legal lexicon evolved within a theological environment. This linguistic continuity indicates that medieval Armenian scribes and commentators regarded the *Girk' Datastani* not simply as a legal manual but as a canonical text uniting both religious and civic truth.

The inclusion of Greek and Syriac terms, noted by Thomson (2000), points to Gosh's synthesis of external sources with Armenian theological semantics. Despite linguistic adaptation, the conceptual framework remained intact, maintaining coherence across ecclesiastical and civil contexts. When viewed comparatively, the Armenian experience profoundly differs from contemporaneous developments in Latin and Byzantine jurisprudence. While the Nomocanon and Western canon law sharply distinguished between the religious and temporal domains, Gosh retained a unified legal ontology grounded in divine order [Torosyan, 1975; Thomson, 2000]. This integrative approach reflects the intellectual conditions of the broader Christian East, where secular law, though clearly defined, was perceived as an extension of spiritual and ethical morals. This dualistic approach is a continuation of the Armenian philosophical tradition, particularly in works by Davit Anhaght.

A broader comparative perspective situates Mkhitar Gosh's *Girk' Datastani* within the continuum of pre-modern legal reasoning that sought to harmonize divine authority and social order. When compared with foundational systems such as the Torah and Talmud, several conceptual convergences emerge. Both traditions integrate religious and civil law, expressing justice as a universal attribute transmitted through human institutions. Having studied and synthesized diverse precedential texts, Gosh wrote the Armenian customary law as a practical, unified textual system [Thomson, 2000] that would be consistent with the traditions of Armenian communities of the time. The resulting framework not only ordered medieval Armenian society but also provided a durable reference for later applications, including the Cilician Lawcodes of Smbat Sparapet and the inheritance statutes of the Armenian Kingdom of Cilicia [Pivazyán, 1960].

Finally, *Girk' Datastani's* pedagogical role confirms that medieval Armenian law operated simultaneously as theology, ethics, and jurisprudence: it was read in monasteries and schools as a manual of civic virtue. Another piece of evidence of Gosh's impact is that the Magna Carta emerged around 35 years after Gosh's *Girk' Datastani*, a period sufficient for this widely popular legal framework to spread across Europe, carried by Armenian traders who used it as a guide for settling disputes. The Magna Carta, 1215, established limits on royal authority and proclaimed the rule of law, the right to due process (which later became the basis for habeas corpus principles), protection of property, church autonomy, et c. Over time, these ideas influenced legal systems worldwide, including the U.S. Constitution and the Universal Declaration of Human Rights. In this light, the *Girk' Datastani* may be viewed as part of the broader global intellectual effort to articulate the order of justice—a vision in which universal principle, moral duty, and social harmony coalesce.

Conclusion

This study has demonstrated that Mkhitar Gosh's *Girk' Datastani* is more than a codification of laws; it is a dynamic ontological model articulating how justice, morality, and social order were conceived in medieval Armenian thought. By examining the interdependence of cultural categorization and ontology, the research reveals that Gosh's classification of persons, actions, and norms functioned simultaneously as a juridical mechanism and a theological statement. The law's tripartite structure—divine, ecclesiastical, and civil—reflects an Armenian-Christian worldview in which moral and social dimensions of existence were inseparable. The findings confirm that the *Girk' Datastani* unifies spiritual doctrine and civic governance, establishing a legal ontology that maintained high impact beyond the Middle Ages.

Despite its interdisciplinary approach, this study faced several limitations. First, it relied primarily on textual and semantic analysis of existing editions and translations, without a comparative study across all manuscript variants. This constraint limits the shifts in meaning across regions or centuries. Second, while the paper introduces digital and ontological modeling (through OWL and SKOS representations), these frameworks need to be piloted with fully functional datasets. The study thus suggests a conceptual rather than empirical approach in its computational component.

Future research can extend this inquiry in several directions. From a philological standpoint, a comprehensive corpus-based comparison of all manuscript witnesses and early print editions would refine the semantic analysis of Gosh's terminology. Digitally, a complete encoding of the *Girk' Datastani* in interoperable ontology frameworks (OWL-DL, SKOS, RDF) could enable machine-readable models of Armenian legal and cultural thought, offering valuable contributions to the digital humanities of low-resource languages. A cross-cultural comparison of Islamic, Georgian, and Syriac legal corpora could further clarify the regional transmission of legal-ontological ideas. From a cognitive perspective, integrating theories of linguistic categorization and moral cognition may reveal how premodern legal reasoning structured human understanding of justice and responsibility. Finally, further interdisciplinary studies could transform the *Girk' Datastani* from a historical artifact into a living knowledge model—bridging medieval ontology with twenty-first-century semantic technologies and preserving Armenia's intellectual heritage within the global digital ecosystem.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածը դիտարկում է Մխիթար Գոշի «Գիրք Դատաստանի»-ն որպես իրավական կորպուս և մշակութաստեղծ համակարգ՝ միջնադարյան հայ իրավական միտքը ներկայացնելով թվային իմաստաբանության տեսանկյունից: Սա լեզվաբանական, փիլիսոփայական և թվային-հումանիտար հայեցակերպերի միջգիտակարգային ինտեգրման փորձ է, որը հնարավոր է դարձնում ցույց տալու, որ Գոշի դատաստանգրքի ամեն մի բաժինը առանձին իրավական օնտոլոգիա է, որը հնարավոր է դարձնում իրավական խոսույթի վերլուծության կամ թարգմանական նպատակներով:

Իմաստային հարաբերությունների թվային մոդելավորումը օգնում է իմաստային կատեգորիաները ներկայացնել որպես մշակութային գիտելիք, որը կարելի է կոդավորել մեքենայի համար ընթեռնելի ձևով: Հոդվածը եզրակացնում է, որ «Գիրք Դատաստանին» եվրոպական իրավական ըմբռնումներից առաջ ստեղծված իրավական հասկացությունների համակարգ է: Դրա թվային վերարտադրությունը կարևոր է

հայկական մտավոր ժառանգության պահպանության և իրավական գաղափարների միջմշակությամբ տարածման օրինաչափություններն ուսումնասիրելու առումներով:

REFERENCES

1. Avagyan, R. Hay iravakan mt'qi gandzaran [The Treasury of Armenian Legal Thought]. Vol. 1, Yerevan, NAS RA Press, 2001, 672 p.
2. Avagyan, R. Antologiya pamyatnikov prava narodov Kavkaza [Anthology of Legal Monuments of the Peoples of the Caucasus], Rostov-on-Don, Altair, 2015, 912 p.
3. Bastamyants, G. V. Mxit'ar Goš. Girk' Datastani hayoc'. Yerevan: Academy of Sciences of the Armenian SSR Press, 1954, 445 p.
4. Bowker, G. C., & Star, S. L. Sorting Things Out: Classification and Its Consequences. Cambridge, MA, MIT Press, 1999, 392 p.
5. Fonseca, F. The Double Role of Ontologies in Information Science Research // Journal of the American Society for Information Science and Technology. Hoboken, NJ, USA, Wiley-Blackwell, 2007, Vol. 58, № 6, 786–793 pp. DOI: <https://doi.org/10.1002/asi.20565>.
6. Foucault, M. The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences. New York, Vintage, 1970, 387 p.
7. Ghazaryan, K. Mkhitar Gosh's Medieval Law Code and Its Implications for Armenian Communities Abroad // Medicine and Law. Ramat Gan, Israel: International Center of Medicine and Law, 2014, Vol. 33, 1–14 pp.
8. Guarino, N. Formal Ontology and Information Systems // International Journal of Human-Computer Studies. San Diego, California; London: Academic Press, 1998. Vol. 43, № 5–6, 625–640 pp.
9. Mkhitar Gosh. The Lawcode [Datastanagirk'] of Mxit'ar Goš / Translated by Robert W. Thomson. Amsterdam, Atlanta, Rodopi, 2000, 359 p.
10. Pivazyanyan, E. On the Redactions of Mkhitar Gosh's Lawcode // Patma-Banasirakan Handes. Yerevan: Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1964, No. 2, 193–212 pp.
11. Pivazyanyan, E. On the Sources of Mkhitar Gosh's Lawcode // Patma-Banasirakan Handes. Yerevan: Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1986, No. 4, 80–98 pp.
13. Torosyan, K. The Manuscripts and Redactions of Mkhitar Gosh's Lawcode // Patma-Banasirakan Handes, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1963, No. 1, 137–150 pp.
14. Torosyan, K. Several Questions Concerning Mkhitar Gosh's Lawcode // Patma-Banasirakan Handes. Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1964, No. 4, 149–170 pp.
15. Torosyan, K. On the Application of Mkhitar Gosh's Lawcode in Medieval Armenia // Patma-Banasirakan Handes, Yerevan, Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1971, No. 3, 35–48 pp.
16. Torosyan, K. Mkhitar Gosh: Girk' Datastani (Textual Commentary and Notes), Yerevan, YSU Press, 1975, 644 p.

<https://doi.org/10.52027/18294685-aa.2.25-12>

ALVARD GRIGORYAN, AREN YEGHIAZARYAN, DAVIT ISPIRYAN, DAVIT
MELIKSETYAN, DAVIT NAVASARDYAN, DAVIT NAZLUXANYAN, HAKOB
SHAHNAZARYAN, LEVON ANANIKYAN, MARI ASLANYAN,
MARIA KATVALYAN, MILENA ARSHAKYAN, SONA KHOSROVYAN, SUREN
SAGHATELYAN, VAHE KARAPETYAN, VALERI SEVYAN
TUMO Center for Creative Technologies

AUTOMATED QUALITY ASSESSMENT AND RESTORATION OF SCANNED ARMENIAN NEWSPAPERS

Բանալի բառեր՝ Հայկական թերթեր, փաստաթղթերի վերականգնում, որակի
գնահատում, պատկերների բարելավում, թվայնացում, համակարգչային տեսողություն,
OCR (օպտիկական նշանների ճանաչում), թվային պահպանություն:

Keywords: Armenian newspapers, document restoration, quality assessment, image enhancement,
digitization, computer vision, OCR, digital preservation.

Introduction

Cultural heritage institutions have, over the past decades, engaged in large-scale digitization programs to preserve their collections and make them widely accessible online. Digitization reduces the handling of fragile originals and democratizes access to historical materials, enabling researchers and the general public to explore archives remotely. Beyond its technical dimension, it has also become a form of patrimonialization, transforming digital reproductions into heritage objects in their own right and reshaping curatorial practices [Bermès, 2020]. Within this context, artificial intelligence (AI) has emerged as a key component of digitization and curation workflows, supporting tasks such as optical character recognition (OCR), metadata extraction, image classification, and semantic linking of related documents across large digital collections [Rehm et al., 2020]. Large-scale initiatives such as NewsEye⁴, the e-NDP project, or the Mekhitarist Archives of Venice have demonstrated the potential of end-to-end AI pipelines for heritage materials, combining document layout analysis, handwriting recognition, linguistic annotation, and scholarly indexing [Jolivet, Terriel & Canteaut, 2025; Vidal-Gorène, 2023]. These integrated approaches have fostered the development of “augmented” digital libraries, enabling more effective navigation, search, and analysis of extensive text and image corpora [Gasparini & Kautonen, 2022]⁵.

⁴ <https://www.newseye.eu/>

⁵ Within the scope of Armenian studies, examples of AI-augmented document versions include the Mekhitarist catalogue of Venice, fully extracted through AI with semantic understanding of its content (see: <https://catalog.mekhitar.org/>), and

However, deploying AI systems in real library environments raises challenges that go beyond experimental performance metrics. One major issue lies in the heterogeneity of digitized materials, especially when collections span several decades of scanning technologies, file formats, and imaging standards. Such variation significantly affects model robustness, making it difficult to generalize across entire archival datasets. For instance, OCR accuracy often drops sharply on degraded documents, even when models are trained on large, generic corpora, notably due to segmentation and layout analysis issues. Institutions thus face a strategic question: should they re-digitize their holdings to benefit from modern imaging standards and clean outputs, or invest in automated post-processing methods to enhance or to restore existing scans? The first approach is costly and time-consuming, while the second requires reliable computer vision models capable of handling degraded, noisy, or misoriented images.

Historical newspapers exemplify this challenge: they often display uneven illumination, torn pages, scanning blur, or skewed alignment, in addition to extremely large formats. Manual correction, though possible, is impractical at scale. Building on previous developments in document layout analysis and AI-assisted curation, the present work focuses on automating post-processing and quality assessment in historical newspaper digitization. Its goal is to improve the uniformity and usability of existing scans through lightweight procedures for page detection, orientation correction, and basic enhancement. Experiments are conducted on digitized Armenian newspaper collections from the National Library of Armenia, characterized by variable image quality depending on the source and scanning period⁶.

Recent research on document restoration increasingly focuses on generative methods that attempt to reconstruct the missing or damaged parts of historical documents in order to improve OCR or HTR results. Generative Adversarial Networks (GANs) and diffusion-based models have shown impressive visual capabilities in recreating plausible document layouts or even predicting the original appearance of degraded materials [Vidal-Gorène & Camps, 2024; Ranjan & Ravinder, 2024; Yang *et al.*, 2025; Zhang *et al.*, 2024]. However, such models may introduce artefacts or hallucinated content, raising concerns about the authenticity of the restored information [Vidal-Gorène, 2025; Yang *et al.*, 2025]. For example, GAN-generated manuscript pages can convincingly imitate the visual style of the source while producing meaningless or incorrect text sequences, and diffusion models like DiffHDR can generate entire missing characters or blocks [Vidal-Gorène & Camps, 2024; Yang *et al.*, 2025].

In contrast, this work adopts a more operational perspective, relying on supervised computer-vision techniques such as classification, object detection, and semantic segmentation, focusing only on the «damaged» material. These models have proved effective for structural and quality analysis of digitized documents, where identifying page boundaries, orientation, or degradation patterns is often more relevant than full image generation. The proposed approach therefore aims to standardize existing scans through automated detection, cropping, and perspective correction, facilitating downstream tasks such as OCR and metadata extraction while avoiding the cost and complexity of large-scale re-digitization. In this perspective, AI serves as a practical tool for improving the consistency and usability of heterogeneous digitization outputs, particularly in long-term national programs where equipment and standards have evolved over time [Gasparini & Kautonen, 2022].

the Dulaurier collection at the French National Library [Vidal-Gorène *et al.*, 2025] (see: <https://github.com/calfaceco/datalab-dulaurier>).

⁶ <https://tert.nla.am/>

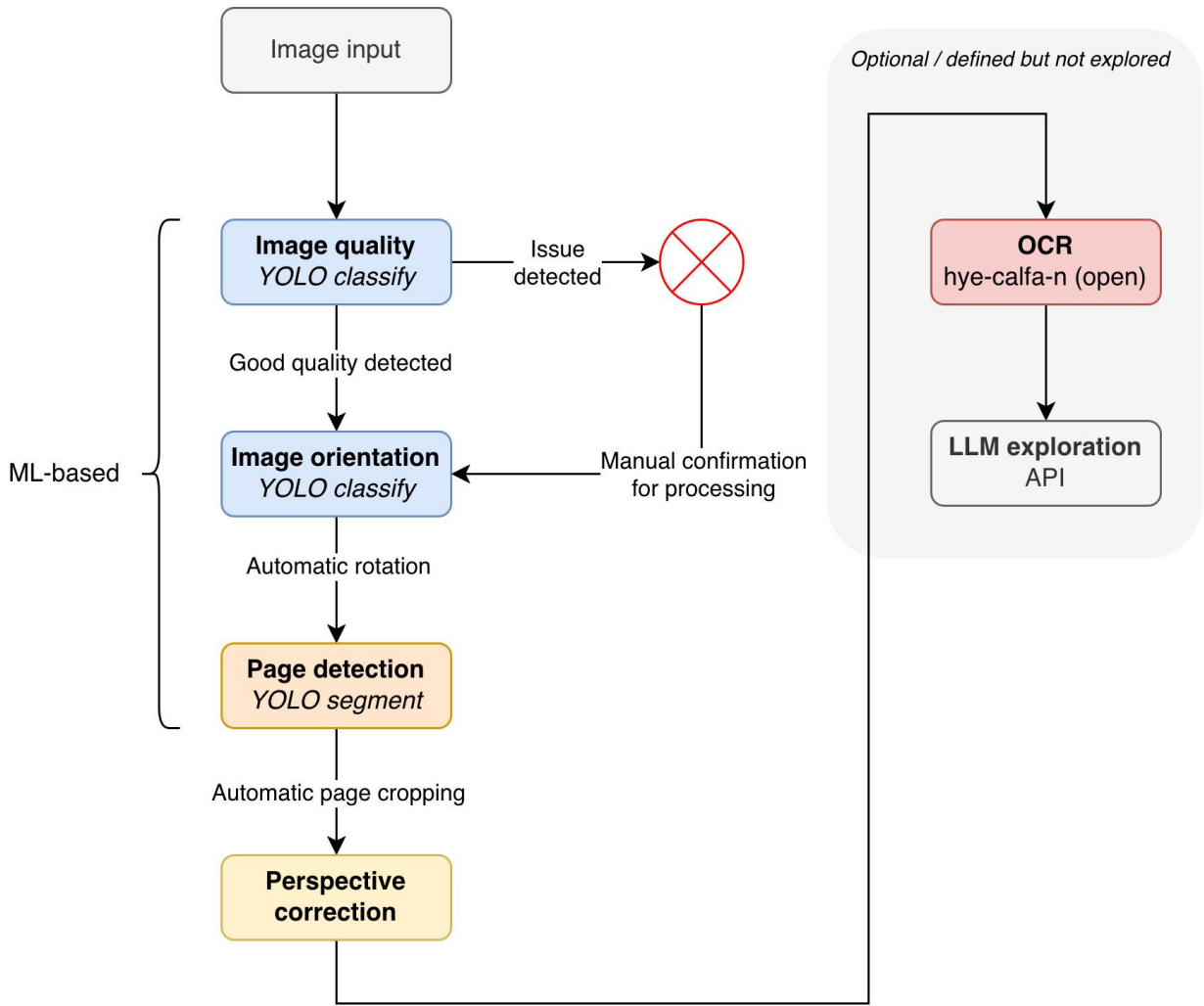

Figure 1: Overview of the document preprocessing pipeline

The process begins with image quality assessment and orientation classification using YOLO-based models. If the image is of sufficient quality, the system automatically detects and crops document pages before applying perspective correction using OpenCV. Optional modules, defined but not evaluated in this study, include Optical Character Recognition (OCR) using hye-calfa-n open-source model, and text exploitation through Large Language

Methodology and Dataset

The proposed processing pipeline takes a raw digitized image and sequentially processes it through several classification and detection stages. Its main objectives are to assess the quality of the digitization, verify and correct image orientation, detect and crop one or several pages within the frame, and apply a perspective correction to produce a clean, properly aligned image ready for Optical Character Recognition (OCR).

Enhancement operations such as brightness or contrast adjustment, advanced curvature correction, or shadow removal are not included in the current workflow. However, the pipeline’s modular design allows such stages to be integrated easily when needed. The workflow was also extended experimentally with OCR and Large Language Model (LLM) modules (via Mistral or OpenAI APIs) for topic modeling, summarization, and article classification, although these analytical components were not formally evaluated in this study.

Three YOLOv11n models were trained to perform the core tasks: image quality classification, orientation classification, and page segmentation.

- **Image quality classification:** A YOLOv11n classify model with two classes (good quality, bad quality) was trained to assess the legibility of scans. Images were labeled as bad quality when exhibiting visual defects—such as shadows, excessive curvature, or severe physical degradation, that hindered human readability and OCR accuracy.

- **Orientation classification:** A second YOLOv11n classify model was trained with four classes corresponding to 0°, 90°, 180°, and 270° text orientations. Training data were augmented by rotating original images to ensure balanced representation across all classes.

- **Page detection:** A YOLOv11n segment model was trained with two classes (PageLeft, PageRight), each annotated as a polygon enclosing the visible page area. When only a single page was present, it was labeled PageLeft by convention.

All YOLO models were trained using an input image size of 1536×1536 pixels, chosen to preserve small textual details and ensure readability within high-resolution newspaper scans. Internal YOLO data augmentation techniques were activated to improve generalization, including scale variation, mosaic composition, and mixup blending, while horizontal or vertical flipping was deliberately disabled to maintain textual consistency. A dropout rate of 30% was applied during training to reduce overfitting and improve robustness across heterogeneous input conditions.

Once the page polygons were detected, each region was cropped and rectified using a perspective transformation computed from the polygon corner coordinates. Since YOLO segmentation outputs unordered polygon points, the detected vertices (x_i, y_i) were first rearranged into a consistent order (top-left, top-right, bottom-right, bottom-left) based on the sum and difference of their coordinates. This ordering ensures a coherent mapping between the source and destination planes before computing the transformation. The homography matrix M is then estimated from four pairs of corresponding points between the detected polygon corners (x_i, y_i) and their destination coordinates (x'_i, y'_i) :

$$\begin{bmatrix} x'_i \\ y'_i \\ 1 \end{bmatrix} \sim M \begin{bmatrix} x_i \\ y_i \\ 1 \end{bmatrix}, i = 1, \dots, 4.$$

The transformation is defined by a 3×3 projective matrix M :

$$\begin{bmatrix} x' \\ y' \\ w' \end{bmatrix} = M \begin{bmatrix} x \\ y \\ 1 \end{bmatrix}, \text{ where } M = \begin{bmatrix} m_{11} & m_{12} & m_{13} \\ m_{21} & m_{22} & m_{23} \\ m_{31} & m_{32} & m_{33} \end{bmatrix}$$

After normalization, the pixel coordinates in the rectified image are obtained as:

$$x' = \frac{m_{11}x + m_{12}y + m_{13}}{m_{31}x + m_{32}y + m_{33}}, y' = \frac{m_{21}x + m_{22}y + m_{23}}{m_{31}x + m_{32}y + m_{33}}$$

This mapping is implemented in OpenCV using the function `cv2.getPerspectiveTransform()` to compute M from the ordered point pairs, and `cv2.warpPerspective()` to apply the transformation. The resulting warped image is projected into a normalized rectangular plane that preserves the geometry of the page, minimizes perspective distortion, and produces a top-down view suitable for OCR processing.

For the OCR stage, we employed the open-source hye-calfa-n transcription model developed by Calfa and based on the Tesseract engine [Calfa, 2025]. This model automatically infers the reading order and performs text transcription. It extends Tesseract’s default capabilities by incorporating data representative of 20th-century Armenian print production, including damaged and low-quality

documents, and can be run with the pytesseract python package. Supporting Classical, Western, and Eastern Armenian, it significantly reduces character and word error rates while remaining lightweight and easily deployable in large-scale heritage digitization workflows. For higher-level text exploitation tasks, the pipeline can connect to Mistral or OpenAI APIs (requiring an API key)⁷. In the case of historical newspapers, however, OCR remains particularly challenging due to the complexity of page layout analysis and the ambiguity of reading order across multi-column or irregular structures, an ongoing research problem in document analysis and digital humanities [Karmanov *et al.*, 2025]. The pipeline is designed with modularity and accessibility in mind, enabling seamless integration within a web-based application for large-scale or user-interactive processing. The overall architecture of this workflow is illustrated in Figure 1.

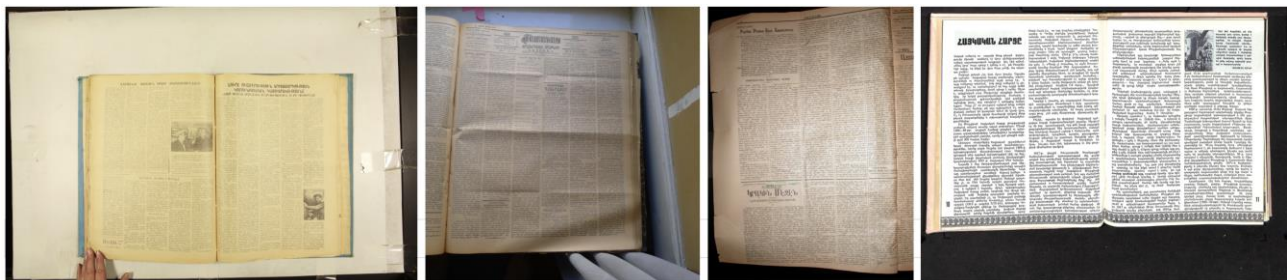

Figure 2: Dataset overview

To train the models, we assembled a representative dataset of 450 real images and 3,000 synthetic variants. The real dataset includes 300 archival scans from the National Library of Armenia, selected to reflect the diversity of digitization conditions across decades. The collection comprises scans of varying resolutions and quality, including shadowed, curved, or oriented pages, as well as both single and double-page layouts. The scans originate from a wide range of historical newspapers and time periods (e.g., *Ժամանակ*, Constantinople, 1915; *Հայրենիք*, Boston, 1938; *Յանազ*, Paris, 1977), thus covering multiple printing and digitization standards. To complement this corpus, we added 150 smartphone photographs of contemporary newspapers, intentionally captured under uncontrolled conditions—non-orthogonal angles, variable lighting, and inconsistent viewing distances—to simulate real-world acquisition scenarios. This combination ensured a balanced dataset between high-quality and degraded samples.

For the classification tasks (image quality and orientation), only the 450 real images were used, evenly distributed across the target classes to ensure balanced training. In contrast, for the page detection and segmentation task, additional 1,500 synthetic samples were generated using the Albumentations library to simulate realistic degradation scenarios.

The synthetic dataset was produced by applying a probabilistic composition of photometric and geometric transformations, including brightness and contrast shifts (RandomBrightness Contrast), color perturbations (RGBShift, HueSaturationValue), and environmental effects such as shadows, fog, or rain (RandomShadow, RandomFog, RandomRain). Structural distortions such as ElasticTransform, OpticalDistortion, and Perspective were also introduced to emulate paper

⁷ The generative LLM-based solution was chosen for its integration flexibility and its ability to handle document understanding tasks efficiently, thanks to its very large context window, particularly suitable for press materials. In the long term, the development of Armenian-specific embeddings could enable the use of smaller and more specialized models, following initiatives such as Metric-AI’s (see: <https://huggingface.co/Metric-AI/armenian-text-embeddings-1>).

curvature, scanning skew, and camera-induced deformation. This augmentation pipeline enabled the generation of visually diverse and plausible degraded images, thereby improving the robustness of page detection models. The resulting dataset provides an equilibrium between real-world diversity and synthetic variability, ensuring exposure to a broad range of document conditions. All annotations have been made using the LabelStudio interface.

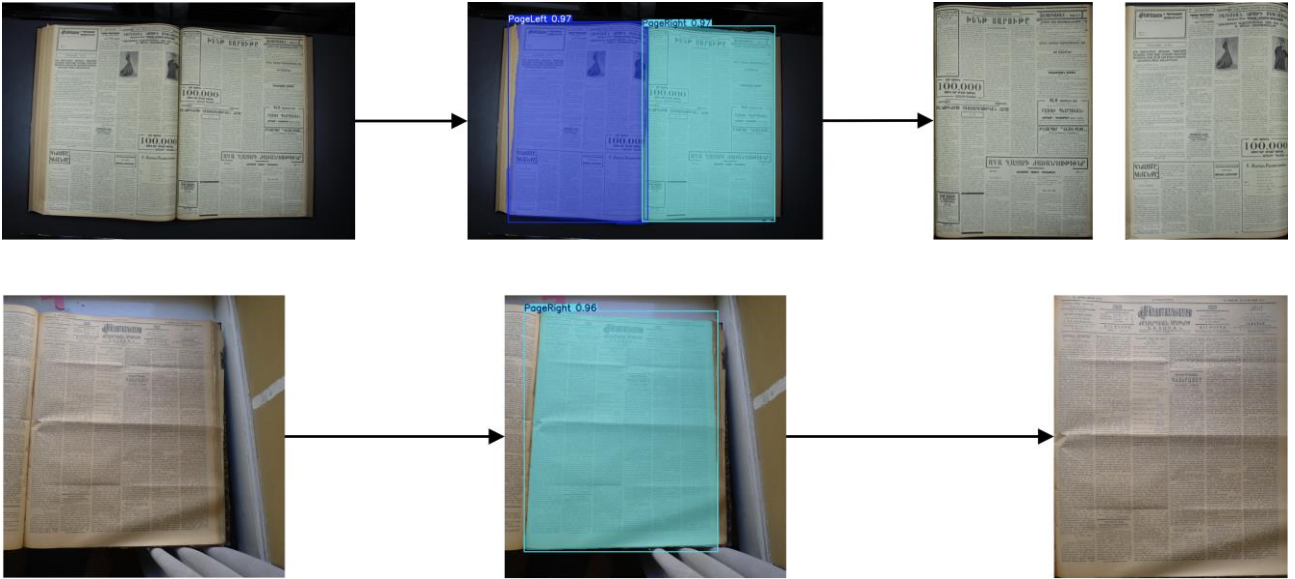
Task / Model	Images	Annotation Type	# Annotations
Image Quality Classification	450	Binary labels (good quality / bad quality)	450 (120 good quality, 300 bad quality, only random 120 samples used for training)
Orientation Classification	448	4 classes (0°, 90°, 180°, 270°)	450 (112 for each class)
Page Detection	1,950	Polygons (PageLeft, PageRight)	3211 (1621 for PageLeft and 1590 for PageRight)

Results and Discussion

The proposed models were evaluated on an independent validation set corresponding to 10% of the dataset, randomly selected and excluded from training. Image quality classification achieved a high level of reliability, with 97% of low-quality images correctly identified as bad quality and 98% of high-quality scans correctly classified as good quality. Minor confusion occurred mainly in borderline cases, such as slightly blurred but still legible pages. These misclassifications had no significant impact on downstream processing, as the subsequent steps remain robust to moderate degradation.

For orientation classification, the model achieved near-perfect performance, with less than 1% confusion between opposite orientations (0° vs 180° and 90° vs 270°). It generalizes well across the four rotation classes, confirming the adequacy of the dataset size and class balance. The page detection and segmentation model reached an average precision of 0.98, recall of 0.97, and a mean Average Precision (mAP) of 97.1%. Most segmentation errors occurred in challenging cases involving severe curvature or strong shadowing, while standard scans and smartphone photographs were accurately processed. The model successfully distinguishes PageLeft and PageRight regions, performing consistently across both single- and double-page layouts.

To assess domain robustness, two models were trained: one using only NLA-scanned data, and another including the 150 smartphone photographs. This setup enabled an in-domain (scanned documents) versus out-of-domain (non-scanned photographs) comparison. The results showed no statistically significant difference, with performance variations remaining within $\pm 1\%$ across all metrics. This indicates that the models generalize effectively to heterogeneous acquisition conditions, including less standardized photographic inputs.

The results obtained in this study confirm that a modular AI-driven pipeline can efficiently automate key preprocessing stages in historical document digitization. Despite its relatively small training corpus, the system demonstrates stable performance across heterogeneous inputs, validating the feasibility of large-scale deployment within cultural heritage workflows.

However, several limitations and biases should be acknowledged. The most important concerns the empirical definition of image quality: the binary distinction between good and bad quality remains subjective, as it relies on human perception of legibility rather than quantifiable measures. This introduces potential inconsistencies in labeling, particularly for borderline cases. Future work should explore the integration of objective indicators, such as contrast, sharpness, or OCR confidence metrics, to make quality assessment more reproducible. A second limitation relates to the restricted dataset size. With fewer than five hundred real samples, the models were trained on a relatively small corpus for deep learning applications. While data augmentation and synthetic transformations helped enrich the diversity of samples, they cannot fully capture the texture complexity, lighting variations, or degradation patterns of genuine historical materials. Increasing both the volume and heterogeneity of the dataset would directly enhance the model's generalization and stability.

The full implementation is open-sourced and available on GitHub. The repository is organized as follows:

- `main.py` orchestrates the full inference workflow and user interface logic;
- `config.py` defines model paths, thresholds, and runtime parameters;
- `models/` contains trained YOLOv11n weights (`quality.pt`, `classify_rotation.pt`, `PageDetectNewspaper_best.pt`);
- `modules/` implements the functional components: `classification.py` (quality/orientation tasks), `detection.py` (page segmentation), `ocr.py` and `llm.py` (optional text processing), `utils.py` (image I/O and transformations), and `load_models.py` (dynamic model loading).

Code availability

Models, inference code and web app are available on Github: <https://github.com/CVidalG/workshop-TUMO2025> All models were trained and tested in Python 3.10 using PyTorch 2.3 on a single NVIDIA T4 GPU, with an average inference time below one second per page. The models can also be executed efficiently on CPU.

Acknowledgments

This paper presents the outcomes of the workshop *Preserving the Past with AI*, held at TUMO Yerevan and led by Calfa⁸ (Chahan Vidal-Gorène and Baptiste Queuche), in collaboration with the National Library of Armenia. We extend our sincere gratitude to the National Library of Armenia for providing high-resolution document samples used for model training and evaluation, as well as for the valuable discussions that helped shape the project's objectives and use cases. Special thanks are also due to the TUMO teams for their support in organizing and facilitating the workshop.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հետազոտությունը ցույց է տալիս պատմական հայկական թերթերի ավտոմատ նախամշակման համար նախատեսված թեթև և մոդուլային արհեստական բանականության (ԱԲ) հոսքագծի կիրառելիությունն ու արդյունավետությունը: Դասակարգման, հատվածավորման և երկրաչափական ուղղման մեթոդների համադրումը միասնական համակարգում զգալիորեն բարձրացնում է թվայնացված, ձևով ու որակով տարբեր արխիվների օգտագործելիությունը՝ միաժամանակ պահպանելով դրանց վավերականությունն ու բնօրինակ տեսքը:

Աշխատանքը իրականացվել է ԹՈՒՄՈՒ Երևանում անցկացված երկշաբաթյա ուսանողական աշխատարանի շրջանակում, ուստի այն պետք է դիտարկել որպես կրթական բնույթի նախագիծ, այլ ոչ թե որպես ամբողջությամբ պատրաստ արտադրական լուծում: Ստացված հոսքագիծը և մոդելները լիարժեք աշխատունակ են, սակայն ինստիտուցիոնալ թվայնացման գործընթացներում կիրառելուց առաջ անհրաժեշտ են հետագա զարգացումներ և լայնածավալ փորձարկումներ:

Նախագիծը հաստատում է բաց ԱԲ գործիքների մեծ ներուժը մշակութային ժառանգության պահպանման ոլորտում և ցույց է տալիս, որ նույնիսկ սահմանափակ ռեսուրսներով հնարավոր է հասնել բարձր արդյունավետության: Հետագա աշխատանքները կուղղվեն տվյալների շտեմարանի ընդլայնմանը, որակի օբյեկտիվ չափորոշիչների կատարելագործմանը, ինչպես նաև հոսքագծի ինտեգրմանը Հայաստանի ազգային գրադարանի թվային ենթակառուցվածքներում՝ արտադրական մասշտաբով կիրառման նպատակով:

⁸ <https://calfa.fr>

REFERENCES

1. Bermès, E. Le numérique en bibliothèque: naissance d'un patrimoine. L'exemple de la Bibliothèque nationale de France (1997–2019), Paris, École nationale des chartes, 2020.
2. Calfa. hye-calfa-n: Open-Source OCR Model for Armenian, 2025, [Electronic Resource] URL: <https://github.com/calfa-co/hye-tesseract>; 02.11.2025.
3. Gasparini, A.; Kautonen, H. Understanding Artificial Intelligence in Research Libraries – Extensive Literature Review // LIBER Quarterly: Journal of European Research Libraries, 2022, Vol. 32 (1), pp. 1–36, DOI: 10.53377/lq.10934; 02.11.2025.
4. Jolivet, V.; Terriel, L.; Canteaut, O. From Manuscript to Data: An Integrated Pipeline for Handwriting Recognition, Editing, and Indexing. // Journal of Data Mining and Digital Humanities, 2025, [Electronic Resource] URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://hal.science/hal-05117289/document>, 02.11.2025.
5. Ranjan, A.; Ravinder, M. ROBDD-TrOCRBERTa: A Novel Robust-Optimized Blurred Document Text Deblurring and Completion with DCGAN-TrOCR and DistilRoBERTa. // International Journal of Information Technology, 2024, Vol. 16, № 7, pp. 4611–4619.
6. Rehm, G.; Bourgonje, P.; Hegele, S.; Kintzel, F.; Schneider, J. M.; Ostendorff, M.; Zaczynska, K.; Berger, A.; Grill, S.; Räuchle, S.; et al. QURATOR: Innovative Technologies for Content and Data Curation // arXiv preprint. arXiv:2004.12195, 2020, pp. 1–10. [Electronic Resource] URL: <https://arxiv.org/abs/2004.12195>, 02.11.2025.
7. Karmanov, I.; Deshmukh, A. S.; Vögtle, L.; Fischer, P.; Chumachenko, K.; Roman, Timo, Seppänen, Jarno, Parmar, Jupinder, Jennings, Joseph, Tao, Andrew, et al. Éclair – Extracting Content and Layout with Integrated Reading Order for Documents, 2025, // arXiv preprint arXiv:2502.04223, [Electronic Resource] URL: <https://arxiv.org/abs/2502.04223>, 02.11.2025.
8. Vidal-Gorène, Ch. OCR / HTR Technologies and Armenian Heritage Preservation. // Bulletin of Armenian Libraries, 2023, Vol. 6, № 1, pp. 61–65. [Electronic Resource] URL: <https://journal.nla.am/index.php/banber/article/view/20>, 02.11.2025.
9. Vidal-Gorène, Ch.; Camps, J.-B. Image-to-Image Translation Approach for Page Layout Analysis and Artificial Generation of Historical Manuscripts // Proceedings of the International Conference on Document Analysis and Recognition, 2024, pp. 140–158.
10. Vidal-Gorène, Ch.; Camps, J.-B. Traiter des manuscrits endommagés par le feu grâce à l'augmentation de données par intelligence artificielle: le cas du ms. L.II.14 de Turin (T) // Studi Francesi, Torino, Rosenberg & Sellier, 2025, Vol. 206, pp. 377–383, [Electronic Resource] URL: <https://enc.hal.science/hal-05184196>, 02.11.2025.
11. Vidal-Gorène, Ch.; Decours-Perez, A.; Kasparian, A.; Tanelian, A.; Ohanian, A. Armenian HTR: State of the Art, Transcription Guidelines and Good Practices, 2025, [Electronic Resource] URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://enc.hal.science/hal-05021697/document>, 02.12.2025.
12. Yang, Zh.; Peng, D.; Shi, Y.; Zhang, Y.; Liu, Ch.; Jin, L. Predicting the Original Appearance of Damaged Historical Documents. // Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence, 2025, Vol. 39, № 9, pp. 9382–9390.
13. Zhang, J.; Peng, D.; Liu, Ch.; Zhang, P.; Jin, L. DocRes: A Generalist Model Toward Unifying Document Image Restoration Tasks // Proceedings of the IEEE/CVF Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR), 2024, pp. 1–10, [Electronic Resource] URL:

https://openaccess.thecvf.com/content/CVPR2024/html/Zhang_DocRes_A_Generalist_Model_Toward_Unifying_Document_Image_Restoration_Tasks_CVPR_2024_paper.html, 02.11.2025.

<https://doi.org/10.52027/18294685-hg.2.25-06>

ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ ԴԱՎԻԹ

ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ

ՖՐԱՆՍԱԳԻՐ ՀԱՅ ԳՐՈՂՆԵՐ

Բանալի բառեր՝ Հայաստան, հայ, ցեղասպանություն, բռնագաղթ, Ֆրանսիա, գիրք, Արմեն Լյուբեն, Արթուր Ադամով, Անրի Թրուայա, Վահե Քաչա, Ռուբեն Մելիք, Շարլ Ազնավուր:

Keywords: Armenia, Armenian, genocide, deportation, France, book, Armen Lubin, Arthur Adamov, Henri Troyat, Vahe Katcha, Rouben Melik, Charles Aznavour.

Ներածություն. օտարագիր հայ գրողներ երևույթը

Հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրով պայմանավորված՝ ժամանակի ընթացքում ստեղծվել են այնպիսի պայմաններ, որ հայության խոշոր զանգվածներ հեռացել են հայրենիքից և ապաստանել օտար երկրներում:

Որտեղ էլ որ հանգրվանել են հայ ժողովրդի բեկորները, ջանադիր աշխատասիրությամբ ստեղծել են դպրոցներ, հիմնել եկեղեցիներ, տպագրել թերթեր ու գրքեր: Բայց տասնամյակների, երբեմն հարյուրամյակների ընթացքում միշտ չէ, որ հնարավոր է եղել պահպանել մայրենի լեզուն, հավատն ու ազգային պատկանելությունը:

Օտար ժողովուրդների մեջ ձուլվելով հանդերձ՝ հայ ժողովրդի զավակները մնայուն հետք են թողել ոչ միայն այդ երկրների տնտեսության, ռազմական ու դիվանագիտական գործերում, այլև արվեստի ու գրականության ասպարեզում:

Շատ քաղաքներում պահպանվել են հայ ճարտարապետության հետքերը: Ռումինիայում հայտնի են Սուչավա, Յասսի, Հունգարիայում՝ Գեոլա, Եդիսաբեթուպոլիս, Լեհաստանում, ապա Ուկրաինայում՝ Լվով, Կամենեց-Պոդոլսկ, Լուցկ քաղաքները, Ղրիմի ու Բեսարաբիայի առանձին բնակավայրեր, որոնք եղել են նաև հայաշատ կենտրոններ: Ուժացման պայմաններում հայ մտավորականները, չունենալով դրսևորման այլ հնարավորություն, երբեմն ստեղծագործել են օտար լեզվով: Դա տիրապետող է եղել ա՛յն աստիճանի, որ 1884-1885 թթ. Վառնայում լատինատառ հայերեն և ֆրանսերեն հրատարակվել է Եվրոպայի հայ գաղթականության «Հույս» շաբաթաթերթը: Թուրքիայում և հարևան երկրներում 1840-1956 թթ. լույս է տեսել 55 անուն հայատառ թուրքերեն պարբերական, իսկ 38 հայերեն թերթ ունեցել է հայատառ թուրքերեն էջ կամ

ամբողջական տարբերակ: 1960 թ.-ից Նյու Յորքում լույս է տեսել «Արարատ» անգլերեն հանդեսը, որի շուրջ համախմբվել են անգլիագիր հայ գրողներ: Նույնկերպ ռուսագիր հայ գրողներին, ինչպես նաև հայ գրականությունը ռուսերեն ներկայացնելու համար 1958 թ.-ից Երևանում լույս է տեսնում «Լիտերատուրնայա Արմենիա» ամսագիրը:

Ըստ վիճակագրության՝ մինչև 1980-ական թթ. կեսերն աշխարհում լույս տեսնող 211 հայկական պարբերականներից միայն 107-ն էր հրատարակվում հայերեն: Մնացած 104-ից 74-ը տպագրվում էր հայերենի հետ խառը մեկ այլ լեզվով, իսկ 30-ը՝ օտար լեզվով՝ անգլերեն, ֆրանսերեն, արաբերեն, ռուսերեն, թուրքերեն, իսպաներեն, պորտուգալերեն, գերմաներեն:

Այս ընթացքում ասպարեզ են եկել հայագրի գրողներ, ովքեր ստեղծագործել են օտար լեզուներով: Տարբեր է նրանց ճակատագիրը. ոմանք, անցնելով օտար լեզվի, իրենց շարունակել են համարել հայ գրող, իսկ ոմանք հեռացել են ազգային արմատներից:

Ք. ծ. ա. I դարում հայոց Արտավազդ Բ արքան հունարեն ողբերգություններ էր գրում, որոնք եթե պահպանվեին, բնականորեն պետք է պատկանեին հայ գրականությանը:

Ամբողջ միջնադարում բուռն ծաղկում էր ապրում աշուղական արվեստը: Աշուղների հիմնական լեզուն թուրքերենն էր: Տասնյակներով են հաշվվում միջնադարի թուրքալեզու հայ աշուղները: Ի վերջո, օտարագիր հայ գրողների մեջ է նաև Սայաթ-Նովան, ով հայերենից բացի գրել է վրացերեն ու թուրքերեն խաղեր:

Ժամանակի ընթացքում ստեղծվել է օտարագիր հարուստ գրականություն, որի հանդեպ հայ գրականագիտությունը պետք է ունենա որոշակի վերաբերմունք և հստակորեն զանազանի թե՛ հայ ազգային ոգին պահպանող ու շարունակող, թե՛ հայ ազգային ոգուց հեռացած այդ գրականությունը:

Չմոռանանք նաև, որ հայատառ թուրքերեն երկեր է մեզ ժառանգել Հակոբ Պարոնյանը: Հայատառ թուրքերեն է մեզ հասել նաև հայ գրականության ուշագրավ վեպերից մեկը՝ Հովսեփ Վարդանյանի «Ագապին» (1851):

Օտարագիր գրականությունն ազգային գրականության համակարգում ընդգրկելը սոսկ հայկական հարց չէ: Ընդհուպ XIX դարը լատիներենն Արևմտյան Եվրոպայում կաթոլիկ եկեղեցու պաշտոնական գրագրության, գիտության, փիլիսոփայության, մասամբ գրականության լեզուն էր:

Էրազմ Ռոտերդամցին, Թոմաս Մորը և շատ ուրիշներ գրել են լատիներեն, բայց նրանք իրենց անփոփոխ տեղն ունեն, մեկը՝ հոլանդական, մյուսը՝ անգլիական գրականության մեջ: Անգլիացի գրող Օսկար Ուայլդն իր «Սալոմե» թատերգությունը գրել է ֆրանսերեն, բայց դա ամենն չի նշանակում, թե այդ երկը դուրս է մղվում անգլիական գրականությունից: Հնդկաստանի բազմալեզու գրականությունն ազգային լեզուներին զուգահեռ ստեղծվել և շարունակում է ստեղծվել նաև անգլերեն: Օտար լեզուներով է ստեղծվել աֆրիկյան ժողովուրդներից շատերի գրականությունը:

Կան նաև երկլեզվյան գրողներ, ովքեր ասպարեզ եկան հատկապես XX դարում: Իրենց ազգային լեզուներին զուգահեռ նրանք գրում են նաև անգլերեն, ֆրանսերեն, իսպաներեն, ռուսերեն:

Իսկ ծագումով հայ գրողները շատ են: Հայկական ծագում է վերագրվում ռումինական նոր գրականության հիմնադիր Միհայ Էմինեսկուին (1850-1889): Ռումինիայում հայտնի անուններ են հայազգի Յոն Բարբուն, Յոն Միսիրը, Դան Դեշլքուն, նաև՝ Ալեքսանդրու Շահիկյանը, Վարդան Առաքելյանը, Սևակ Հայրապետյանը, Շտեֆան Հակոբյանը, Անայիս Ներսիսյանը: Հունգարիայում հայտնի են հայազգի թատերագիր Գերգել Չիքին, արձակագիր Մորից Լուկաչը, բանաստեղծ Դուկաս Բադրուպանյանը: Դավիթ Մարտոնը գրել է «Արա Գեղեցիկ» ռոբերգությունը, որը 1896-1897 թթ. լույս է տեսել հունգարահայերի «Արմենիա» հայերեն հանդեսում: Լեհաստանում ապրել և ստեղծագործել են մատենագիր Շիմոն Շիմոնովիչը (գրել է լատիներեն), Անջել Մանդալյանը:

Օտարագրությունը մեծ չափեր ընդունեց հատկապես XX դարում: Ասպարեզ եկան անգլիագիր, ռուսագիր, ֆրանսագիր, իտալագիր, իսպանագիր, բուլղարագիր, ռումինագիր հայ գրողներ: Նրանցից շատերին բնութագրական է Վիլյամ Սարոյանի խոստովանությունը. «Թեև անգլիերեն կը գրեմ ու հակառակ անոր, որ ծնունդով ամերիկացի մըն եմ, ինքզինքս կը նկատեմ հայ գրող մը: Գործածած բառերս անգլերեն են: Միջավայրը, որու մասին կը գրեմ, ամերիկյան է: Ոգին, որ կ'ստիպե ինձ գրել, սակայն, հայ է: Ուրեմն հայ գրող մըն եմ: Խորապես կը սիրեմ հայ գրողներու մեծ ընտանիքին պատկանելու պատիվը» [Հանդիպումներ Ուիլերմ Սարոյեանի հետ, 1978, 118]:

Ազգային ոգու առկայությունը և հայ գրական ընտանիքին պատկանելու ցանկությունը բավարար նախադրյալ են՝ ասելու, որ օտարագիր հայ գրողներից շատերի երկերը պատկանում են նաև հայ գեղարվեստական մտքին: Թեև ազգային գրականության առաջնահերթ նախապայմանը մայրենի լեզուն է, բայց պատմական ճակատագրով իր հայրենիքից տարագրության դատապարտված հայության համար այդ գրականությունը պետք է համարել ազգային գրականության դիմագիծն ամբողջացնող մաս:

Այդ է հուշում օտարագիր հայ գրողի ճակատագիրը: Լեզվի կորստին փոխարինում է ազգային ոգին՝ հավատարմությունը պատմությանը, ժառանգորդական հիշողությունը, ազգային հոգեբանությունը, ավանդույթներն ու սովորույթները: Սա հոգեբանական այլ վիճակ է:

Այս ամենն ուղղակիորեն պահանջում է օտարագիր հայ գրողների վաստակն ազգային-ժողովրդական և համամարդկային ընդգրկումներով դիտել որպես մայր գրականության մի բաղկացուցիչ մասը և օրինաչափ համարել դրա ներգրավումն ազգային կրթության համակարգի մեջ:

Ֆրանսագիր հայ գրողներ

Ֆրանսագիր հայ գրողներն ասպարեզ են իջել XX դարի սկզբից: 1908թ. բելգիական հանդեսներում տպագրվել են Կոստան Զարյանի ֆրանսերեն գրած առաջին բանաստեղծությունները:

1911 թ. Փարիզում «Համաստվածյան» գրական շարժման հիմնադիր է դառնում ԱՐՄԵՆ ՏՈՐՅԱՆ (Հրաչյա Սուրենյան, 1892, Սկոպյե – 1915, Կ. Պոլիս): Հետևորդների հետ

մեկտեղ նա հրատարակում է «Արեն» հանդեսը. Թե՛ այդ, թե՛ ֆրանսիական այլ պարբերականներում նա տպագրում է բազմաթիվ բանաստեղծություններ: Հետագայում նա տեղափոխվել է Կ. Պոլիս, հանդես եկել նաև հայերեն ու հայաշունչ բանաստեղծություններով և վերջում իր գրչակիցների հետ մեկտեղ դարձել 1915 թ. ապրիլյան եղեռնի զոհ: «Անցորդը և իր ճամբան» (1975) գրքում Կոստան Զարյանը մտաբերում է. *«Արմեն Դորյանը, նուրբ և զգայուն բանաստեղծ, ֆրանսիական գրականությունը թողել և վերջին պահին եկել էր մեր «մեհենական» շարժման միանալու»* [Զարյան, 1975, 18]: 1933 թ. տպագրվել է «Մի հայազգի ֆրանսիացի բանաստեղծ» ժողովածուն, որի մեջ ի մի են բերված Արմեն Տորյանի գործերը:

1911-1914 թթ. Կ. Պոլսում հայերեն լույս տեսնող «Շանթ» կիսամյա հանդեսն էջեր էր տրամադրում ՀԵՐՄԻՆԵ ՀՈՎՅԱՆԻ ֆրանսերեն բանաստեղծություններին, երբեմն նաև՝ դրանք ներկայացնում զուգադիր հայերեն թարգմանությամբ:

Ֆրանսերեն էր գրում նաև ԻՍԿՈՒՀԻ ՄԻՆԱՍԸ: Ուսանել է ծննդավայրի օրիորդաց վարժարանում: Ստեղծագործել է հիմնականում ֆրանսերեն, նաև իտալերեն: Բանաստեղծությունների և նորավեպերի զգալի մասը տպագրել է ամուսնու՝ թարգմանիչ Ժան Մինասյանի 1908-1911 թթ. Կոստանդնուպոլսում ֆրանսերեն հրատարակած «La patrie» («Հայրենիք») թերթում: Կապված է եղել հայ մտավոր կյանքի հետ: Լույս է ընծայել «Վենետիկյան մարգարիտներ», «Հեծեծյուններ», «Ներուժ ժամեր», «Այն, ինչ մեռնում է», «Աթենքյան վարդեր», «Իտալիայի լուսաստվերը», «Ձայն գիշերվա մեջ», «Ապրել» և այլ ժողովածուներ: Նրան հայերեն են թարգմանել Դանիել Վարուժանը, Արման Կոթիկյանը:

1925 թ. Փարիզում Կոստան Զարյանը հիմնում և խմբագրում է արվեստի, գրականության և փիլիսոփայության «Բաբելոնի աշտարակ» ֆրանսերեն ամսագիրը:

1940-1950-ական թթ. ֆրանսերենի է անցնում հայազգի խոշորագույն գրող ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐԸ: 1930-ական թթ. վերջերից, շուրջ քսան տարի գամված լինելով անկողնուն, նա օրերն անցկացնում է հիվանդանոցներում ու առողջարաններում: Այդ տարիներին նա գրում է ֆրանսերեն բանաստեղծություններ ու պատմվածքներ և Արմեն Լյուրեն ստորագրությամբ հրատարակում «Ամբողջ Թրաֆալգարը» (1939), «Ոչինչի որոնում» (1942), «Ծպտյալ ճամփորդը» (1946), «Սուրբ համբերություն» (1951), «Գիշերային տեղափոխություն» (1955), «Բարձրադիր դարավանդներ» (1957), «Հուր ընդ հրո» (1964) ժողովածուները, որոնք արժանանում են ոչ միայն ֆրանսիական գրաքննադատության ուշադրությանը, այլև՝ մեծ համբավ վայելող մրցանակների: Այս հաջողություններից հետո կյանքի վերջում նա վերստին անցնում է հայերենի և մայրենի լեզվով հրատարակում մի քանի գիրք:

Ֆրանսագիր գրողների մեջ համբավի հասավ ՎԻԿՏՈՐ ԳԱՐԴՈՆԸ (Վահրամ Կաքավյան, 1903-1973): Վանեցի էր: Հայտնի է, որ Գարդոնի հայրը «Արմենական» կուսակցության համահիմնադիրն էր, իսկ իր տունը դարձել էր ժողովարան: Ապագա գրողը մասնակցել է բոլոր ժողովներին:

Ծննդավայրը կորցնելուց հետո մատնվեց օտարության: Իր կենսապատումի մեջ՝ գաղթի ճանապարհներին փախեփախի հոգեբանական կտտանքներին տրված, նրան հիշել ու կերպավորել է Գուրգեն Մահարին: 1915 թ. բռնագաղթին հաջորդող շրջանն է: Գաղթականները մի կերպ հասել են Թիֆլիս, հիմա էլ ճանապարհ են բռնել դեպի

Վլադիկավկազ: Երկուսն էլ 13-14 տարեկան պատանիներ են արկածներով լեցուն նոր իրականության մեջ (Գ. Մահարի, «Երկերի ժողովածու», հ, 2, 1967, գլ. 9-21, էջ 258-301):

Կաթավյան-Գարդոնը սովորել է նախ Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, այնուհետև՝ Կոստանդնուպոլսի Կեդրոնական վարժարանում և ապա՝ Սորբոնի համալսարանում: Աշխատել է Կոստանդնուպոլսի Կեդրոնական վարժարանի ուսուցիչ:

Տեսավ 1915 թ. ողբերգությունը, նաև հերոսական ինքնապաշտպանությունը: Հեռացավ Թիֆլիս, ուր և մտավ Ներսիսյան դպրոց: 1917 թ. Դոնի Ռոստով, իսկ 1920թ.՝ Կոստանդնուպոլիս ճանապարհով 1923 թ. հասավ և հաստատվեց Ֆրանսիայում: Ամուսնացել է ֆրանսերենի ուսուցչուհի Էլենի հետ և ունեցել երկու երեխա:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկզբում գերեվարվել է, փախել ու միացել է ֆրանսիական պարտիզանական խմբերին, այսինքն՝ Դիմադրական շարժմանը և ընդունել «Վիկտոր Գարդոն» ծածկանունը: 1947 թ. արժանացել է ֆրանսիական Պատվավոր Լեգեոնի շքանշանի: Կապված էր Փարիզի հայ գրական միջավայրի հետ, «Վասպուրական» հայրենակցական միության անդամ էր: Հիմնել է «Հայկական ծագումով ֆրանսիացիների ֆեդերացիա»: Հայերեն և ֆրանսերեն փիլիսոփայական հոդվածներով հանդես է եկել մամուլում, մասնակցել գիտաժողովների:

Հայտնի է ինքնակենսագրական «Զմրուխտավառ ասպետը» վեպով: 20-րդ դարասկզբի Վանն ու վանեցիների աշխարհը: Նույն մոտիվներով նրա գրչին են պատկանում նաև «Կյանքի կանաչ արևը» և «Բոսորավառ հայտնություն» գրքերը (երեքն էլ հայերեն թարգմանությամբ լույս են տեսել 1990 թ.):

Հեղինակ է նաև այլ գրքերի, որոնցից առանձնացնենք «Վարդանանք» (1963), «L'apocalypse é'carbates» (1970), «Le Venetsi un enfanse armenienne» (2008):

Տարիների ընթացքում հանդես են գալիս ֆրանսագիր այլ գրողներ, ովքեր սերտորեն կապված էին ազգային ավանդույթներին և խոսում էին հայերեն: Արթուր Ադամովը, Անրի Թրուայան, Շարլ Ագնավուրը, Ռուբեն Մելիքը, Վահե Քաչան, Անրի Վերնոյը (Աշոտ Մալաքյան):

ԱՐԹՈՒՐ ԱԴԱՄՈՎԸ (Հարություն Ադամյան, 1908-1970) ծնվել է Կիսլովոդսկում: Նրա հայրը շուշեցի նավթարդյունաբերող էր: Առաջին աշխարհամարտից առաջ Ադամյանների ընտանիքը մեկնում է Եվրոպական շրջագայության: Պատերազմը փոխում է նրանց կյանքի ուղին: Ապագա գրողը կրթությունն ստանում է Շվեյցարիայում, Գերմանիայում և Ֆրանսիայում, իսկ 1924 թ.-ից վերջնական բնակություն հաստատում Փարիզում:

Արթուր Ադամովը գրականություն է մուտք գործել գերիրապաշտական բանաստեղծություններով, այնուհետև անցել արձակի: 1946 թ. լույս է տեսել «Խոստովանություն» ինքնակենսագրական վիպակը:

Ադամով անունը հիմնականում կապվում է XX դարի մշակութային ուղղություններից մեկի՝ *աբսուրդի թատրոնի* հետ: Այդ ուղղության գեղագիտական հիմքը գոյապաշտական փիլիսոփայությունն էր:

Աբսուրդի թատրոնն իրականությունը ներկայացնում էր որպես ներքին իմաստից ու պատճառական կապերից զուրկ մի անհեթեթ վիճակ: Կյանքի արժեքները հանգում էին

ոչինչի ու մահվան: Դա ուղղված էր հոգեբանական թատրոնի դասական դարձած ավանդույթների դեմ՝ այդ իսկ պատճառով աբսուրդի թատրոնը կոչվում է նաև *հակադրամա*: Փոխվեց նաև թատերական երկի՝ կյանքը նմանակող կառուցվածքը: Դեպքերի հաջորդական ընթացքին, գործողության զարգացմանն ու հանգուցալուծմանը փոխարինեց զգացմունքային ցնցման պայմաններում կյանքին ուղղված հայացքը:

Համաշխարհային հռչակի հասած թատերագիրներ Սամուել Բեքեթի և Էժեն Իոնեսկոյի հետ մեկտեղ Արթուր Ադամովը 1940-ականների կեսերից դառնում է աբսուրդի թատրոնի պարագլուխներից մեկը: Հետաքրքրական է, որ, չնայած աբսուրդի թատրոնի հիմնադիրներն ապրում և գործում էին Ֆրանսիայում, բայց նրանցից ոչ մեկը ծագումով ֆրանսիացի չէր. Բեքեթն իռլանդացի էր, Իոնեսկոն՝ ռումինացի, Ադամովը՝ հայ: Աբսուրդի թատրոնի գաղափարախոսությունը ինչ-որ չափով նրանց վիճակված թափառական կյանքի, օտար արժեքների մեջ իրենց վերագտնելու արդյունքն էր: Եթե կյանքը անտրամաբանական է վարվել իրենց հետ, ինչո՞ւ պիտի իրենք տրամաբանությունը դարձնեն արվեստի օրենք: Բնորոշ օրինակներ են Բեքեթի «Գոդոյին սպասելիս» (1952), Իոնեսկոյի «Ռնգեղջյուր» (1959) թատերգությունները:

Ադամովի թատերգությունների մեծ մասը բեմադրվել է 1950-ական թվականներին՝ «Ծաղրանմանություն» (1950), «Ներխուժում» (1950), «Մեծ և փոքր զորախաղեր» (1953), «Պրոֆեսոր Տարան» (1953): Նրան հատկապես մեծ հռչակ բերեց «Պինգ-պոնգ» (1955) թատերգությունը: Խորհրդանշական ձևերի մեջ հեղինակը ներկայացնում է մեքենայի վերածված իրականության և կործանվող մարդկության պատկերը: Մեքենան ինքնին գործող անձ է, իսկ մարդիկ վերածվել են խաղաքարերի և դատապարտված են մարմնական կամ հոգեկան մահվան:

1950-ական թթ. կեսերից Ադամովը հեռացավ աբսուրդի թատրոնից և հանդես եկավ պատմաքաղաքական բնույթի նոր թատերգություններով՝ «Պառլո Պառլի» (1957), «Յոթանասունմեկի գարունը» (1961), «Մնացուկների քաղաքականությունը» (1962), «Սրբազան Եվրոպա» (1966): Նշանակալի է Ադամովի դերը XX դարի գեղարվեստական մտածողության նորոգման գործում:

ԱՆՐԻ ԹՐՈՒԱՅԱՆ (Լև Տարասով-Թորոսյան, 1911-2007) ծնվել է Մոսկվայում: Նրանց ընտանիքը վաղուց հեռացել էր հայկական միջավայրից և ընդունել ռուսական կողմնորոշում: Խոսքը վերաբերում է լեզվին ու մշակույթին, որի արտահայտություն է նաև գրականությունը: 1918թ. ընտանիքի հետ արտագաղթել է Ռուսաստանից և 1920թ. հաստատվել Ֆրանսիայում: Ստացել է իրավաբանական կրթություն: Առաջին իսկ վիպակը՝ «Սարդը» (1938), մեծ հռչակ բերեց նրան, արժանացավ հանրահայտ Գոնկուր մրցանակի: Թե՛ այս, թե՛ «Քանի աշխարհը կա» (1947) երկերում նա պատկերել է XX դարի սկզբի Ռուսաստանի պատմաքաղաքական իրավիճակը և վտարանդիների կացությունը: Վերջինի հիմքում նաև իր տոհմի պատմությունն է: «Արդարների լույսը» (1959-1963) պատմավեպերի շարքը նվիրված է դեկաբրիստներին, «Ապագայի ժառանգությունը» (1968-1970) եռագրությունը՝ ճորտատիրության վերացմանն ու նարոդնիկական շարժմանը:

Թրուայային ավելի մեծ հոչակ բերեցին «Սգավոր ձյունը» (1952, հայերեն՝ 1973) վիպակը և «Էզլեթիերների ընտանիքը» (1965-1967, հայերեն՝ 1980) եռագրությունը, որոնցից առաջինը ևս արժանացել է գրական հեղինակավոր մրցանակի:

Հայկական կյանքին է նվիրված նրա «Հայկական պատարագը» (1938): Ինքնակենսագրական բնույթ ունի «Իմ այնքան երկար ճանապարհը» (1976) հարցազրույցների հավաքածուն: Առանձին վեպեր հայերեն թարգմանվել և տպագրվել են «Մարմարա», «Արև» թերթերի էջերում: 1959 թ. Թրուայան ընտրվել է Ֆրանսիական ակադեմիայի անդամ, որի քառասուն անմահներից մեկը լինելու պատվին արժանացած առաջին օտարազիր գրողն է:

ՎԱՀԵ ՔԱՉԱՆ (Խաչատրյան, 1928-2003) ծնվել է Սիրիայի Դամասկոս քաղաքում: Նախնական կրթությունն ստացել է Բեյրութում: 1945 թ. մեկնել է Փարիզ և հմտացել կինոբեմադրիչի մասնագիտության մեջ: Եղել է «Սուար դը Բեյրութ» («Երեկոյան Բեյրութ») թերթի թղթակիցը: Հաստատվելով Փարիզում՝ Քաչան սկսում է գրական գործունեությունը: Առաջին վեպը՝ «Կիրակի օրվանից մնացած ծխուկներ», տպագրվում է 1953 թ.: Նրան հատկապես մեծ հոչակ է բերում «Ակն ընդ ական» (1955) վեպը, որը հրատարակվել է նաև հայերեն: Այդ վեպը 1957 թ. արժանացել է ֆրանսիական գրական մրցանակի: Հայերեն են թարգմանվել նաև «Կարթ» (1957), «Արարչի ութերորդ օրը» (1960), «Գիշատիչների խնջույքը» (1960), «Գավազան» (1963), «Մի մարդ ընկավ փողոցում» (1975) վեպերն ու վիպակները: Հայկական կյանքին է առնչվում «Մի դաշույն այս պարտեզի մեջ» (1981) վեպը, որը ներկայացնում է Արևմտյան Հայաստանի կացությունը՝ ընդգրկելով 1890-ական-1915 թվականները: Քաչայի շատ ստեղծագործությունների հիման վրա ստեղծվել են շարժանկարներ:

ՌՈՒԲԵՆ ՄԵԼԻՔԸ (Մելիք Մինասյան, 1920-2007) ծնվել է Իրանի Թավրիզ քաղաքում: Մանկուց ծնողների հետ բնակություն է հաստատել Ֆրանսիայում, որտեղ էլ ստացել է միջնակարգ, ապա՝ Սորբոնի համալսարանում բարձրագույն կրթություն: Աշխատել է լուսավորության բնագավառում, ձայնասփյուռում, հրատարակչություններում: Նրա ստեղծագործությունը հետպատերազմյան տարիների ֆրանսիական պոեզիայի հիշարժան երևույթներից է: Ընդ որում, ի տարբերություն արդիապաշտության միտված սերնդակիցներից շատերի, նա հաջողության հասավ դասական ավանդույթների պահպանումով ու զարգացումով: Առաջին ժողովածուն՝ «Աշխարհի համերաշխությունը», լույս է տեսել 1946 թ.: Այնուհետև հրատարակել է բազմաթիվ գրքեր: Նրան լայն ճանաչում բերեցին հատկապես «Քարե պահակը» և «Ստորգետնյա եղանակներ» գրքերը, որոնք լույս տեսան 1961 և 1962 թթ.: Իր վաստակի համար նա արժանացել է Ֆրանսիայի ակադեմիայի և Ֆրանսիայի գրողների միության մրցանակների:

Ռուբեն Մելիքի ստեղծագործության մեջ մշտական տեղ ունի Հայաստանը, որտեղ նա եղել է մի քանի անգամ, իսկ 1986 թ. մասնակցել է Հայաստանի գրողների 9-րդ համագումարի աշխատանքներին:

«Քարե պահակը» պոեմն ասես Հայաստանի «Գիրք ծննդոց»-ը լինի: Իր ժողովրդի պատմության հետ սկսած զրույցը նա շարունակում է նաև «Հայկական առասպել», «Տոնահանդես» բանաստեղծություններում: Հայոց թափառական կյանքի առասպելն այսօր իր թշվառությունն է թաղում, իսկ նրա առասպելը՝ առասպելն է համայն մարդկության:

Ռուբեն Մելիքը նաև հայ գրականության լավագույն բարեկամներից է, Փարիզի ձայնասփյուռով և հեռուստատեսությամբ նա կազմակերպել է հայ գրականությանը նվիրված հաղորդումներ, հանդես եկել բանախոսություններով: Նրա խմբագրությամբ և կազմակերպական ջանքերով 1975 թ. Փարիզում լույս է տեսել «Հայ պոեզիայի հավաքածու: Հինգերորդ դարից մինչև մեր օրերը» ծավալուն գիրքը:

1978 թ. Երևանում թարգմանաբար լույս տեսավ Մելիքի «Մարմին՝ ինձնով կենդանի» ժողովածուն, որի «Խոսք հայ ընթերցողին» նախաբանում նա գրել է. *«Ահա իմ պոեզիան այս գրքի շնորհիվ միավորվում է իր բնաշխարհին, հայկական աշխարհին: Բրականանում է երիտասարդական մեծ իդալերիցս մեկը՝ վերադառնալ հայրենի տուն, վաղ թե ուշ, այս կամ այն ձևով վերադառնալ և իր տեղն ունենալ հարազատ օջախում: Լինել ձեր մեջ, Հայաստանի քույրեր և եղբայրներ... Ես ձերն եմ՝ մեր ցավերն ու հրճվանքը լսելիս, մեր հիշատակների ու հույսերի մասին վերապատմելիս, մեր հուշերի միասնականության մեջ, քանզի ես ձերն եմ հանուն անցյալում հոշոտված, վիրավոր ու սգակիր մեր հայրենիքի և հանուն փրկված, ազատագրված ու բարգավաճող այսօրվա հայրենիքի»* [Մելիք, 1978, 4]:

Հայ մշակույթին բերած ծառայությունների համար Ռուբեն Մելիքը 1986 թ. արժանացել է Հայաստանի գրողների միության Մեսրոպ Մաշտոցի անվան մրցանակի:

ՇԱՐԼ ԱԶՆԱՎՈՒՐԸ (Շահնուր-Վաղինակ Միքայելի Ազնավուրյան) ծնվել է 1924 թ. մայիսի 22թ. Փարիզում: Ծնողները մանկուց նրան ծանոթացրել են հայ տաղերգուների, այդ թվում՝ Սայաթ-Նովայի ստեղծագործություններին: Համաշխարհային համբավի հասած երգահանը, երգիչն ու դերասանը նաև բանաստեղծ է: Նրա քերթվածները ֆրանսիական շանսոնների տեսակին պատկանող փոքրիկ բալլադներ են, որոնք «XX դարի պոեզիա» հեղինակավոր մատենաշարով լույս են տեսել Փարիզում:

Հայերեն թարգմանվել են Ազնավուրի գրեթե բոլոր գործերը: 1968 թ. տպագրվել «Մեր սրտի չափով» բանաստեղծությունների ժողովածուն, իսկ 1976 թ.՝ «Ազնավուրը Ազնավուրի մասին» ինքնակենսագրական պատումը, որի մեջ խոսում է իր հայկական ծագման, ծնողների և կյանքում տեղը գտնելու դժվարին, բայց երջանիկ ճակատագրի մասին:

Ահա թե ինչպես է նկարագրում նա իրենց ընտանիքը. *«Մենք մի գաղթական հայ ընտանիք էինք ու, ինչպես բոլոր գաղթական հայ ընտանիքները, կապված էինք մեր լեզվին, սովորություններին ու եկեղեցուն: Զուսպ, քաշված, համեստ էր մեր ընտանիքը: Մենք սիրում էինք ծիծաղել, երգել, պարել և արտասվել: Այո՛, և արտասվում էինք, որովհետև հայը շատ զգացմունքային է ու հեշտությամբ է լաց լինում և՛ կնունքին, և՛ պսակին, և՛ թաղմանը»* [Ազնավուր, 1976, 10]:

Ազնավուրը սերտորեն կապված է Հայաստանին: 1964 թ. նա համերգներ է տվել Երևանում: 1988 թ. երկրաշարժից հետո ստեղծել է «Ազնավուրը Հայաստանին» հիմնադրամը, բազմիցս այցելել Հայաստան, Ժորժ Կառվարենցի հետ հորինել «Հայաստանին» հուզիչ երգը:

Ֆրանսագիր մյուս հայ գրողներից հիշատակենք նաև Ժան-Ժակ Վարուժանին, Վինյի ժորժին (Զոհրապ Պաղճյան), Ալեք Վարուժին, Վահե Գոդելին (բնակվում է Շվեյցարիայում, հայ է մոր կողմից), նկարիչ Ժան Գառզուի որդու՝ Ժան-Մարի Գառզուին: Կան նաև այլ անուններ:

SUMMARY

Due to the historical and political upheavals at the beginning of the 20th century—the 1915 Armenian Genocide, continuous wars, the Russian Revolution of 1917, and the fall of the First Republic of Armenia—the Armenian people were forced to leave their historical homeland and seek refuge in various countries.

Some creative individuals began writing in the official languages of their new host countries.

This is how Armenian writers in English, French, Russian, Spanish, Romanian, Bulgarian, Arabic, and Turkish emerged. For this reason, literary studies use the term “Armenian writers in foreign languages,” rather than “foreign-language Armenian literature,” since the phenomenon refers to authorship, not to the formation of a separate literary tradition.

A number of these foreign-language Armenian writers achieved worldwide fame and became prominent literary figures. One significant branch among them is the group of Armenian writers who created in French. Their voices were first heard in France in the early 20th century and have continued to resonate to this day. Among the most notable are Victor Gardon (Vahram Kakavyan), Arthur Adamov, Henri Troyat, Vahe Katcha, Rouben Melik, and Charles Aznavour.

In 1925, Gostan Zarian founded in Paris the art, culture, and philosophy journal “La Tour de Babel” (“The Tower of Babel”).

Armenian writer Shahan Shahnour, at a certain stage in his life, abandoned writing in Armenian and, under the name Armen Lubin, switched to French. He and the other mentioned writers received prestigious awards and distinctions and contributed to the overall development of literature created in the French language. Today, this tradition is continued by a younger generation of Armenian writers living in France, such as Jean-Jacques Varoujean, Vigny Georges (Zohrab Baghdjian), Alec Varoujian, and others. The legacy of Armenian writers in French is translated, published, and appreciated also in Armenia.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ազնավուրը Ազնավուրի մասին, Երևան, «Հայաստան», 1976, 256 էջ:
2. Հանդիպումներ Ուիլերմ Սարոյեանի հետ / Խմբագիր՝ Պ. Սնապեան, Պէյրուք, տպ. Համազգայինի Վահէ Սէթեան, 1978, 288 էջ:
3. Մելիք Ռ., «Մարմին՝ ինձնով կենդանի», Երևան, Սովետական գրող, 1978, 160 էջ:
4. Զարյան Կ., Երկեր / Խմբ.՝ Պ. Սնապեան, Անթիլիաս, տպ. Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1975, 643 էջ:

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ԱԼՎԱՐԴ

Խ. Աբովյանի անվան Հայկական պետական
մանկավարժական համալսարանի պատմության թանգարան

ԳՐՔԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆԸ ՈՐՊԵՍ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑ

Բանալի բառեր՝ գրքի թանգարան, մշակութային ժառանգություն, կրթություն, թանգարանային մանկավարժություն, ժամանակակից տեխնոլոգիական և մշակութային մարտահրավերներ:

Keywords: book museum, cultural heritage, education, museum pedagogy, modern technological and cultural challenges.

Գրքի թանգարանները յուրահատուկ մշակութային և կրթական հաստատություններ են, որոնք միավորում են պատմությունը, արվեստը, գրականությունը և տեխնոլոգիաները: Դրանք ոչ միայն ներկայացնում են գրքի պատմությունն ու տպագրական արվեստը, այլև ձևավորում են անձի արժեքային, գեղագիտական և ինտելեկտուալ աշխարհայացքը: Թանգարանի դերը կրթության և դաստիարակության համակարգում հիմնված է «կենդանի ուսուցման» սկզբունքի վրա, երբ այցելուի ճանաչողական փորձը ձևավորվում է անմիջական շփման միջոցով նյութական մշակույթի և պատմական փաստերի հետ:

Դարեր շարունակ անցյալի փորձը սերունդներին փոխանցելու, դրա հիման վրա կրթելու և դաստիարակելու լավագույն միջոց է հանդիսացել գիրքը: Դա է պատճառը, որ մեր ժողովուրդը սրբացրել է գիրքը՝ համարելով այն նաև ազգային ինքնապահպանության միջոց: Սակայն եթե մարդու տքնաջան ու երկարատև աշխատանքի արդյունքում ստեղծված ձեռագիր մատյանները, որոնց մեծ զանգվածը հանգրվանել է Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանում, մատչելի չէին բոլորին, ապա հայերեն առաջին տպագիր գիրքը սկիզբ դրեց ժողովրդին կրթելու և դաստիարակելու մի աննախադեպ հնարավորության՝ հանդիսանալով մեր ժողովրդի զարգացմանն աջակցող հզոր միջոց: Հետագայում մենք ականատես եղանք մեր երկրի բոլոր քաղաքներում և գյուղերում բազմիցս ընթերցված և ուսումնասիրված գրքերով լեցուն գրադարանների: Գիրքը դարձավ քաղաքական պայքարի զենք, տեղեկատվության հիմնական միջոց: Տպագիր գիրքը զբաղեցրեց մարդու կյանքում ամենակարևոր տեղերից մեկը: Ընթերցանությունը ճիշտ կազմակերպելու և դրանով իսկ աճող սերնդի կրթական մակարդակն ապահովելու նպատակով ժամանակին մշակվել են հատուկ մեթոդներ, երբ հաշվի էին առնվում տարիքային առանձնահատկությունները, տարվում էր շերտավորված սպասարկում, կազմվում էին հետաքրքիր ու տպավորիչ քարտարաններ, որոնք հնարավորություն էին ընձեռում նույնիսկ կրտսեր տարիքի ընթերցողին կողմնորոշվելու գրքեր ընտրելիս, իսկ դժվարանալու դեպքում օգնության էր գալիս

նրանց սպասարկող գրադարանավարուհին Սկրտչյան, 1979, 91-99]: Ընթերցանությունն ակտիվացնելու համար անհատական գրույցի միջոցով նա իրագել էր դառնում երեխաների նախասիրություններին ու հետաքրքրություններին, օգնում էր գրքերն ընտրելիս, համապատասխան գրականություն էր առաջարկում նրանց: Նման գրույցներ անցկացվում էին գրադարան այցելող յուրաքանչյուր ընթերցողի հետ, և ընթերցողական քարտում ընթերցողի հետաքրքրությունների ու հակումների մասին արվում էին համապատասխան նշումներ [Պետիկյան, 1988, 81-82]:

Մարդկությանը մի քանի դար պահանջվեց «ընթերցանության մշակույթ» հասկացությունը ձևակերպելու համար: Յու. Պ. Միլենտևայի խոսքերով՝ այս հասկացությունը, որը ի հայտ եկավ 18-րդ դարում, 20-րդ դարի վերջին սկսեց ներառել գրքերի ընտրություն, գրքի կապը ընթերցանության նպատակի հետ, կարդացածը հասկանալու և համախմբելու ունակությունը, ընթերցանության սերն ու սովորությունը, ընթերցանության տեխնիկան և մեթոդները, ընթերցանության ինքնակրթական գործառնությունը, ընթերցանության հիգիենան և նշումներ կատարելը [Мелентьева, 2010, 168-171]:

Գրքային ժառանգությունը՝ որպես մարդկության մշակութային հիշողության կարևոր մաս պահպանելու, ուսումնասիրելու, հանրահռչակելու և այն ապագա սերունդներին փոխանցելու նպատակով ժամանակի ընթացքում ստեղծվեցին գրքի թանգարաններ: Գրքի թանգարանները ձևավորվեցին նաև որպես պատասխան գիտական և գեղարվեստական արժեք ունեցող գրավոր մշակույթի եզակի հուշարձանների կորստի վտանգին, որն առաջացել էր ժամանակի, պատերազմների և հին գրքերի նկատմամբ օգտապաշտ վերաբերմունքի հետևանքով: Դրանք դարձան այն կենտրոնները, որտեղ ոչ միայն պահպանվում են գրքերը, այլև ուսումնասիրվում է գրելության, տպագրության, նկարագարդման և կազմարարական արվեստի զարգացումը, ինչպես նաև ձևավորվում է հասարակության հետաքրքրությունը ընթերցանության և լուսավորության նկատմամբ:

1986 թվականին հայտնի թանգարանագետ Ե. Վանսլովան հրապարակել է գրքի թանգարանին և թանգարանային մանկավարժությանը նվիրված հոդված, որում արտացոլում է թանգարանագիտության և մանկավարժության զարգացումը ԽՍՀՄ-ում այնժամանակահատվածում, երբ ակտիվորեն ուսումնասիրվում էին թանգարանների, կրթական հաստատությունների և այցելուների միջև փոխգործակցության մեթոդները: Հոդվածի համատեքստում, գրքի թանգարանը ծառայում է որպես կարևոր մանկավարժական սկզբունքների կիրառման վայր: Դրանցից են՝ ծանոթացում մշակույթին (ներառյալ ժողովրդական և ազգային մշակույթը), ստեղծագործականությունը զարգացնելը, հայրենասիրությունն ու հոգևոր արժեքները խթանելը: Գրքի թանգարանի գործունեությունը նպաստում է գրքերի և գրերի հետ կապված մշակութային ժառանգության պահպանմանը և փոխանցմանը, ինչպես նաև ծառայում է որպես կրթության և դաստիարակության գործիք [Ванслова, 1986, 32-39]:

Առաջին գրքի թանգարանները Եվրոպայում հայտնվել են 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին, երբ հետազոտողներն ու գրքասերները սկսեցին հավաքել հազվագյուտ

հրատարակություններ, ձեռագրեր, վաղ տպագիր գրքեր, տպագրական գործիքներ և փորագրություններ: Նրանց նպատակն էր ցույց տալ գրքի զարգացումը՝ ձեռագիր օրինակներից մինչև զանգվածային արտադրության տպագիր հրատարակություններ: Այս հավաքածուները դարձան գրի, տպագրության, նկարագարման և կազմարարության զարգացումը ներկայացնող թանգարանային ցուցահանդեսների հիմքը: Այսօր գրքի թանգարաններ գործում են բազմաթիվ երկրներում: Առավել հայտնիներն են Մայնցում (Գերմանիա) գտնվող Գուտենբերգի թանգարանը, որը նվիրված է տպագրության գյուտարարին [Gutenberg Museum], Վենետիկի Ս. Ղազարի Միֆթարյանների ձեռագրատունը, Լոնդոնում գտնվող Բրիտանական գրադարանը, Ուկրաինայի Գրքերի և տպագրության թանգարանը և Ֆրանսիայի ազգային գրադարանը, որը պարբերաբար անցկացնում է հազվագյուտ հրատարակությունների և ձեռագրերի ցուցահանդեսներ: Ռուսաստանում կա ավելի քան 10 խոշոր գրքի թանգարան: Դրանցից ամենահայտնիներն են՝ Ռուսաստանի պետական գրադարանի գրքի թանգարանը (Մոսկվա), Ռուսաստանի ազգային գրադարանի գրքի թանգարանը (Սանկտ Պետերբուրգ), Ռուսաստանի պետական մանկական գրադարանի գրքի պատմության թանգարանը (Մոսկվա), Ռուսաստանի գրքի և տպագրության թանգարանը (Մոսկվա), Գուտենբերգի անվան հազվագյուտ գրքերի թանգարանը (Նովոսիբիրսկ), Վոլոգդայի գրքի և գրաֆիկայի թանգարանը և Հին գրքերի և փորագրությունների թանգարանը (Կազան):

Հայաստանում գրքի պաշտամունքի ավանդույթը սկիզբ է առնում միջնադարյան գրչատներից՝ ձեռագրերի ընդօրինակման և զարդարման կենտրոններից: Հետևաբար, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ստեղծումը այս ազգային մշակութային ավանդույթի տրամաբանական շարունակությունն էր: Այսօր Մատենադարանը ոչ միայն թանգարան է, այլև ձեռագրական ժառանգության պահպանման աշխարհի ամենամեծ հետազոտական կենտրոններից մեկը՝ ավելի քան 23,000 ձեռագրերով հայերեն և այլ լեզուներով [Մատենադարան]:

Թվայնացման դարաշրջանում գրավոր մշակույթի նյութական և հոգևոր ժառանգությունը պահպանելու ցանկությամբ է պայմանավորված վերջին տարիներին շատ երկրներում գրքի թանգարանների և տպագրության պատմության նկատմամբ վերսկսված հետաքրքրությունը: Տարբեր երկրներում վերջերս բացվել կամ վերանորոգվել են գրքի թանգարաններ: Օրինակ, 2017 թվականին Թբիլիսիում Վրաստանի Իլյա Ճավճավաձեի ազգային գրադարանի առաջին շենքում բացվեց գրքի թանգարան [Музей книги (Тбилиси)]:

2017 թվականին Հայաստանի ազգային գրադարանում (Երևան) բացվեց Գրատպության թանգարանը: Ցուցադրությունը ներառում է հայ գրքի պատմությունը՝ 15-րդ դարի ինկունաբուլաներից մինչև ժամանակակից հրատարակություններ: Մի բաժին նվիրված է Վենետիկի, Ամստերդամի և Կոստանդնուպոլսի առաջին հայկական տպարաններին: Թանգարանում լայնորեն կիրառվում են այցելուների հետ աշխատելու ժամանակակից ձևեր՝ ինտերակտիվ էկրաններ, հազվագյուտ գրքերի թվային տվյալների

բազա, դպրոցականների համար կրթական ծրագրեր [Հայաստանի ազգային գրադարան]:

Ռուսաստանում 2021թվականին Ռուսաստանի պետական գրադարանի Գրքի պատմության թանգարանում ցուցադրությունը վերակազմակերպվեց և թարմացվեց «Գիրքը մշակութային տարածքում» ցուցահանդեսով, որը միավորում է 15-ից 21-րդ դարերի հազվագյուտ հրատարակություններ: Գերմանիայի ազգային գրադարանի կազմում 1884 թվականից գործող Լայպցիգի Գերմանական գրքերի և գրականության թանգարանում 2020 թվականին բացվել է նոր շենք և մուլտիմեդիա ցուցահանդես «Գրի ուղին. կավե տախտակներից մինչև թվային գրքեր» թեմայով: Հիմա այստեղ կան լրացված իրականության (AR) սենյակներ, որտեղ այցելուները կարող են տեսնել, թե ինչպես է ստեղծվել ձեռագիր գիրքը: Պեկինում Չինաստանի ազգային գրքի թանգարանը բացվեց 2019 թվականին և ներառում է հին չինական ձեռագրերի, գեղագրության և հազվագյուտ տպագրական հատվածների հավաքածու: Մշակվել են հին գրային համակարգերի և տպագրության վերաբերյալ կրթական ծրագրեր [National Museum of Classic Books]: Նոր շեշտադրում է կատարվում Եվրոպայում հումանիզմի և տեսողական մշակույթի զարգացման գործում գրքերի դերի վրա: Գրքերի և տպագրության թանգարանը Լիոնում թարմացրել է իր մշտական ցուցադրությունը 2021 թվականին, իսկ 2025 թվականի հունիսից վերանորոգման աշխատանքներ են սկսվել՝ նշանավորելով մեծ վերափոխման սկիզբը, որպեսզի 2027 թվականին թանգարանը բացվի նոր ինքնությամբ, թարմացված, ավելի մատչելի և ավելի ինտերակտիվ փորձով [Musée de l'imprimerie et de la communication graphique]:

Երեխաներին գրքի աշխարհը բացահայտելու, գրքի հետ կապելու նպատակով Եկատերինբուրգում 1994 թվականին բացվեց թանգարան, որը բաղկացած էր տիկնիկների և մանկական գրքերի հավաքածուներից: Տիկնիկները սովորական խաղալիքներ չեն, այլ մարմնավորում են տարբեր գրական հերոսների: Թանգարանում կազմակերպվում են տոներ և հանդեսներ երեխաների մասնակցությամբ, մրցույթներ և տիկնիկային ներկայացումներ: Բնականաբար, այս ամենը նպաստում է երեխաների մոտ գրքի հանդեպ հետաքրքրություն առաջացնելուն, գիրքը կյանքի ընկեր դարձնելուն [Музей кукол и детской книги «Страна чудес»]:

Այս ամենը վկայում է, որ գրքերը մնում են կենդանի մշակութային միջոցներ, իսկ գրքի թանգարանները տարածքներ են, որտեղ գրագետ քաղաքակրթությունների անցյալը, ներկան և ապագան միաձուլվում են մեկ մշակութային դաշտում:

Գրքի թանգարանները ավելին են, քան պարզապես հին հատորների պահոց: Սա դարաշրջանների միջև երկխոսության տարածք է, որտեղ ձեռագիրը հանդիպում է ժամանակակից տեխնոլոգիաներին: Ժամանակը ի հայտ բերեց հաղորդակցության նոր միջոցներ և մատաղ սերնդին գրքի զարմանահրաշ աշխարհը ներկայացնելու համար անհրաժեշտ եղան արդեն հատուկ ձևեր և մեթոդներ:

21-րդ դարի թանգարանային կրթությունը նոր բովանդակություն է ստանում թվայնացման, մուլտիմեդիա տեխնոլոգիաների և ինտերակտիվ հարթակների միջոցով, անցնում է թվային և ինտերակտիվ նորարարությունների՝ ստեղծելով կրթական

հարթակներ, որտեղ միահյուսվում են դասական և նոր մեդիա միջոցները: Թվային ցուցադրությունները, վիրտուալ այցելությունները և ինտերակտիվ դասերը (օր.՝ QR-կոդերով տեղեկատվություն, 3D ձեռագրեր) գրքի թանգարանները դարձնում են ժամանակակից կրթական տարածքներ, հնարավորություն են տալիս երիտասարդությանը ներգրավվել գիտելիքի և մշակույթի հաղորդակցման գործընթացում՝ դարձնելով գիրքը ոչ թե անցյալի խորհրդանիշ, այլ կենդանի կրթական ռեսուրս:

Այս ձևաչափը նպաստում է ոչ միայն գիտելիքի յուրացմանը, այլև ինքնուրույն ուսումնասիրական գործունեության և ստեղծագործական մտածողության զարգացմանը:

Ինտերակտիվ ցուցանմուշները, թվային կատալոգները և մուլտիմեդիա ինստալյացիաները նման թանգարանները դարձնում են կենսունակ և հասանելի լայն լսարանի համար: Էլեկտրոնային կատալոգները, ինտերակտիվ ցուցահանդեսները, ձեռագրերի եռաչափ մոդելները և մուլտիմեդիա կրթական նախագծերը հարուստ գրքային ժառանգությունը հասանելի են դարձնում ավելի լայն լսարանի համար և պահպանում այն ապագա սերունդների համար: Այս առումով՝ հաճախ անհանգստություն է հնչում, թե արդյոք մեզ չի սպառնում անմիջական, անձնական իրական շփման փոխարինումը վիրտուալ կյանքով, ինչն էլ հսկողությունից դուրս լինելու դեպքում հանգեցնում է հոգեբանական կախվածության՝ դարձնելով մարդուն մեքենայի կցորդ: Եւ ինչպես նշում էր Դ.Ս. Լիխաչովը, «...եթե տեխնիկայի ընձեռած հնարավորությունները չլինեն բարոյական ձեռքերում, աշխարհն, իրոք, կկործանվի» [Լիխաչով, 1989, 3]: Կարծում եմ, որ խնդրի լուծումը կախված է նրանից, թե ինչքանով կկարողանանք տեխնոլոգիաների անհսկելի զարգացումը ենթարկել հոգևոր, մշակութային խնդիրներին, որոնք կոչված են լինելու անձի և հասարակության կյանքի ինքնակազմակերպման միջոցներ:

Ժամանակակից գրքային թանգարանները կատարում են մի քանի հիմնական գործառույթներ՝

1. Մշակութային ժառանգության պահպանում՝ հազվագյուտ հրատարակությունների, ձեռագրերի, հնաձև տպագրական մեքենաների, տառատեսակների և գրքային մշակույթի այլ նյութական ապացույցների պաշտպանություն և վերականգնում:

2. Կրթական գործունեություն՝ գրի պատմության, նկարագարման, տպագրության և գրքային արվեստի վերաբերյալ շրջագայությունների, դասախոսությունների, ցուցահանդեսների և վարպետության դասերի կազմակերպում: Ինտերակտիվ և կրթական ծրագրեր, որոնք ուղղված են դպրոցականների և ուսանողների շրջանում ընթերցանության և գրքային մշակույթի նկատմամբ հետաքրքրության զարգացմանը:

3. Հետազոտություն՝ գրի պատմության, տպագրության և հրատարակչների ու գրքային նկարիչների աշխատանքի ուսումնասիրություն:

4. Ընթերցանության և կրթության խթանում՝ ցուցահանդեսների, գրքային փառատոների և գրողների, նկարիչների և տպագրիչների հետ ստեղծագործական հանդիպումների միջոցով:

Իրականացնելով նշված գործառնությունները՝ թանգարանները դառնում են նաև միջառարկայական համագործակցության և երկխոսության հարթակներ պատմության, արվեստի, մանկավարժության և տեխնոլոգիայի միջև:

Մի շարք երկրներում գրքային թանգարանները ակտիվորեն համագործակցում են գրադարանների, հրատարակչությունների և կրթական հաստատությունների հետ՝ ստեղծելով համատեղ կրթական ծրագրեր դպրոցականների և ուսանողների համար:

Գրքի թանգարաններն այսօր Հայաստանում ներկայանում են ոչ միայն որպես մշակութային հուշարձաններ, այլև որպես կրթական և դաստիարակչական կենտրոններ, որտեղ սովորողները ճանաչում են իրենց ազգային ինքնությունը գրքի միջոցով: Նրանք հանդես են գալիս որպես բաց կրթական միջավայր, որը հնարավորություն է տալիս ուսանողներին, դպրոցականներին և լայն հանրությանը՝

- ճանաչել հայ և համաշխարհային տպագրության պատմությունը, ձեռագրային մշակույթը և հրատարակչական գործը,

- հասկանալ գրքի դերը քաղաքակրթության զարգացման մեջ,

- միաժամանակ ուսումնասիրել լեզվի, գրականության և արվեստի փոխկապակցվածությունը:

Կիրառելով թանգարանային մանկավարժությունը որպես տեսական հիմք՝ թանգարանային մանկավարժները կարող են թանգարանային դասերը, ցուցադրական նյութերի դիտարկումը և թվային հարթակների միջոցով անցկացվող ծրագրերը ինտեգրել դպրոցական ուսումնական ծրագրերի մեջ՝ ապահովելով միջառարկայական կրթություն: Հիմնվելով լսարանի իմացության վրա թանգարանային մանկավարժությունը մոտենում է այնպիսի կարևոր խնդրի լուծմանը, ինչպիսին է այցելուների տարբեր խմբերի հետ աշխատանքի մեթոդիկան [Գրիգորյան, 2019, 38]:

Գրքի թանգարանը ծառայում է որպես կենդանի ուսուցման միջավայր՝

- այն հնարավորություն է տալիս սովորողներին ճանաչելու գրքի ձևավորման պատմական փուլերը՝ ձեռագրային մշակույթից մինչև ժամանակակից էլեկտրոնային հրատարակչություններ,

- նպաստում է ընթերցանության նկատմամբ հետաքրքրության ձևավորմանը, գրական ժառանգության գնահատմանը,

- միավորում է պատմությունը, գրականությունը, լեզուն և արվեստը՝ ապահովելով միջառարկայական կրթական մոտեցում:

Գրքի թանգարանը կարևոր դեր ունի նաև դաստիարակության, մշակութային ինքնության ձևավորման մեջ: Այն դաստիարակում է հարգանք դեպի գիրքը, լեզուն և մշակութային ժառանգությունը, պատասխանատվություն գիտելիքի պահպանման և փոխանցման հանդեպ, ընթերցողական և գեղագիտական ճաշակի զարգացում:

Թանգարանի ցուցադրությունները, էքսկուրսիաները, ժամանակավոր ցուցահանդեսներն ու վարպետաց դասերը կարող են ընդգրկվել դպրոցական և

համալսարանական կրթական ծրագրերում՝ ծառայելով որպես դասագրքային նյութի կենդանի լրացում: Ժամանակակից գրքի թանգարանները վերածվում են մուլտիմեդիա կենտրոնների. նրանք ստեղծում են վիրտուալ շրջագայություններ, անցկացնում են գեղագրության և տպագրության արհեստանոցներ, ակտիվորեն մասնակցում են ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի «Աշխարհի հիշողություն» միջազգային նախագծերին [«Աշխարհի հիշողություն»]:

Մի շարք երկրներում գրքային թանգարանները ակտիվորեն համագործակցում են գրադարանների, հրատարակչությունների և կրթական հաստատությունների հետ՝ ստեղծելով համատեղ կրթական ծրագրեր դպրոցականների և ուսանողների համար:

Հայաստանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանը և Հայաստանի ազգային գրադարանի Գրատպության թանգարանը այդ առումով վառ օրինակ են ծառայում. նրանք իրականացվում են կրթական այցեր, ցուցադրություններ և ուսուցողական ծրագրեր, որոնք նպաստում են միջնակարգ և բուհական կրթության հարստացմանը: Օրինակ՝ Մատենադարանի կրթական բաժնի կողմից կազմակերպվում են թեմատիկ դասախոսություններ և վարպետաց դասեր՝ «Գրքի ճանապարհը ձեռագրից մինչև տպագիր հրատարակություն» թեմայով [Մատենադարան]:

Մատենադարանից բացի, որտեղ պահվում են հազարավոր ձեռագրեր, մանրանկարներ և փաստաթղթեր, որոնք արտացոլում են հայ ժողովրդի հոգևոր պատմությունը, հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում, Ավետիք Իսահակյանի անվան կենտրոնական գրադարանում, Խնկո-Ապոր մանկական գրադարանում, ինչպես նաև հրատարակչություններում և մշակութային կենտրոններում կազմակերպվող մասնագիտացված ցուցահանդեսները: Այս հաստատությունները ակտիվորեն համագործակցում են դպրոցների, համալսարանների և ստեղծագործական կազմակերպությունների հետ: Հայտնի է, որ տեսողական ընկալումը հանդիսանում է մարդու կենսական կարևորագույն պայմաններից մեկը: Հոգեբանները բացահայտել են, որ տեսողության միջոցով մարդը ստանում է տեղեկատվության 90%-ից ավելին, ինչի հիման վրա էլ կառուցում է իր հարաբերությունները շրջապատող աշխարհի հետ [Столбов, 2004, 116]:

Այս առումով հետաքրքիր է Հայաստանի մի շարք գրադարանների փորձը, որոնց կից գործում են թանգարաններ՝ ցուցադրության միջոցով ուշադրությունը գրքին հրավիրելու նպատակով: Օրինակ, Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի գրադարանում պարբերաբար կազմակերպվող ցուցադրությունները, անկասկած, նպաստում են գրքի պրոպագանդմանը, համալսարանի ուսանողների կողմից գրադարանից օգտվելու ակտիվացմանը:

Այսպիսով, գրքի թանգարանը կրթության և դաստիարակության առումով կարելի է դիտարկել ոչ միայն որպես անցյալի պահապան, այլև ժամանակակից կրթական և մշակութային գործընթացների ակտիվ մասնակից, լուսավորության, գիտական հետազոտությունների և մշակութային երկխոսության կենտրոն, կարևոր ուղղություն թանգարանային մանկավարժության և կրթական մշակույթի ուսումնասիրության մեջ:

Այն օգնում է հասարակությանը ճանաչել գրավոր ժառանգության արժեքը, զարգացնում է ընթերցանության նկատմամբ հետաքրքրությունը և խթանում ստեղծագործական մտածողությունը, երիտասարդության հետաքրքրությունը գրքի, լեզվի և գիտելիքի նկատմամբ՝ դառնալով իսկական «հոգևոր դպրոց»։ Պահպանելով գրքերի նյութական և հոգևոր մշակույթը և տարածելով գրքային ժառանգությունը՝ թանգարանները ձևավորում են հասարակության արժեքային վերաբերմունքը ընթերցանության մշակույթի նկատմամբ, խթանում են մարդասիրական մտածողության զարգացումը և պահպանում են ազգային հիշողությունը, հարգանքը սեփական ժողովրդի և ամբողջ մարդկության գիտելիքների, պատմության և մշակույթի նկատմամբ։

SUMMARY

This article examines the role of book museums as an important institution for the preservation of cultural and spiritual heritage. The historical background of the emergence of book museums, their functions and spheres of activity are analyzed. Special attention is paid to the book museums of Armenia, in particular, the Matenadaran, as an outstanding center of manuscript and book heritage. It is shown that book museums not only preserve material written monuments, but also fulfill an educational, educational and scientific mission, adapting to modern technological and cultural challenges.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. «Աշխարհի հիշողություն» (անգլ. Memory of the World), Միավորված Ազգերի Կրթության, Գիտության և Մշակույթի Կազմակերպության (ՅՈՒՆԵՍԿՕ) ծրագիր ՅՈՒՆԵՍԿՕ. Աշխարհի հիշողությունը. մեր վավերագրական ժառանգության պահպանումը, Փարիզ, 2021 [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B1%D5%B7%D5%AD%D5%A1%D6%80%D5%B0%D5%AB_%D5%B0%D5%AB%D5%B7%D5%B8%D5%B2%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6, 12.10.2025:
2. Գրիգորյան Ա., Թանգարանային մանկավարժություն: Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, Երևան, Էդիթ Պրինտ, Գիրք, 2019, 112 էջ:
3. Լիխաչով Դ., Ողջունի խոսք Մշակույթ հանդեսի հրատարակման առիթով // Մշակույթ, 1989, №1, էջ 3:
4. Հայաստանի ազգային գրադարան [Էլեկտրոնային աղբյուր] URL: <https://nla.am/printing-museum>, 22.10.2025:
5. Մատենադարան [Էլեկտրոնային հաղբյուր] URL: <https://matenadaran.am/>, 12.10.2025:
6. Մկրտչյան Գ., Աշխատանք ընթերցողների հետ: Ուսումնաօժանդակ ձեռնարկ կուլտուրայի ֆակուլտետի գրադարանային բաժնի ուսանողների համար, Երևան, Գիրք, 1979, 111 էջ:
7. Պետիկյան Ա., Գրադարանը օգնություն է հայցում // Կուլտուր-լուսավորական աշխատանք, 1988, №3, էջ 81-82:

8. Gutenberg Museum [Electronic Resource] URL: <https://www.mainz.de/microsite/gutenberg-museum-en/index.php>, 12.10.2025:
9. Musée de l'imprimerie et de la communication graphique [Electronic Resource] URL: <https://www.imprimerie.lyon.fr/fr> 23.10.2025.
10. National Museum of Classic Books [Electronic Resource] URL: https://www.tripadvisor.ru/Attraction_Review-g294212-d8660921-Reviews-National_Museum_of_Classic_Books-Beijing.html 19.10.2025.
11. Ванслова Е., Музей книги и проблемы музейной педагогики // Советский музей, 1986, № 1, С. 32–39.
12. Мелентьева Ю., Чтение: явление, процесс, деятельность // Отделение историко-филологических наук РАН, Научный совет РАН «История мировой культуры», Москва, Наука, Монография, 2010, 182 с.
13. Музей книги (Тбилиси) [Электронный ресурс] URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9_%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8_\(%D0%A2%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%81%D0%B8\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9_%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8_(%D0%A2%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%81%D0%B8)) 21.10.2025.
14. Музей кукол и детской книги «Страна чудес» [Электронный ресурс] URL: <http://www.museum.ru/M2754> 22.10.25.
15. Столяров Б., Музейная педагогика. История, теория, практика: Учебное пособие, Москва, Книга, 2004, 216 с.

ԽԱՉՄԱՆՈՒԿՅԱՆ ՄԱՐԻՆԱ

Երևան քաղաքի պատմության թանգարան

ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՄՈՏԻՎՆԵՐԸ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ ԸՍՏ
«ЭРИВАНСКИЕ ОБЪЯВЛЕНИЯ» ԹԵՐԹԻ (1883-1917 թթ.)

Բանալի բառեր՝ թերթ, հայտարարություններ, Երևան, ֆրանսիական մոտիվներ, հրատարակիչ, մամուլ, տպագրություն, լուրեր:

Keywords: newspaper, announcements, Yerevan, French motives, publisher, press, printing, news.

Երևանի պարբերական մամուլի պատմության մեջ կարևոր դեր է խաղացել «Երևանի հայտարարություններ» թերթիկը, որը լույս է տեսել 1883 թվականից: Նրա հրատարակիչ-խմբագիրը դերասան, հասարակական գործիչ, թատերագիր Էմին Տեր-Գրիգորյանն էր: Էմին Տեր-Գրիգորյանը քաղաքի ամենահայտնի անձնավորություններից մեկն էր, ինչի մասին վկայում է այն փաստը, որ նրան հասցեագրած նամակների վրա ուղղակի գրում էին՝ Երևան, Էմին Տեր-Գրիգորյանին, առանց հասցեն նշելու: Սկզբում թերթիկը փոքր ծավալով էր, կես թերթի չափով: Դրանում սովորաբար տպագրվում էին քաղաքային լուրեր, տեղեկություններ տեղական շուկայի և ապրանքների գների մասին նաև անեկդոտներ: Թերթիկը հայերեն լեզվով տպագրելու համար Էմին Տեր-Գրիգորյանը պարտավորվել էր դրա պարունակած նյութերը սահմանափակել նշվածներով: Սակայն թերթիկի հայերեն հրատարակվելու փաստը դարձավ պատճառ, որ ցարական գրաքննչական օրգանների զեկուցագրերի հիման վրա մամուլի գլխավոր վարչությունը 1885 թ. հրաման արձակի թերթիկը փակելու մասին [Հակոբյան, 1963, 435]:

Թերթիկի հրատարակությունը ընդհատվում է ավելի քան 15 տարի: Տեր-Գրիգորյանը չէր հրաժարվել թերթ հրատարակելու մտադրությունից: Այս անգամ նա արդեն առաջ է քաշում թերթը ռուսերենով հրատարակելու հարցը: Այդպիսի զիջման գնով Տեր-Գրիգորյանին հաջողվում է 1900 թ.-ից մինչև 1917 թ. որոշ ընդհատումներով վերսկսել թերթիկի հրատարակությունը «Эриванские объявления» անունով: Սկզբում թերթիկը լույս

է տեսնում միայն ռուսերեն լեզվով և նրա բովանդակած նյութերը բաղկացած էին միայն տարբեր բնույթի հայտարարություններից, իսկ 1909 թվականից թերթը մշտապես դառնում է երկլեզվյան՝ հայերեն-ռուսերեն: Հայտարարություններից բացի սկսում են տպագրել նաև զանազան նյութեր քաղաքի կյանքից: Տպաքանակը 1000-3000 էր [Նույն տեղում, 436]: Յուրաքանչյուր հայտարարություն տպագրվում էր 10 կոպեկով, իսկ թերթը քաղաքացիներին տրվում էր անվճար:

«Երևանի հայտարարություններ» թերթը հարուստ շտեմարան է քաղաքային իշխանության գործունեության, երևանցիների կենցաղի, ժամանցի, առևտրի, առողջապահության և այլ ոլորտների վերաբերյալ: Ինչպես պարզվում է, թերթում կան նաև հետաքրքիր տեղեկություններ՝ Ֆրանսիային և ֆրանսերենին առնչվող: Խոսքը վերաբերվում է մասնավորապես հյուրանոցների, կինոթատրոնների, առևտրասրահների ֆրանսերեն կամ Ֆրանսիայի քաղաքների անուններով անվանումներին, ինչը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ ֆրանսիական մոտիվները լայնորեն արտահայտվել են երևանցիների կենցաղում: Պետք է նշել, որ այս տեսանկյունից, երբևէ «Երևանի հայտարարություններ» թերթին անրադարձ չի եղել:

20-րդ դարի սկզբին Երևանում գործում էր 11 հյուրանոց, որոնք բոլորն էլ մասնավոր էին, նրանցից մի քանիսն ունեին «Լիոն», «Ֆրանսիա», «Մարսել», «Գրանտ հոթել», «Օրիանտ» հինգեղ անվանումներ: Երևանում այս և մյուս հյուրանոցների ի հայտ գալը պայմանավորված էր՝

1. Արդյունաբերական, առևտրական և ֆինանսական ձեռնարկությունների ընդլայնմամբ,

2. Քաղաքի բնակչության թվի ավելացմամբ,

3. Երկաթուղու կառուցմամբ,

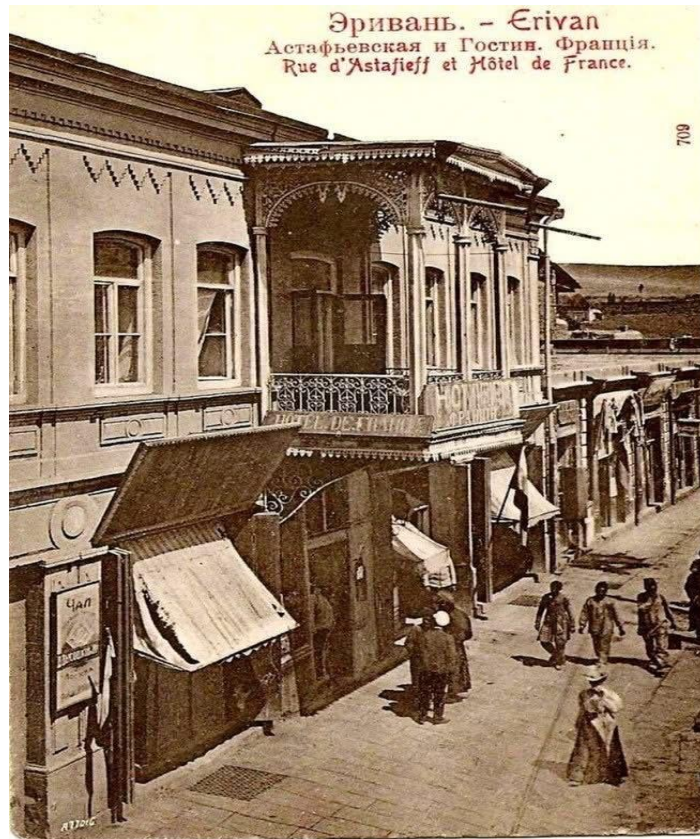
4. Մշակույթի ընդհանուր մակարդակի բարձրացմամբ:

Հյուրանոցների համար առանձին շենքեր չէին կառուցվում: Սովորաբար հյուրանոցների էին վերածվում նորակառույց շենքերի առանձին սենյակներ կամ ամբողջական հարկեր: Օրինակ, «Գրանտ հոթել» հյուրանոցը գտնվում էր Աստաֆյան (այժմ Աբովյան փողոց) N 7 տան երկրորդ հարկում:

Քաղաքի առաջին և ամենահայտնի հյուրանոցը «Օրիանտն» էր, այն պատկանում էր Գևորգ Խաչատրյանին և գտնվում էր այժմյան կառավարական նոր շենքի բակում (Վազգեն Սարգսյան 3):

«Լիոն» հյուրանոցը գտնվում էր նախկին Տեր-Ղուկասովի, այժմ Նալբանդյան փողոցի N 28 տանը: Դա մեկհարկանի կառույց էր, դեպի փողոց նայող 5 պատուհաններով: Կտուրի հատվածում տեղադրված էր «Лионъ» ցուցանակը: Հյուրանոցի նկուղային հարկում գործում էր Ա. Յալալովի գինու պահեստը, որն ուներ հետաքրքիր գովազդային ցուցանակ՝ «Ով ուզում է լինել առողջ, թող խմի բարձր պարզներ՝ ոսկե մեղալ և գրանդ-պրի շքանշան ստացած Ռիզայի «Սոլոսեկտ» շամպայնը, գինը 80 կոպեկ»:

«Մարսել» հյուրանոցը գտնվում էր Աստաֆյան փողոցի մի մասնավոր տան մեջ, իսկ Մկրտիչ Նալբանդյանին պատկանող «Ֆրանսիա» հյուրանոցը՝ քարավանատան երկրորդ հարկում:

1911 թ. «Ֆրանսիա» հյուրանոցի տակ բացվել էր Տուլայի արհեստանոցը, որտեղ նիկելապատում էին ինքնատեղերը: Թվարկված հյուրանոցներն ի տարբերություն նախկինում նույն նպատակներին ծառայող շենքերի, կառուցված էին ճարտարապետների նախագծած և քաղաքային վարչության կողմից հաստատված հատակագծերի հիման վրա: Նշենք, որ չնայած այս ամենին, հյուրանոցները չունեին իրենց ամպագոռգոռ անուններին համապատասխան հարմարությունները:

Հաջորդը առևտրի սրահներն են ու խանութները, որոնցից հայտնի էին Աստաֆյան 23 հասցեում գործող «Փարիզի նորություններ» կանացի գլխարկների և «Վեներա» նորաձևության խանութները: Այսպես, թերթի համարներից մեկում կարդում ենք. «կապված առևտրի կանգի հետ, «Փարիզի նորություններ» խանութում գներն իջեցված են մինիմումի» [Эриванские объявления, 1909 г., N 10], իսկ մյուս հայտարարությունում նշվում է, որ խանութը բոլոր տեսակի գլխարկները և կտորները վաճառում են 50 % զեղչով [Эриванские объявления, 1911 г., N 5]: Հետաքրքիր է 1913 թ. N 62-ում արված հայտարարությունը, որտեղ հանրությանը տեղեկացվում է, որ «Պարիժանկա» նորաձևության արհեստանոցը /Աստաֆյան-Ցարսկայա փողոցների անկյան N 25 շենքում/ ընդունում է կանանց և երեխաների զգեստների պատվերներ: Արհեստանոցը պատկանում էր Նատալյա Տեր-Արիստակեսյանին: Մեկ այլ հայտարարությունից տեղեկանում ենք, որ արհեստանոցը ստացել էր հատուկ սարքավորումներ և նյութեր

Թավիշի վրա նրբագեղ աշխատանքների կատարելու համար [Эриванские объявления, 1911 г., N 31]:

20-րդ դարասկզբին Երևանում գործում էին նաև դեղատներ, հիվանդանոցներ, անհատ բժիշկների մասնավոր բուժարաններ, որոնցից նշված թեմայի հետ կապ ունեցողներից կարելի է նշել ֆրանսիացի բժիշկ Բրոն Իվ. Ռուսոյին [Эриванские объявления, 1911 г., N 5]: Նա կատարում էր վիրաբուժական միջամտություն և մեղասեռական հիվանդությունների գծով հիվանդներին ընդունում էր ամեն օր, երեկոյան ժամը 17⁰⁰-20⁰⁰: Նշվում է նաև կլին ատամնաբույժ Ֆ. Շալիբոյի մասին, ով հիվանդներին ըստ կրոնական պատկանելության, ընդունում էր տարբեր ժամերի՝ առավոտյան 9-11-ը մահմեդականներին, մնացած ժամերին՝ քրիստոնյաներին:

Կենցաղային թեմայից հիշատակում կա «Բոմոնդ» ճաշարանի մասին, որը գտնվել է Բուլվարի դիմաց: Հայտարարության մեջ նշվում է, որ ճաշարանին «Անհրաժեշտ են արական և իգական սեռերի սպասավորներ, նաև մի հմուտ խոհարար»:

Հանրապետության հրապարակի շատրվանների տարածքում նախկինում կար մի ամառային ռեստորան ֆրանսիական «Փթի Շան» անունով, որը նշանակում է «Փոքրիկ հավաքատեղի»։ Ի դեպ, Փարիզում պահպանվել է նմանատիպ անվանումով փողոց, որը հատնի է իր սրճարաններով։ Հավանաբար հենց այս փարիզյան փողոցի հետ էլ կապված էր այդ ռեստորանի անվանումը։ «Փթի Շան» ռեստորանը բավականին բարեկարգ էր և գտնվում էր բանուկ վայրում։ Ռեստորանը հատկապես սիրված էր մտավորականների կողմից։ «Երևանի հայտարարություններ» թերթից իմանում ենք, որ «Մովսես» սրահում սանրվածքներն արվում են Փարիզի վերջին նորաձևության ամսագրերով և շատ մատչելի գներով։ Կանանց սանրվածքը՝ 1 ռուբլի։

Թերթի տարբեր համարներում կարելի է հանդիպել ֆրանսերեն լեզվի դասավանդման վերաբերյալ հայտարարությունների. «Կամենում եմ տալ ֆրանսերենի

1911 թ. N 60 թերթում հանդիպում ենք մի ուշագրավ հայտարարության, որում հաղորդվում էր, որ միայն երկու օր՝ «օգոստոսի 30-ին և 31-ին երեկոյան ժամը 20-23 նախկին քաղաքային ակումբում, Զանփոլադյանի շենքում նվագախմբի մասնակցությամբ կցուցադրվի բնության հրաշք-աղջիկը, որի մի կեսը մարդ է, մյուսը՝ կապիկ: Տոմսերի արժեքը՝ 20 կոպեկից - 1 ռուբլի: Բնության այս հրաշքը Երևան էին հասցրել Փարիզից, որտեղ էլ ուսումնասիրվել էր առաջատար մասնագետների կողմից» [Эриванские объявления, 1911 г., N 60]:

Հայտարարություններից տեղեկանում ենք նաև, որ Թիֆլիսում Ֆրանսիայի դեսպանը 1911 թ. հոկտեմբերին նամակ է ուղարկում հայ քաղաքական գործիչ, ապագայում Հայաստանի առաջին հանրապետության արտաքին գործերի առաջին նախարար՝ Ա.Բ. Խատիսյանին: Նամակում դեսպանը ֆրանսիացի գործարարների անունից առաջարկում է կնքել 15 միլիոն ռուբլի փոխառություն տալու պայմանագիր:

Մի հետաքրքիր տեղեկատվություն ևս. 20-րդ դարասկզբին Երևանում շատ նորաձև էին ֆրանսիական «բուդուարային», կամ «մահճակալային» տիկնիկները, որոնք զարդարում էին կանանց հանդերձասենյակները: Նման տիկնիկների թիվս բազմաթիվ արդուզարդի պարագաների, կարելի էր ձեռք բերել «Նադեժդա» խանութից:

Ահա այսպիսին էր ֆրանսիայի «ներկայությունը» 19-րդ դարի վերջ և 20-րդ դարի սկզբի Երևանում ըստ «Эриванские объявления» թերթի:

SUMMARY

The “Yerevan Announcements” newspaper, published since 1883, played an important role in the history of Yerevan's periodical press. Its publisher and editor was actor, public figure, and playwright Emin Ter-Grigoryan. The newspaper was published with some interruptions until 1917, initially only in Russian, and from 1909 it became consistently bilingual, in Armenian and Russian. As it turns out, the newspaper contains interesting information related to France and the French language. This refers in particular to the names of hotels, cinemas, and shopping malls in French or named after French cities, which allows us to conclude that French motifs were widely expressed in the everyday life of Yerevan residents. It should be noted that from this perspective, there has never been any reference to the “Yerevan Announcements” newspaper.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Հակոբյան Թ., Երևանի պատմությունը 1879-1917 թթ., Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 1963 թ., 607 էջ:
2. Эриванские объявления, 1911 г., N 5:
3. Эриванские объявления, 1911 г., N 31:
4. Эриванские объявления, 1909 г., N 10:
5. Эриванские объявления, 1911 г., N 48:
6. Эриванские объявления, 1911 г., N 60:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՄՀԵՐ

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ
Հայաստանի պատմության թանգարան
«Կաճառ» գիտական կենտրոն

**ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՄԱՐԳԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ ՈՐՊԵՍ
ԿՐԹԱՄՇԱԿՈՒԹՅԱՅԻՆ ԵՎ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

Բանալի բառեր՝ Լեռնային Ղարաբաղ, մարգային գրադարան, մատենագիտություն, ընթերցանության մշակույթ, հասարակական հիշողություն, կրթական միջավայր, ֆոնդեր, մեթոդական գործունեություն, երկրագիտություն, մշակութային ժառանգություն:
Keywords: Nagorno-Karabakh, regional library, bibliography, reading culture, public memory, educational environment, library collections, methodological activity, local studies, cultural heritage.

Ներածություն

Լեռնային Ղարաբաղի մարգային գրադարանը խորհրդային շրջանում տարածաշրջանի մշակութային, կրթական և գաղափարական քաղաքականության հիմնական օղակներից մեկն էր: Նրա ձևավորումն ու զարգացումը սերտորեն կապված են եղել ինչպես պետական մշակութային ծրագրերի, այնպես էլ Արցախի բնակչության կրթամշակութային պահանջների հետ:

Գրադարանների պատմությունը միշտ էլ եղել է հանրային հիշողության արտացոլումը. դրանք ոչ միայն գիտելիքի պահոցներ են, այլև հասարակության մշակութային և քաղաքական ինքնության ձևավորման վայրեր: Այդ տեսանկյունից Լեռնային Ղարաբաղի մարգային գրադարանը ուներ յուրահատուկ նշանակություն՝ իբրև մի այնպիսի հաստատություն, որտեղ ձևավորվել է **տեղային ինքնագիտակցության, ընթերցանության մշակույթի և հանրային կրթության համադրված համակարգը:**

Լեռնային Ղարաբաղի մարգային գրադարանը ներկայացնում է կարևոր պատմամշակութային և գիտակրթական ինստիտուտ, որը երկար տարիներ ծառայել է որպես համայնքային գիտելիքի, կրթության և մշակութային ժառանգության կենտրոն: Արցախի բռնազավթումից և արցախցիների տեղահանությունից հետո՝ գրադարանի պատմությունը և փորձը դարձել են առավել արժեքավոր որպես համայնքային հիշողության ու ինքնության պահպանման խորհրդանիշ: Նրա գրքերի, պարբերականների, ձեռագրերի և մտավոր հարստության երբեմնի հավաքածուները ներկայացնում են հայրենի եզերքի մշակութային ու գիտական ժառանգությունը, ինչն առանձնահատուկ կարևորություն է ստանում հիշողության հետազոտությունների և տեղական փորձի վերլուծության տեսանկյունից:

Այս թեմայի ուսումնասիրությունն ունի գիտակիրառական նշանակություն, քանի որ այն թույլ է տալիս համակարգել և գնահատել Լեռնային Ղարաբաղի մարգային

գրադարանի փորձը՝ իբրև գիտակրթական և հիշողության ինստիտուտ, ինչպես նաև ձևավորել ամուր հիմքեր համայնքային կրթության, մշակութային զարգացման և պատմական հիշողության պահպանման հետագա գործունեության համար:

Հոդվածի նպատակն է վերլուծել մարզային գրադարանի դերը՝ որպես կրթամշակութային և հանրային հիշողության ինստիտուտ՝ բացահայտելով դրա գործունեության կառուցվածքը, հիմնական ուղղությունները և ազդեցությունը հանրային գիտակցության վրա:

Սույն հոդվածի ժամանակագրական շրջանակն ընդգրկում է 1920-80-ական թվականները, որպես մարզային գրադարանի պատմության առանցքային ժամանակամիջոց՝ ստեղծումից մինչև կայացում և զարգացում: Հետագա փոխակերպումները, մանավանդ Արցախյան շարժման և անկախ պետականության շինարարության տարիները համարում ենք առանձին ուսումնասիրության նյութ՝ ելնելով պատմական միջավայրի և, առհասարակ, համաժողովրդական զարթոնքի ալիքի վրա, ազգային մշակույթի զարգացման առանձնահատկություններից:

Մինչև Շուշի քաղաքի 1920 թ. բարբարոսական ավերումը և հայկական մշակույթի ոսկե դարի ընդհատումը եղած Արցախի գրադարանների մասին գրել են Ռ. Տեր-Գասպարյանը [Տեր-Գասպարյան, 1993, 121-123], Է. Դանիելյանը [Դանիելյան, 2005, 299-301], Վ. Բալայանը [Բալայան, 2017, 238-240] և այլ ուսումնասիրողներ:

Արցախի Հանրապետության օրոք հանրապետական, համայնքային, գերատեսչական և ուսումնական հաստատությունների գրադարանների մասին ուշագրավ տեղեկություններ կան Հայաստանի գրադարանների աշխատանքների վիճակագրական վերլուծությունների մատենաշարում Արցախի գրադարաններին նվիրված էջերում [Արցախի գրադարանների մասին, 2016, 91-92, Արցախի գրադարանների մասին, 2017, 97-98, Արցախի գրադարանների մասին, 2022, 95-97], հանրագիտարանային հրատարակություններում [Հայ գրատպություն և գրքարվեստ, 2015, 463, 983-984], Գ. Սուքիասյանի [Սուքիասյան, 2014, 15-24, Սուքիասյան, 2020, Սուքիասյան, 2024, 303-312], Ի. Առաքելյանի [Առաքելյան, 2025, 73-78] հրապարակումներում: Թեմայի վերաբերյալ տեղեկություններ կարելի է գտնել Ս. Կարապետյանի [Կարապետյան, 1962], Ս. Ավագյանի [Ավագյան, 1982], Ա. Մարտիրոսյանի [Մարտիրոսյան, 1989] և այլ հեղինակների աշխատանքներում:

Մեր ուսումնասիրության աղբյուրագիտական հիմքն են կազմել ինչպես նշված մասնագիտական գրականությունը, այնպես էլ «Կաճառ» գիտական կենտրոնի արխիվում պահպանված Արտո Մարտիրոսյանի «**ԼՂԻՄ Մ. Գորկու անվան մարզային գրադարանի պատմությունից**» վերնագրով աշխատանքի հատվածական էջերը, որոնք կարելի է համարել եզակի վավերագրական աղբյուր [Մարտիրոսյան, 1987, 1-76]:

Լեռնային Ղարաբաղի մարզային գրադարանի ձևավորումը և հասարակական դերը

Գրադարանի ձևավորումը սկսվում է 1920-ական թվականների կեսերին, երբ այն աստիճանաբար դառնում է մարզի գաղափարական և կրթական աշխատանքի

կազմակերպման կենտրոն: Սկզբնական շրջանում նրա գործունեությունը սահմանափակվում էր գրքի հանրահռչակմամբ և մատենագիտական տեղեկատվության տարածմամբ, սակայն շուտով այն վերածվեց կրթամեթոդական ու դաստիարակչական հաստատության:

Գրադարանի հիմնական առաքելությունը գիտելիքի հանրայնացումն էր: Գրքային ֆոնդերի համալրումը, գրականության թարգմանությունն ու հասանելիությունը ապահովում էին հասարակության կրթական առաջընթացը: Արդեն 1930-ական թվականներին այն ուներ շուրջ 400 ընթերցող, իսկ 1980-ականներին՝ հազարավոր հաճախորդներ:

Գրադարանը դարձավ նաև **բազմալեզու կրթամշակութային միջավայր**, քանի որ սպասարկումն իրականացվում էր հայերեն, ռուսերեն և այլ լեզուներով, ինչը նպաստում էր գրքի և կրթության տարածմանը տարբեր ազգային համայնքների միջև:

ԼՂ մարզային գրադարանի պատմությունը վկայում է, որ գրքի տարածման գործը խորհրդային շրջանում ուներ ոչ միայն կրթական, այլև գաղափարական նշանակություն: Գրադարանը որպես պետական մշակութային քաղաքականության գործիք՝ միաժամանակ իրականացնում էր տեղական ինքնության ձևավորման գործընթաց:

Այն ապահովում էր գիտելիքի հասանելիություն բազմալեզու բնակչության համար, ստեղծում էր ընթերցողական վարքագծի նոր ձևեր և նպաստում ինտելեկտուալ միջավայրի ձևավորմանը, որը հետագայում դառնում էր Արցախյան մշակութային ինքնագիտակցության կարևոր բաղադրիչ:

Այսօր, հետադարձ հայացքով գնահատելով այդ գործընթացները, կարելի է եզրակացնել, որ ԼՂ մարզային գրադարանը՝ իր երկարամյա փորձով և ձևավորված ավանդույթներով, հանրային հիշողության կարևոր հաստատություններից էր: Այն ոչ միայն հարատևեց և զարգացրեց բնիկ հայ բնակչությամբ տարածաշրջանի գրքային մշակույթը, այլև զգալի ներդրում ունեցավ ազգային ինքնության պահպանման, ինչպես նաև վերջինիս առաջ ծառացած բազմաբնույթ մարտահրավերներին դիմագրավելու պատմության մեջ:

Աշխատանք ընթերցողների հետ և մասսայական միջոցառումներ

Գրադարանի՝ ընթերցանությունն ըստ ամենայնի խթանելու քաղաքականությունը հիմնված էր գրքի՝ որպես գաղափարական և մշակութային արժեքի ընկալման վրա: Այն կազմակերպում էր տարաբնույթ կոնֆերանսներ, գրքերի քննարկումներ, գրական երեկոներ և հանդիպումներ՝ նվիրված հայ և օտար հեղինակների ստեղծագործություններին:

Այս միջոցառումները ոչ միայն զարգացնում էին ընթերցողական հետաքրքրությունները, այլև նպաստում **բանավոր խոսքի և գրավոր մշակույթի բարձրացմանը**, կրթում էին լայն հասարակական լսարանին:

Գրադարանը սերտ կապերի մեջ էր մարզի մտավորականության հետ. գրողները, ուսուցիչները, բժիշկներն ու ուսանողները մասնակցում էին քննարկումներին,

զեկուցումներին ու ստեղծագործական երեկոներին՝ դարձնելով գրադարանը հանրային երկխոսության կենտրոն:

Այս ձևաչափով ընթերցանությունը ստացավ հանրային բնույթ՝ վերածվելով **մշակութային հաղորդակցության ձևի**, որը գերազանցում էր կրթության սահմանները և նպաստում էր սոցիալական համախմբմանը:

ԼՂ մարզային գրադարանի մասսայական աշխատանքը խորհրդային մշակութային համակարգում յուրահատուկ դեր էր կատարում. այն ոչ միայն ապահովում էր գաղափարական վերահսկողություն և ընթերցողական համախմբում, այլև ստեղծում էր հանրային հաղորդակցության ու ինքնադրսևորման հարթակ, որտեղ քաղաքացին վերածվում էր ընթերցողի, իսկ ընթերցողը՝ մասնակցի:

Այս երևույթը կարելի է դիտարկել որպես ժողովրդավարացման ձև՝ մշակութային ոլորտում, որը, թեև կաղապարվում էր գաղափարական շրջանակներով, իրականում նպաստում էր մտավոր ներուժի համախմբմանը և հասարակական կյանքի ինտելեկտուալացմանը:

Այս իմաստով Լեռնային Ղարաբաղի մարզային գրադարանը ոչ միայն որպես կրթական հաստատություն էր, այլև որպես հիշողության և ինքնության պահպանման ինստիտուցիոնալ միջավայր, որն իր բազմամյա գործունեությամբ ամրապնդեց գրքի և մշակույթի հանրային դերը Արցախի կրթամշակութային կյանքում:

Գրքային ֆոնդերի ձևավորումը և աղբյուրագիտական նշանակությունը

Գրադարանի գրքային ֆոնդերի աճը տպավորիչ էր. 1946 թ. այն ուներ շուրջ 14 հազար միավոր, իսկ 1956 թ.՝ արդեն 64 հազար: Նվիրատվությունները, պետական հատկացումները և մասնավոր նախաձեռնությունները հարստացնում էին ֆոնդերը՝ ընդգրկելով ոչ միայն դասական, այլև գիտական և հանրամատչելի գրականություն:

Ֆոնդերի մեջ առանձնակի տեղ էին զբաղեցնում մարքսիզմ-լենինիզմի հիմնադիրների աշխատությունները, հանրագիտարաններ, բառարաններ, ինչպես նաև տեղական հրատարակություններ: 1960-ականներից գրադարանն արդեն ստանում էր պարբերական մամուլի պարտադիր օրինակները, որոնցից ձևավորվեց մամուլի հարուստ արխիվ:

Հատուկ տեղ էր հատկացված նվիրատվությունների ֆոնդին, որտեղ պահվում էին եզակի և հազվագյուտ հրատարակություններ՝ ստացված ինչպես ակադեմիական շրջանակներից, այնպես էլ մտավորականներից և գրողներից:

Նշանավոր նվիրատուների թվում էին ակադեմիկոս Ա. Առաքելյանը, բժշկական գիտությունների դոկտոր-պրոֆեսոր Հ. Գալաչյանը, դոցենտ Ա. Օհանյանը, գյուղատնտեսական գիտությունների թեկնածու Ա. Մովսեսյանը, իրավաբան Գ. Հախումյանը, հին կոմունիստ Հ. Տեր-Սարկիսովը, տնտեսագիտության դոկտոր-պրոֆեսոր Ռ. Դանիելյանը, ինչպես նաև գրողներ Լ. Հուրունցը, Ա. Գրաշին, Ս. Գրիգորյանը, Մ. Հարությունյանը և շատ ուրիշներ [Մարտիրոսյան, 1987, 8]: Այս տեղեկություններին կարելի է հանդիպել նաև գրադարանի նախկին տնօրեն Ս.

Կարապետյանի գրքում, որտեղ արձանագրված է, որ «մեծ քանակությամբ գրականություն ենք ստացել Երևանի Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրային գրադարանից» [Կարապետյան 1962, 8]:

Այս նվիրատվությունները ձևավորեցին յուրատեսակ հուշագրադարանային շերտ, որտեղ յուրաքանչյուր գիրք արտացոլում էր անհատի գիտելիքի և հայրենասիրության ներդրումը հասարակական կրթության գործում:

Գրադարանն այդ կերպ ստեղծեց յուրատեսակ **պատմամշակութային հիշողության ֆոնդ**, որը պահպանեց և փոխանցեց ինչպես ազգային, այնպես էլ տարածաշրջանային գիտելիքը:

Տեղեկատու-մատենագիտական գործունեությունը որպես հիշողության համակարգ

Լեռնային Ղարաբաղի մարզային գրադարանի տեղեկատու-մատենագիտական աշխատանքը ձևավորվեց 1950-ական թվականներից: Այն ներառում էր նոր գրականության քարտարանների, երաշխավորական ցանկերի, երկրագիտական ֆոնդերի և տեղեկատուների ստեղծումը:

Այս աշխատանքը նպաստեց ոչ միայն տեղեկատվության համակարգմանը, այլև գիտական աղբյուրագիտության զարգացմանը:

Գրադարանում ձևավորվեցին շուրջ **40 թեմատիկ քարտարան**, ինչպես նաև **անհատական** քարտարաններ, որոնք պարունակում էին տվյալներ նշանավոր գործիչների և գիտնականների մասին: Այս աշխատանքը ձևավորեց յուրատեսակ տեղեկատվական դիմապատկեր հայ մտավորականության և Արցախի մշակութային կյանքի համար, ինչն ընթերցողին ընձեռում էր անհատականացված ճանաչողական հնարավորություն:

1952 թվականից սկսած, մարզային գրադարանը կապ հաստատեց միութենական (Մոսկվայի, Լենինգրադի) և հանրապետական (Երևանի) առաջատար գրադարանների հետ՝ ստանալով նրանցից տարեգրքեր, պաստառներ, օրացույցներ և մամուլի թեմատիկ հավաքածուներ: Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետական և այլ գրադարաններից ստացված նյութերը համալրեցին գրադարանի համապատասխան ֆոնդերը և բաժինները: Այս համագործակցությունը նպաստեց տեղեկատվական փոխանակման և գրադարանների միջև մասնագիտական կապերի խորացմանը:

Այս գործունեությունը գրադարանը վերածեց գիտական հիշողության կենտրոնի, որտեղ փաստագրվում էր Արցախի մտավոր և մշակութային կյանքը:

Ստեղծվեց նաև թերթերի և ամսագրերի հոդվածների սիստեմատիկ գրացուցակ՝ ըստ գիտության ճյուղերի: Ամեն տարի քարտագրվում էր շուրջ 2500 միավոր նյութ, ինչպես նաև ավելացվում էին ավելի քան 12 հազար ռուսական պարբերականների տպագիր քարտեր: Սա վկայում է, որ գրադարանը ոչ միայն հավաքում, այլև մշակում էր տեղեկատվությունը՝ այն վերածելով գիտահանրամատչելի մատենագիտական արտադրանքի:

Երկրագիտական աշխատանք

Գրադարանի մատենագիտական գործունեության կարևոր բաղադրիչն էր երկրագիտական ուղղությունը, որը սկիզբ առավ կուլտուրայի վաստակավոր գործիչ, գրադարանի նախկին տնօրեն Սուրեն Կարապետյանի նախաձեռնությամբ: Նա նախաձեռնել էր նամակագրական կապ միության տարբեր քաղաքներում ապրող արցախցի նշանավոր անձանց՝ գիտնականների, գրողների, հասարակական գործիչների հետ: Վերջիններս հայրենասիրական պարտքի զգացումով գրադարանին էին ուղարկում ոչ միայն իրենց աշխատությունները և կենսագրական տվյալները, այլև՝ հազվագյուտ գրականություն, լուսանկարներ և ձեռագրեր, որոնք վերածվեցին տեղական պատմության վավերագրական բազայի:

Տարիների ընթացքում գրադարանում կուտակվեց զգալի քանակությամբ երկրագիտական նյութ: Ուսումնասիրվեցին և առանձնացվեցին Լեոնային Ղարաբաղի մասին գրքերը, արցախցի հեղինակների ստեղծագործությունները, պարբերական մամուլից և գրքերից քաղվեցին տեղական պատմությանը վերաբերող ուշագրավ նյութեր, որոնք համախմբվեցին երկրագիտական ֆոնդի և քարտարանի մեջ [Խմբագրական, Կաճառ, 7, 2015, 106-108]:

Այս գործընթացը դարձավ Արցախում տեղական ինքնության գիտական ուսումնասիրության նախնական ձևերից մեկը՝ որպես գրադարանի միջոցով ձևավորված համայնքային հիշողության գիտաբանական համակարգ:

Բացի այդ, մարզային գրադարանը կազմեց արցախցի մի շարք գրողների և բժիշկների մատենագիտություններ՝ փաստելով նրանց գործունեության գիտական արձանագրությունը և նպաստելով տեղական գիտական ժառանգության պահպանմանը [Մարտիրոսյան, 1987, 11]:

Այսպիսով, տեղեկատու-մատենագիտական գործունեությունը Լեոնային Ղարաբաղի մարզային գրադարանում ոչ միայն ապահովում էր գրքի և տեղեկատվության շրջանառությունը, այլև վերածվել էր գիտաճանաչողական և պատմական հիշողության գործառույթների իրականացնող ինստիտուցիոնալ կառույցի: Այն ձևավորեց գիտելիքի կազմակերպման նոր մշակույթ, որտեղ մատենագիտությունը ծառայեց ոչ թե վարչական հաշվառման, այլ գիտական և ազգային ինքնության պահպանման նպատակին:

Մատենագիտության և երկրագիտության փոխկապակցված զարգացումը գրադարանը վերածեց Արցախի ինքնաճանաչման կենտրոնի, որտեղ յուրաքանչյուր գրքույկ, քարտարան կամ տեղեկանք դառնում էր վավերագրական ապացույց տարածաշրջանի հոգևոր-մշակութային կենսունակության և պատմական հիշողության անընդհատության մասին:

Մեթոդական և գրադարանագիտական գործունեությունը

Լեոնային Ղարաբաղի մարզային գրադարանն աստիճանաբար դարձավ ոչ միայն ընթերցողական և տեղեկատու կենտրոն, այլև մարզի գրադարանային գործի գլխավոր

կազմակերպիչն ու համակարգող մարմինը: Նրա գործունեությունը դուրս էր գալիս տեղական կառույցի սահմաններից՝ ընդգրկելով ամբողջ մարզի գրադարանային համակարգը՝ անկախ գրադարանների վարչական ենթակայությունից:

Գրադարանն իր վրա էր վերցրել մարզի գրադարանային համակարգի մեթոդական առաջնորդությունը՝ կազմակերպելով դասընթացներ, խորհրդատվություններ, տեսական քննարկումներ: 1957 թ. ստեղծվեց մեթոդիստի հաստիք, իսկ 1960–70-ական թվականներին մարզային գրադարանը դարձավ գրադարանային փորձի տարածման կենտրոն [Մարտիրոսյան, 1987, 12]:

Մարզային գրադարանը հատուկ ուշադրություն էր դարձնում մեթոդական նամակների, մատենագիտական ցանկերի, հիշարժան տարեթվերի օրացույցների, ինչպես նաև խորհրդատվական նյութերի պատրաստմանն ու շրջանառմանը: Դրանք պարբերաբար ուղարկվում էին մարզի համայնքային և գյուղական գրադարաններին՝ նպաստելով մասնագիտական աշխատանքի որակի բարձրացմանը:

ԽՍՀՄ Կենտրոնական կոմիտեի 1959 և 1974 թթ. որոշումները գրադարանային գործունեության զարգացման նոր փուլի սկիզբ դրեցին: Դրանց հիման վրա մարզային գրադարանը բարելավեց ֆոնդերի կառավարման մեխանիզմները, ներդրեց բաց դարակային սպասարկման համակարգ, կազմակերպեց մասնագիտական խորհրդատվություն և ակտիվ մշակութային միջոցառումներ: Այս քայլերը նպաստեցին ոչ միայն գրքի շրջանառության աճին, այլ նաև ընթերցողական մշակույթի խորացմանը՝ գրադարանը վերածելով **հասարակական հաղորդակցության կրթական միջավայրի**: Ըստ երևույթին, փոփոխվեց նաև գրադարանային մտածողությունը՝ գրադարանը **հասարակական կրթության և գաղափարական հաղորդակցության կենտրոնի** վերածելու առումով:

Հետևելով վերադաս մարմինների ընդունած համապատասխան որոշումներին՝ Լեռնային Ղարաբաղի մարզային գրադարանն իր առաքելությունն էր համարում գիտության ու տեխնիկայի նվաճումները, մշակույթի և արվեստի արժեքները ընթերցողների լայն շրջանակների համար հանրայնացնելը՝ ձևավորելով կրթական և գաղափարական շարունակականության միջավայր:

Այդպիսով, գրադարանն իր գործունեության մեջ կարևոր նշանակություն տալով նաև լավագույն փորձի և տեսական հարցերի լուսաբանմանը, դրանք պարբերաբար ներկայացնում էր մամուլում և ռադիոյով՝ նպաստելով գրադարանային աշխատանքի հանրայնացմանը և մասնագիտական ինքնագիտակցության բարձրացմանը:

Այս մեթոդական աշխատանքների շնորհիվ գրադարանը ձևավորվեց որպես գրադարանագիտական հարթակ, որտեղ համադրվում էին տեսական գիտելիքն ու գործնական փորձը՝ գրքի մշակույթի տարածման համար:

Եզրակացություն

Լեռնային Ղարաբաղի մարզային գրադարանը 20-րդ դարի երկրորդ կեսին ձևավորվեց որպես ինքնուրույն մշակութային և կրթական հաստատություն, որը

միաժամանակ կրում էր պետական քաղաքականության, հանրակրթական և ազգային ինքնության հետքեր: Այն ապահովում էր գիտելիքի շրջանառություն, հավաքում տեղական ժառանգությունը, և իր ֆոնդերի միջոցով կառուցում հանրային հիշողության հարթություն:

Ներկայումս, երբ մշակութային ժառանգության պահպանության խնդիրները նորից դառնում են արդիական, մարզային գրադարանի փորձը վկայում է, որ **գրադարանային գործը ոչ միայն տեղեկատվության տարածման միջոց է, այլև ազգային հիշողության պահպանման ձև:** Գրադարանը իր պատմական անցած ճանապարհով ցույց է տալիս, որ տեղական ինքնության գիտական վավերագրումը կարող է իրականացվել ոչ միայն ակադեմիական, այլև գրադարանային հարթակներում:

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the formation, historical development, and cultural role of the M. Gorky Regional Library of Nagorno-Karabakh as an educational, social, and cultural-scientific institution. It is noted that during the 1920s-1980s, the library functioned as one of the key centers of cultural life in Artsakh, where the processes of reading, knowledge dissemination, bibliographic activity, and the preservation of national identity were closely intertwined. The study examines the library's main directions of activity as a bearer of public memory and a hub of cultural communication, emphasizing its contribution to the formation of the educational environment, the dissemination of scientific thought, and the maintenance of national self-awareness. The model of preserving and transmitting the local cultural-scientific heritage established by the library may serve as an example for the future, particularly in the context of the collective return of the people of Artsakh and the realization of their right to self-determination.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Առաքելյան Ի., Համառոտ ակնարկ Արցախի գրադարանների, հայկական տպագրական մշակույթի ու մատենագիտության զարգացման մասին // Չուբարյանական ընթերցումներ՝ նվիրված ականավոր գրադարանագետ Օհան Ստեփանի Չուբարյանին և գրադարանային-տեղեկատվական ու մատենագիտական զարգացման ժամանակակից հարցերին (18 հոկտեմբերի 2024 թ.), Գիտաժողովի զեկուցումների ժողովածու, կազմ.՝ Գ. Ա. Սուքիասյան, Երևան, հեղ. հրատ., 2025, էջ 73-78:
2. Ավագյան Ս., Էջեր Լեոնային Ղարաբաղի կուլտուր-կրթական կյանքի պատմությունից, Երևան, Հայաստան, 1982, 106 էջ:
3. Արցախի գրադարանների մասին // Հայաստանի գրադարանները 2015 թ., Աշխատանքների վիճակագրական վերլուծություն, կազմ.՝ Ա. Բաղդասարյան, Երևան, Գիրք, 2016, էջ 91-92:

4. Արցախի գրադարանների մասին // Հայաստանի գրադարանները 2016 թ., Աշխատանքների վիճակագրական վերլուծություն / կազմ.՝ Ա. Բաղդասարյան, Լ. Մուրադյան, Երևան, Գիրք, 2017, էջ 97-98:
5. Արցախի գրադարանների մասին // Հայաստանի գրադարանները 2021 թ., Աշխատանքների վիճակագրական վերլուծություն / կազմ.՝ Լ. Մուրադյան, Երևան, Գիրք, 2022, էջ 95-97:
6. Բալայան Վ., Շուշի. Տեղն ու դերը հայոց քաղաքակրթական համակարգում, Երևան, Զանգակ, 2017, 590 էջ:
7. Կարապետյան Ս., Խմբագրական, «Կաճառ» տարեգիրք, 7, 2015, էջ 106-108:
8. Կարապետյան, Ս., Լեոնային Ղարաբաղի Մ. Գորկու անվան մարզային գրադարանում, Ստեփանակերտ, ա. հ., 1962, 50 էջ:
9. Հայ գրատպություն և գրքարվեստ. հանրագիտարան: ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիա: Գիտահրատարակչական խորհուրդ՝ Հ. Մ. Այվազյան (գլխ. խմբագիր) և ուրիշներ, Երևան, Հայկական հանրագիտարան. հրատարակչություն, 2015, 1120 էջ:
10. Մարտիրոսյան Ա., ԼՂԻՄ Մ. Գորկու անվան մարզային գրադարանի պատմությունից, Ստեփանակերտ, 1987 (անտիպ): «Կաճառ» գիտական կենտրոնի արխիվ, Արտո Սամվելի Մարտիրոսյանի անձնական ծագման ֆոնդ, № 53, գ. № 1, էջ 1-76:
11. Մարտիրոսյան Ա., Լեոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի ԳՀԿ-ները 1977-1986 թվականներին (Ակնարկներ, աշխատանքների վերլուծություն և մեթոդական հանձնարարականներ), Ստեփանակերտ, ա. հ., 1989, 41 էջ:
12. Սուքիասյան Գ., Գիրքը և գրադարանը Արցախի պատմության մեջ // Շուշին՝ հայկական մշակույթի օջախ, Հայկական գրատպության 500-ամյակին նվիրված միջազգային գիտական կոնֆերանսի զեկուցումներ, «Կաճառ» տարեգիրք, 6, Շուշի, 2014, էջ 15-24:
13. Սուքիասյան Գ., Գիրքը և գրադարանային-տեղեկատվական մշակույթը Արցախում, Երևան, հեղ. հրատ., 2020, 107 էջ:
14. Սուքիասյան Գ., Գրքերի և գրադարանների ճակատագիրը Արցախյան պատերազմներում // Սուրբ Էջմիածինը՝ գրքի հանգրվան: Գիտաժողով՝ նվիրված Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի «Վաչե և Թամար Մանուկյան» մատենադարանի հիմնադրման 10-ամյակին (6 հոկտեմբերի 2022 թ.): Զեկույցների ժողովածու, Ս. Էջմիածին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հրատարակչություն, 2024, էջ 303-312:
15. Տեր-Գասպարյան Ռ., Շուշի քաղաքը, խմբ.՝ Պ. Մ. Մուրադյան, Երևան, Հայաստանի ԳԱ հրատ., 1993, 125 էջ:

ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ ԹԵԶՄԻՆԱ

Սյունիքի գիտամշակութային զարգացման հիմնադրամ
Ակսել Բակունցի տուն-թանգարան

ՆՎԻՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ.
ՀԱՅԿ ԴԱՆԴՅԱՆ ԵՎ ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑ

Բանալի բառեր՝ Ակսել Բակունց, Հայկ Դանդյան, թանգարանային ժառանգություն, նվիրվածություն, բնաձնշումների տարիներ, հրատարակությունների փրկություն, գրական հիշողություն, արխիվային վավերագրեր, թանգարանագիտություն, մշակութային հիշողություն:

Keywords: Aksel Bakunts, Hayk Danghyan, museum heritage, dedication, years of repression, preservation of publications, literary memory, archival documents, museum studies, cultural memory.

*«1956 թվից հայ գրական մեծերի հետ Ձեզ էլ եմ դասարան տարել
և իմ սաների զգայուն հոգիներին հաղորդակից դարձրել
Ձեր շենշող ստեղծագործությունների կախարդական հմայքը...»*

Հայկ Դանդյան

Ակսել Բակունցի տուն-թանգարանը ստեղծվել է մարդկային նվիրման և հոգատարության շնորհիվ: Իր հիմնադրումից ի վեր այն ձևավորվել է բացառապես նվիրյալների ջանքերով՝ տարիների ընթացքում համալրվելով արժեքավոր ցուցանմուշներով, ձեռագրերով ու գրքերով:

Գրողի ժառանգությունը պահպանելու ճանապարհի առաջնագծում էր նրա եղբայրը՝ Վահան Բակունցը, որի անդադրում հոգատարությունն ու հավատարմությունը դարձան թանգարանի ձևավորման հիմքը: Հետագայում նրա օրինակին հետևել են Բակունցի մտերիմ ընկերները, հարազատները և այն ազնվագույն մարդիկ, որոնք տարբեր ճանապարհներով առնչվել էին գրողի կյանքին ու գործունեությանը: Այս մարդկանց շնորհիվ են ժամանակի փորձություններին դիմակայել ու մեզ հասել անփոխարինելի արժեքներ:

Թանգարանի յուրաքանչյուր ցուցանմուշ ունի իր պատմությունը՝ երբեմն՝ դեպքերի, երբեմն՝ մարդկային հոգիների պատմությունը: Այդ պատմությունները միաժամանակ վկայում են, թե ինչպես կարելի է հավատարմությամբ և սիրով պահպանել ոչ միայն գրական ժառանգությունը, այլև ազգային հիշողությունը:

Ակսել Բակունցի տուն-թանգարանի նվիրյալների մեջ առանձնահատուկ տեղ ունի Հայկ Դանդյանի անունը: Ծնվելով 1904 թվականին Էջմիածնում՝ Դանդյանը երկար

տարիներ դասավանդել է հայ գրականություն էջմիածնի մանկավարժական ուսումնարանում և Խաչատուր Աբովյանի անվան միջնակարգ դպրոցում: Նա եղել է նուրբ մտածողությամբ մանկավարժ, մտերմացել է հայ գրականության և մշակույթի շատ գործիչների հետ, արժանացել է պետական պարգևների, իսկ 1965 թվականին ստացել է ՀԽՍՀ վաստակավոր ուսուցչի կոչում:

Դանդյանը ոչ միայն գրականության սիրահար էր, այլև Ակսել Բակունցի տաղանդի իրական գնահատողը: Նրա շնորհիվ կորստից փրկվել և Բակունցի տուն-թանգարանին են հանձնվել երեք արժեքավոր հրատարակություններ, որոնք լույս են տեսել գրողի կենդանության օրոք.

1. *Ա. Բակունց, Խաչատուր Աբովյանի «անհայտ բացակայումը», Ե., Պետհրատ, 1932 թ.,*
2. *Ն. Գոգոլ, Տարաս Բուլբա (հայերեն թարգմանությունը և առաջաբանը՝ Ա. Բակունցի), Ե., Պետհրատ, 1934 թ.,*
3. *Ջոնաթան Սվիֆտ, Գուլիվերի ճանապարհորդությունը (թարգմանիչ՝ Կարեն Միքայելյան, խմբագիր և առաջաբանի հեղինակ՝ Ա. Բակունց), Ե., Պետհրատ, 1934 թ.:*

Այս գրքերը, հրատարակված նախքան գրողի գնդակահարությունը, խորհրդանշում են ոչ միայն Բակունցի ստեղծագործական հզոր ընթացքը, այլև այն պատմական խիզախությունը, որով նման արժեքները հնարավոր է եղել պահպանել 1930-ականների ահուսարսափ տարիներին:

Ինչպե՞ս են դրանք փրկվել բռնաճնշումների մրրիկից և ինչպե՞ս են հասել թանգարան — այս հարցերին է նվիրված հրապարակումը՝ հիմնված արխիվային փաստաթղթերի և Հայկ Դանդյանի ձեռագրային ժառանգության վրա:

1981 թվականի փետրվարի 13-ին Հայկ Դանդյանը նամակ է գրել թանգարանի հիմնադիր տնօրեն Քաջիկ Միքայելյանին, որտեղ գրողի նկատմամբ իր խոր հարգանքով է արտահայտվել.

«Մեծարգո՝ ընկեր,

թանգարանին եմ ուղարկում իմ վերնուշներն ու խոհերը մեծ գրողի մասին:

Անցնող ժամանակի հետ պակասում են Բակունցին հանդիպողների թիվը:

Ուրեմն՝ ինչ հնարավոր է, թող փրկվի մոռացությունից» [Ակսել Բակունցի տուն թանգարանի գիտաօժանդակ ֆոնդ]:

Դանդյանի հուշագրությունը յուրահատուկ գրույց է՝ ուղղված Բակունցին: Նրա պատմությունն ինքնին դարձել է մի նոր վավերագիր՝ գրողի հիշատակի պահպանման անսպառ նվիրվածության մասին: «Ես շատ անգամ եմ տեսել և հանդիպել Ձեզ: Առաջին անգամ այդ 1926 թվի ամռանն էր: Ես Պետական համալսարանի պատմագրական ֆակուլտետի 2-րդ կուրսի ուսանող էի: Ամառային արձակուրդներին հայրենի քաղաքումն էի՝ էջմիածնում: Ձեր մտերիմ և հավատարիմ ընկեր մեծ բանաստեղծ Ե. Չարենցի, պրոֆեսոր Հայկ Գյուլիքեխյանի և էլի երկու գրողների հետ եկել էիք էջմիածին գրական կյանքին ծանոթանալու և գրասերների միություն կազմակերպելու: Հավաքվեցին տպարանի բանվորները, ուսանող երիտասարդները, բարձր դասարանի աշակերտները: Զրույցը, որը վարում էր Ե. Չարենցը, վերաբերում էր նոր կազմակերպվող Սովետական գրականության հարցերին: Ինձ հանձնարարեցիք գրական խմբակ կազմակերպել (ես

մասնակցում էի համալսարանի գրական խմբակին): Ձեր հանձնարարությունը կատարեցինք և ունեցանք մի քանի պարապմունք:

1934-35 ուսումնական տարում ես ուսուցիչ էի Էջմիածին քաղաքի նո. 1 միջնակարգ դպրոցում, որը տեղավորված էր նախկին Գևորգյան ճեմարանի շենքում, ուր տարիներ առաջ սովորել էիք նաև Դուք: Հաճախ տեսնում էի Ձեզ մատենադարան գնալիս կամ հենց մատենադարանում՝ խորասուզված հին ձեռագրերի մեջ, ուր որոնում և ուսումնասիրում էիք Վարդան Այգեկցու առակները, որոնք հետագայում լույս տեսան աշխարհաբար՝ «Աղվեսագիրք» վերնագրով: Ձեզ սիրահոժար ընդառաջում էր Ձեր նախկին ուսուցիչ Սենեքրիմ Տեր-Հակոբյանը: Նա էլ ունեցավ Ձեր դաժան ճակատագիրը:

Եկան մրրկաշունչ և հոգեմաշ տարիներ ու պատերազմ: Հուդայի թոռները ժամանակավոր հրձվանք ապրեցին: Բայց պատմության արդար ձայնն ուժեղ և հզոր հնչեց կուսակցության 20-22-րդ համագումարներում: Վերականգնվեց ոտնակոխ եղած արդարությունը և անմեղ զոհերը վեր հառնեցին իրենց անհայտ ու անանուն շիրիմներից: «Մարգարիտները ցեխի մեջ չեն քայքայվում» (Վ. Հյուգո):

Վեր բարձրացաք Դուք և Ձեր բախտն ունեցող բոլոր զրպարտված անմեղները: Հրատարակվեցին և վերահրատարակվեցին Ձեր սքանչելի ստեղծագործությունները:

1956 թվից հայ գրական մեծերի հետ Ձեզ էլ եմ դասարան տարել և իմ սաների զգայուն հոգիներին հաղորդակից դարձրել Ձեր շենշող ստեղծագործությունների կախարդական հմայքը:

Ձեր անմահ ստեղծագործություններից և սքանչելի թարգմանություններից, որոնք հրատարակվել էին Ձեր կենդանության օրոք, պահել էի մեծ դժվարությամբ, բայց խորունկ հավատով: «Աբովյանի անհայտ բացակայությունը», «Տարաս Բուլբա», «Գյուլիվերի ճանապարհորդությունը» և այլն, սիրով նվիրեցի հայրենի Գորիսում Ձեր տուն-թանգարանին, որտեղ ապրում է Ձեր տաք շնչառությունը» [Նույն տեղում]:

Այս փոքրիկ, սակայն նշանակալի դրվագները՝ Բակունցի այցելությունները Էջմիածին, Չարենցի հետ գրասերների միություն ստեղծելու նախաձեռնությունը, մատենադարանում աշխատելը, Սենեքրիմ Տեր-Հակոբյանի հետ շփումները, ով նրան սիրահոժար ընդառաջում էր որպես Գևորգյան ճեմարանի իր նախկին սանի, բացահայտում են նրա կենսագրության ուշագրավ նոր կողմերը:

Այնուհետև Դանդյանը պատմում է, թե ինչպես է 1972 թվականին ծանոթացել Բակունցի որդու՝ Սևադայի հետ, որ արդեն գիտական համբավ ուներ:

Իր սրտագրավ հուշագրությունը Դանդյանը ամփոփում է այսպես.

«Բտալական վերածննդի մեծ բանաստեղծ Պետրարկայի (1304-1374) գերեզմանին գրված է. «Ինձ որոնեք ապրողների մեջ»: Այս խոսքերը անմնացորդ վերաբերվում են Ձեզ, խոսքի մեծ վարպետ՝ Ակսել Բակունց: Դուք կաք և մնում եք հայ բազմադարյա գրականության՝ Մաշտոցից մինչև Պարույր Սևակ ձգվող ոսկե շղթայի փայլուն օղակներից մեկը: Դուք հավերժ կապրեք վերածնված Հայաստանում և հայ ժողովրդի սրտում:

Իսկ Ձեզ գրադարտողների, բանասերկու գրչակների անարժան գերեզմանները թող ծածկվեն փշով, տատասկով, թքով, ամոթով, նախատինքով ու հավիտենական անեծքով» [Նույն տեղում]:

*Հայկ Դանդյան /ստորագրություն/
ՀԱՅԿ. ՄՍՀ ՎԱՍՏԱԿԱՎՈՐ ՈՒՍՈՒՑԻՉ
ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՎԵՏԵՐԱՆ
Էջմիածին 1980 թ., հունիս*

Այժմ ներկայացնենք Հայկ Դանդյանի արժեքավոր նվիրատվությունները, որոնք այսօր մշտական տեղ ունեն Ակսել Բակունցի տուն-թանգարանի ցուցադրությունում: Դանդյանը 1976 թվականի մարտի 31-ին թանգարանի վարիչ Քաջիկ Միքայելյանին գրել է. *«Մեծ գրողի գրական ժառանգության այս մասունքները պահել եմ դժվարություններով՝ հավատալով արդարության հաղթանակին»*, ուստի դրանք թանգարանին հանձնում էր բացառիկ հոգածությամբ ու անկեղծ հարգանքով:

1. «Խաչատուր Աբովյանի անհայտ բացակայությունը»,

2. Ն. Գոգոլի «Տարաս Բուլբա» վեպի առանձին հրատարակությունը (1934 թ.), որի թարգմանիչը, խմբագիրը և առաջաբանի հեղինակն Ակսել Բակունցն է:

Դանդյանը սրտառույ խոսքով գրում է. *«Թող այս մասունքները հանգստանան նրա տուն-թանգարանում. նվիրում եմ սիրով և ակնածանքով՝ Հայկ Դանդյան»* [Նույն տեղում]:

Ավելի ուշ՝ 1979 թվականին, նա թանգարանին է նվիրել նաև Ջոնաթան Սվիֆթի «Գուլիվերի ճանապարհորդությունը», որի խմբագիրը և առաջաբանի հեղինակը նույնպես Ակսել Բակունցն է:

Բակունցի տուն-թանգարանի տնօրեն Քաջիկ Միքայելյանին 1977 թվականի օգոստոսի 9-ին հասցեագրած նամակում Դանդյանը գրում է. *«Թանգարանին, իբրև նվեր, ուղարկում եմ այս նյութերը»*.

1. «Սովետական գրականություն», N 5, 1957 թ.,

2. «Գրական թերթ», 1966 թ., 22 ապրիլի,

3. «Ես Բակունցի Մուրոն եմ», Ալեք Խաչունց, տպված «Ավանգարդ» թերթում:

Խնդրում եմ, փաթեթն ստանալուն պես պատասխանեք, որ տարակուսած չմնամ: Առաջիկայում կուղարկեմ Բակունցի թարգմանությամբ և առաջաբանով «Գուլիվերի ճանապարհորդությունը»: Բարեկամի զգացմունքներով՝ Հայկ Դանդյան, 9/VIII 77 թ., Էջմիածին» [Նույն տեղում]:

Այս նվերների արժեքը թանգարանի համար անգնահատելի է: Այն ոչ միայն արտացոլում է գրքերի պատմական արժեքը՝ լույս տեսած Բակունցի կենդանության օրոք, այլև վկայում է հրաշքով պահպանվելու՝ դրանց դժվարին ճանապարհը ռեպրեսիայի տարիներին, երբ շատ արժեքավոր նյութեր անհետացան կամ ոչնչացան: Այս բացառիկ գրքերը այսօր ոչ միայն ցուցանմուշներ են, այլև տուն-թանգարանի «շնչառությունն» են. դրանց էջերում ապրում է Բակունցի ստեղծագործական ոգին, նրա մտքի ճախրանքը և նվիրյալների հավատը:

«Խաչատուր Աբովյանի անհայտ բացակայումը» (Երևան, Պետհրատ, 1932 թ.)՝ Բակունցի այս ուսումնասիրությունը (առաջին վեց գլուխները և յոթերորդի վերջին պարբերությունը) նախապես տպագրվել է «Նոր ուղի» հանդեսում (գիրք 2) 1932 թվականին, իսկ ամբողջությամբ և առանձին գրքով՝ Պետհրատի կողմից նույն թվականին (Ե., Պետհրատ, 1932 թ., 64 էջ)՝ 3000 տպաքանակով: Գրքի անվանաթերթին է՝ «Խաչատուր Աբովյանի «անհայտ բացակայումը: Արխիվային նոր վավերագրերի և անհայտ նամակների հիման վրա գրեց Ակսել Բակունց: Պետական հրատարակություն, Երևան, 1932»: Գրքի շապիկի վրա փակցված է Աբովյանի նկարը (ցավոք, թանգարանում պահվող օրինակում նկարը պոկված է՝ Թ.Մ.), որը համապատասխանել է գրողի հայտնի միակ դիմանկարին՝ Լ. Տիգրանյանի ջանքերով Տփղիսում գործած լուսանկարիչ Բարկանովի արտահանած պատճենի: Ներքևում ընդգրկված է նաև ինքնագիրը՝ «Խաչատուր Ապովեան», որը վերցված է դորպատյան տարիների ձեռագրերից: Հետագայում աշխատությունն արտատպվել է «Ա. Բակունց, Գրականության մասին» (1959 թ.) գրքում, որտեղ կրճատված են Ե, Զ գլուխները և է գլխի որոշ հատվածներ: Երկու հատորով երկերում ուսումնասիրությունը նույնպես կրճատված է հրատարակվել, և միայն Բակունցի ակադեմիական քառահատորյակը արտատպել է սույն՝ առանձին հրատարակության բնագիրը:

Նիկոլայ Գոգոլի «Տարաս Բուլբա» (Երևան, Պետհրատ, 1934 թ.)՝ Դանդանը գրքի վրա թողել է ընծայագիր՝ «Նվիրում եմ Ակսել Բակունցի տուն-թանգարանին: Հայկ Դանդան: Հայկական ՍՍՀ վաստակավոր ուսուցիչ: Էջմիածին-Գորիս, 31.3.76 թ.» [Ակսել Բակունցի տուն թանգարանի հիմնական ֆոնդ]:

Գոգոլի «Տարաս Բուլբա» հայերեն այս հրատարակության թարգմանիչը և առաջաբանի հեղինակը Ակսել Բակունցն է: Գիրքը հանձնվել է տպագրության՝ 26 հունվարի 1934 թ., ստորագրվել է տպագրության՝ 22 մարտի, 1934 թ.: Ամենայն հավանականությամբ Բակունցը «Տարաս Բուլբա»-ի թարգմանությունը կատարել է 1933 թվականին, և առաջաբանն էլ այդ նույն թվականին է գրված: Առաջաբանը որոշ կրճատումներով տպագրվել է «Ակսել Բակունց, Գրականության մասին» (1959 թ.) գրքում, նույնը նաև՝ Երկերի ժողովածուի երկհատորյակում: Ակադեմիական քառահատորում այն հրապարակվել է՝ ըստ 1934 թվականի սույն առանձին հրատարակության: Գոգոլի «Տարաս Բուլբա»-ի թարգմանությունն ու Բակունցի հեղինակած առաջաբանը ժամանակին բարձր գնահատվել են, թեև եղան առանձին բացասական, կամայական արձագանքներ: Ավելի վաղ «Տարաս Բուլբա»-ն թարգմանել է Մանուկ Աբեղյանը, տպագրվել է Թիֆլիսում, 1892 թվականին: Բակունցի հոգվածը վերաբերում է ոչ միայն մեծանուն գրող Գոգոլի հանրահայտ պոեմին, ոչ միայն հայ-ռուսական գրական կապերին, այլ նաև համաշխարհային մշակույթին հուզող հիմնախնդիրներին՝ իրենց նշանակությամբ միշտ թարմ ու ուսուցանող: Ռուսական և հայկական գոգոլագիտության մեջ ոչ ոք այնպես խորքային, համոզիչ վերլուծության ու արժևորման չի ենթարկել «Տարաս Բուլբա»-ն, ինչպես Բակունցը: Թարգմանությանը Բակունցը կցել է նաև «Բառարան», որն աչքի է ընկնում կոզակական միջավայրին ու կենցաղին բնորոշ

հասկացությունների՝ հայերեն համապատասխանությունների ճշգրիտ բացատրություններով:

Ջոնաթան Սվիֆտի «Գուլիվերի ճանապարհորդությունները» (Երևան, Պետհրատ, 1934 թ.)՝ այս բացառիկ հրատարակությունը նույնպես թանգարանում ցուցադրվում է Հայկ Դանդյանի ջանքերով: Այն թարգմանել է մոսկվաբնակ գրող, գրական գործիչ Կարեն Միքայելյանը, խմբագիրը և առաջաբանի հեղինակը Ակսել Բակունցն է, անվանաթերթը և նախաթերթը նկարագարող է Հակոբ Կոջոյանը, պատասխանատու խմբագիրն է Եղիշե Չարենցը, որը այդ ժամանակ Հայպետհրատի գեղարվեստական բաժնի վարիչն էր և նախաձեռնեց Ջ. Սվիֆտի գիրքը հրատարակելու գաղափարը՝ վստահելով Բակունցին խմբագրել և առաջաբան գրել: Սվիֆտի այս ստեղծագործության հայերեն առաջին լրիվ հրատարակությունը հայ գրական կյանքում բացառիկ երևույթ էր, ջերմորեն ընդունվեց ընթերցողների կողմից (թեև բնական է, եղան նաև ընդդիմախոսներ):

Թարգմանիչ Կարեն Միքայելյանը անհատի պաշտամունքի տարիներին բռնադատված մտավորականներից է: Նրա ստեղծագործությունները գրեթե չեն ուսումնասիրվել, իսկ մեծ մասը՝ քաղաքական հալածանքների հետևանքով, կորել է կամ ոչնչացվել: Արդարացումից հետո միայն մասամբ վերականգնվել է նրա ժառանգությունը, և 1961-ին Երևանում տպագրվել է «Կեցցեն հաղթվածները» պատմվածքների ժողովածուն:

Բակունցի գնդակահարությունից հետո, երբ նրա հետքերը ամենուր ջնջվում էին, Ջոնաթան Սվիֆտի «Գուլիվերի ճանապարհորդությունները» գիրքը սրբությամբ պահպանելը վկայում է Դանդյանի մեծ նվիրումի մասին: Թանգարանի վարիչին 12.VI.79 թ. հասցեագրած նամակում Դանդյանը գրում է. *«Ուղարկում եմ Բակունցի թարգմանությամբ և առաջաբանով՝ «Գուլիվերի ճանապարհորդությունները»: Այդ գիրքը ծանր ճակատագիր է ունեցել. ինչպես կտեսնեք, պոկված է տիտղոսաթերթը, Բակունցի անունը քիմիական մատիտով ջնջված է: Այդ վիճակում 1937 թ. ես վերցրել եմ մեկից, ով ուզում էր այրել: Գրքի այդ վիճակն էլ խոսում է այն ծանր օրերի ահ ու սարսափի մասին»* [Ակսել Բակունցի տուն թանգարանի գիտաօժանդակ ֆոնդ]:

Գիրքը ունի նաև ընծայագիր՝ *«Այս տանջված ու հոգնած գիրքը թող հանգստանա նրա տաղանդավոր թարգմանիչ և ծավալուն առաջաբանի հեղինակ մեծանուն գրող Ակսել Բակունցի տուն-թանգարանում: Միտքով նվիրում եմ Բակունցի 80-ամյակի առթիվ. Հայկ Դանդյան: Հայկական ՄՍՀ վաստակավոր ուսուցիչ: 13 հունիսի 1979 թ. Էջմիածին-Գորիս»:*

Ինչպես վկայում է նվիրատուն, գիրքը փրկելու համար անհնարին քայլեր են ձեռնարկվել՝ պոկվել է անվանաթերթը, որը գեղարվեստորեն ձևավորված էր Կոջոյանի կողմից, վերնագրից հետո նշված՝ «Թարգմ. Կարեն Միքայելյան, խմբ. Ակսել Բակունց»: Գիրքի առաջաբանի բոլոր էջերի վերևի հատվածից, հասկանալի պատճառներով, *ջնջվել է Բակունցի անունը*: Միայն այդ կերպ հնարավոր եղավ այդ դժնդակ տարիներին պահպանել Բակունցի հետ առնչվող այս բացառիկ ստեղծագործությունը, և դրա համար մենք պարտական ենք Հայկ Դանդյանի վճռական նվիրումին:

Ինչպես նշեցինք, Դանդյանի նվիրումը Բակունցին և նրա սրբազան տուն-թանգարանին չի սահմանափակվել միայն բացառիկ հրատարակությունների

նվիրատվությամբ: Նա պարբերաբար ուղարկել է գրողի կյանքին ու գործին առնչվող տարբեր նյութեր, մամուլի կարևոր հրապարակումներ՝ թանգարանի արխիվում պահպանության համար:

Հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև Դանդյանի 27.07.1976 թ. նամակը՝ հասցեագրված թանգարանի տնօրեն Քաջիկ Միքայելյանին. *«Շատ հարգելի Քաջիկ Միքայելյան: Բակունցի տուն-թանգարանին եմ ուղարկում այս թերթը՝ «Սովետական Հայաստան» 1949թ. սեպտեմբերի 23 N 226/8375/: Թերթը նվիրված է Խ.Աբովյանի մահվան 100-ամյակին: Չգիտեմ, դուք Վալերի Կիրպոտինին գիտե՞ք արդյոք: Թերթի 4-րդ էջի նկարը՝ մեջտեղի կանգնածը: Նա 1937 թ. ապրիլին Հայաստանի գրողների պլենումում ելույթ ունեցավ, որը տպվեց «Խորհրդային Հայաստան» թերթում (23 ապրիլի, 1937 թ.): Հոդվածը շաղախված է ամենամահաբեր թույնով՝ հատկապես Բակունցի և Չարենցի մասին: Մեծ սպառնալիքներ՝ Իսահակյանի հասցեին: Այդ հոդվածի բնագիրն ինձ մոտ է: Պիտի բազմացնեմ և մեկական օրինակ ուղարկեմ Իսահակյանի, Չարենցի և Ձեր տուն-թանգարաններին: Իսկ Զվյագինցևան՝ հայ ժողովրդի մեծ բարեկամն է ու պոեզիայի ջերմ երկրպագու և թարգմանիչ: Ես էլի նյութեր կուղարկեմ Ձեզ՝ Բակունցին վերաբերող: Կիրպոտինի նկարը պահեք որպես անեծքի և դատապարտության նշան... Լավագույն ցանկություններով՝ Հայկ Դանդյան /ստորագրություն/, 27.07.1976 թ., Էջմիածին» [Նույն տեղում]:*

Թանգարանին հասցեագրված մեկ ուրիշ նամակում Դանդյանը հավելում է. *«Ուղարկածս քաղվածքներից ինչպես տեսաք, թույն է կաթում: Սրիկա զրպարտիչները ազնիվ մարդկանց կորցնելուց հետո գրադարաններից էլ վերացրել են նման նյութերը, որ իրենց սև հետքը կորի: Թեկուզ չցուցադրեք, բայց լավ պահեք այդ քաղվածքները, և հավատացեք, կգա ժամանակ՝ դրանց մասին կգրվի բացեիքաց...» (12.VI.79 թ.)* Նույն տեղում]:

Թանգարանում Բակունցին նվիրված հիշատակի օրվան մասնակցելու հրավերին ի պատասխան՝ Դանդյանը գրում է. *«Շնորհակալություն հրավերի համար: Անկեղծ ասած, հուլիսի 5-ը ինձ համար երջանիկ օր կլինեք, եթե կարողանայի ներկա լինել հանդեսին: Համոզված եղեք, որ մտքով Գորիսում կլինեմ, դա միայն Բակունցի մեծարման տոն չէ, դա նաև վերականգնված արդարության տոն է»* [Նույն տեղում]:

Էջմիածնի Խաչատուր Աբովյանի անվան դպրոցը այսօր էլ առանձնակի սիրով է մեծարում իր պատմության էջերը փառազարդած վաստակավոր ուսուցչին՝ Հայկ Դանդյանին: Դպրոցում գործում է նրա անունը կրող դասասենյակ, որտեղ տեղադրված է մանկավարժության նվիրյալի կիսանդրին, ներկայացված են կյանքի ու գործունեության ուշագրավ դրվագներ: Պարբերաբար կազմակերպվում են մեծարման ցերեկույթներ, և նրա լուսավոր կյանքի օրինակը հասնում է նոր սերունդներին:

«Չարանենգ բանասարկուների հախուռն քրքիջի տակ ու նրանց ձեռքով զոհ գնաց Ակսել Բակունցը: Մեծ նահատակ, քեզ հազար փառք...» [Նույն տեղում]:

– այսպես վկայում է Հայկ Դանդյանի սրտի խոսքը, որն այսօր շարունակում է մնալ Բակունցի տուն-թանգարանի վառ ուղենիշը:

Եզրակացություն

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Հայկ Դանդանի նվիրումը միայն նյութական արժեքների փոխանցում չէր. այն արժեքների փրկություն էր՝ ժամանակի, քաղաքական հետապնդումների ու մշակութային ոչնչացման վտանգի դեմ: Դանդանի գործունեությունը հաստատում է մի կարևոր ճշմարտություն՝ թանգարանները գոյատևում են ոչ միայն պետական կառույցների, այլև առաջին հերթին՝ անհատ նվիրյալների շնորհիվ, ովքեր իրենց վստահված ժառանգությունը պահպանում են որպես հոգևոր պարտք:

Ակսել Բակունցի տուն-թանգարանը ոչ միայն գրողի ստեղծագործական ժառանգության պահպանման ու ցուցադրման վայրն է, այլև նվիրվածության, հոգատարության ու մշակութային հիշողության կենդանի խորհրդանիշը:

Այսպիսով՝ ուսումնասիրությունը ընդգծում է, որ Բակունցի տուն-թանգարանը ձևավորվել է հավատարմության ու նվիրվածության ուժով, իսկ Դանդանի ընծաները դարձել են դրա կենդանի շնչառությունը՝ օրինաչափորեն միաձուլելով անցյալն ու ներկան, գրականությունը և մարդկային ազնվությունը:

SUMMARY

This study examines the role of Hayk Danghyan in the formation and preservation of the Aksel Bakunts House-Museum, offering a scholarly interpretation of his exceptional dedication. The aim of the article is to demonstrate how the steadfast commitment of an individual becomes a driving force in safeguarding cultural heritage, and how Danghyan's literary and documentary donations have become integral elements of the museum—the living “memory” of the writer. Drawing on archival documents, Danghyan's handwritten materials, museum correspondence, and rare editions, the article reconstructs the history of how these works were preserved during the repressive 1930s–40s, and highlights their significance for the study of Bakunts's biography, literary activity, and for the development of museum studies.

The objectives of the study are to:

Reconstruct the historical, literary, and personal connections between Hayk Danghyan and Aksel Bakunts.

Present the preservation history of the rare editions donated by Danghyan to the museum, using archival evidence.

Analyze how an individual's personal initiative can become a decisive factor in the protection of literary heritage.

Reveal the mechanisms through which cultural values survived during the years of political repression and cultural erasure.

Assess the role of devoted individuals as carriers and guardians of heritage in the formation of the Bakunts House-Museum.

Methodology: The research employs archival analysis, comparative study of textual sources, chronological reconstruction, museum-studies perspective, and cultural memory theory. Danghyan's letters, dedications, press materials, and the documented histories of these editions serve as primary sources.

Conclusion: The analysis demonstrates that Hayk Danghyan's contribution was not merely the transfer of material items; it was an act of preservation against the pressures of time, political persecution, and cultural destruction. Thanks to his dedication, Bakunts's creative spirit survived not only in the texts but also as an exemplar of cultural resilience. Danghyan's work affirms a fundamental truth: museums endure not only through institutional structures but above all through devoted individuals, who safeguard inherited values as a moral responsibility.

Thus, the study underscores that the Aksel Bakunts House-Museum was built through loyalty and memory, and that Danghyan's donations have become its living essence—harmoniously linking past and present, literature and human integrity.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ակսել Բակունցի տուն-թանգարանի գիտաօժանդակ ֆոնդեր:
2. Ակսել Բակունցի տուն-թանգարանի հիմնական ֆոնդեր:

ՄԻՆԱՍՅԱՆ ԹԱՄԱՐԱ

«Մատենադարան» Մ. Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի
գիտահետազոտական ինստիտուտ

ԻՍԱՀԱԿ ՄԱԿՎԵՅՈՒ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ Իսահակ վարդապետ Մակվեցի, Հռոմի Հավատասփյուռի Ժողով, Ուրբանյան վարժարան, Փիլիպպոս Մակվեցի, նամակագրություն, աղերսագիր, Սարգիս Կաֆայեցի:

Keywords: Isaak Vardapet Makvetzi, Congregation for the Propagation of the Faith, Urban College, Philippus Makvetzi, correspondence, supplicatory letter, Sargis Kafayetsi.

Իսահակ Մակվեցին ԺԷ դարի հայ եկեղեցու պատմության նշանավոր, սակայն քիչ ուսումնասիրված գործիչներից է [Կ. եպս. Ամատունի, 1989, 81-84; Հախնազարյան, 2012, 90-91]: Նրա գործունեության վերաբերյալ արժեքավոր տեղեկություններ են պահպանվել Արտագի գավառի Ս. Թադեի վանքում գրված ձեռագրերի հիշատակարաններում, ինչպես նաև Հռոմի Հավատասփյուռի Ժողովին, Ուրբանյան վարժարանի ղեկավարությանը և Եվրոպայի հայ վաճառականներին ուղղված նրա նամակներում: Այս աղբյուրներում Իսահակ Մակվեցին հանդես է գալիս որպես հոգևոր առաջնորդ, կրթական նախաձեռնությունների հովանավոր և հմուտ դիվանագետ, իսկ ձեռագրերում՝ որպես գրիչ և պատվիրատու: Նրա նամակները, որոնք պահպանվում են Վատիկանի Առաքելական արխիվում՝ հայերեն բնագրերով և լատիներեն թարգմանությամբ (Archivio della Propaganda Fide, Series SC, v.2–v.4, AP. Udienze 1680–1690, V.2, p. 64), ինչպես նաև Վենետիկի մատենադարանի թ. 1458 ձեռագրում [Սարգիսեան, 1924, հ. Բ, 1241-1245], գիտական շրջանառության մեջ է դրել Կարապետ եպիսկոպոս Ամատունին՝ հրապարակելով դրանք որպես հավելված իր 1983 թվականի հոդվածի [Կ. եպս. Ամատունի, 1983, 113-130]: Իսահակ Մակվեցու ձեռագրական ժառանգությունը կղիտարկվի առանձին ուսումնասիրության շրջանակում, իսկ ներկա վերլուծությունը հիմնված է նրա նամակագրության վրա:

ԺԷ դարի երկրորդ կեսը հայ հոգևոր և մշակութային կյանքի համար բեկումնային փուլ էր՝ պայմանավորված աշխարհաքաղաքական վերափոխումներով և ներեկեղեցական հակամարտություններով: Այս բարդ ժամանակաշրջանում է հանդես գալիս Վասպուրականի Արտագ գավառի Ս. Թադեոս առաքյալի վանքի առաջնորդ Իսահակ Մակվեցին որպես աստվածաբան, եկեղեցական կազմակերպիչ և դիվանագետ: Իր բարեպաշտ վարքով և բազմակողմանի գործունեությամբ Իսահակ Մակվեցին վաստակել էր «Իսահակ (Սահակ) Արդար» անունը, որը ժամանակակիցներն օգտագործում էին՝ ընդգծելու նրա հոգևոր հեղինակությունը. «Տեր Իսահակ Մակուեցի մեծ եւ տիեզերալույս վարդապետ՝ կոչեցեալն Արդար ըստ վարուց եւ ըստ

կենցաղավարութեան» [Մ. վրդ. Քէշիշեան, 1964, 615]: Ժողովուրդը նրան ճանաչում էր որպէս խստապահանջ և լուսավոր վարդապետ, որի կենցաղավարությունը սերունդների համար օրինակ էր դարձել:

Իսահակ Մակվեցու գործունեության ուսումնասիրությունը կարևոր է ոչ միայն նրա կերպարի բացահայտման, այլև ԺԷ դարի հայ եկեղեցու ներքին ճգնաժամերի և արտաքին ազդեցությունների վերլուծության տեսանկյունից:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածը հիմնված է Իսահակ Մակվեցու արխիվային նամակագրության բովանդակային վերլուծության վրա: Կիրառվել են համադրական, պատմագիտական և վերլուծական մեթոդներ: Նամակները դասակարգվել են ըստ թեմատիկ ուղղությունների, որոնք արտահայտում են նրա գործունեության հիմնական ոլորտները՝ կրթական և հովվական առաքելություն, միջեկեղեցական դիվանագիտություն, եկեղեցաշինական նախաձեռնություններ: Այս դասակարգումը հնարավորություն է տալիս դիտարկել Մակվեցու նամակագրությունը ոչ միայն որպէս փաստագրական աղբյուր, այլև որպէս գաղափարական և հոգևոր գործունեության արտահայտություն:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Իսահակ Մակվեցու նամակագրությունը՝ ուղղված Հռոմի Հավատասփյուռի Ժողովին, Ուրբանյան վարժարանի ղեկավարությանը և Եվրոպայի հայ վաճառականներին, արժեքավոր աղբյուր է ԺԷ դարի հայ եկեղեցու հոգևոր, կրթական և դիվանագիտական գործունեության ուսումնասիրության համար: 1681–1700 թվականներին վերաբերող այս նամակները լուսաբանում են Մակվեցու բազմաբնույթ գործունեությունը՝ ներառյալ Հայ Առաքելական եկեղեցու և Հռոմի Սուրբ Աթոռի միջև հաստատված կապերը, ներեկեղեցական խնդիրները, ինչպէս նաև նրա ջանքերը՝ ուղղված իր սան Փիլիպպոս Մակվեցու կրթության ապահովմանը, հոգևոր դաստիարակությանը, ազգային ինքնության պահպանմանը և արտաքին հարաբերությունների կայացմանը: Այս նամակագրությունը բացահայտում է ոչ միայն հոգևորականների անձնական կապերը, այլև հայ եկեղեցու դիրքորոշումը միջազգային կրթական և ծիսական միջավայրում:

ԺԷ դարի երկրորդ կեսը Հայ Առաքելական եկեղեցու պատմության մեջ նշանավորվում է դավանաբանական, քաղաքական և վարչական լուրջ ճգնաժամերով: Հռոմի կաթոլիկ եկեղեցին, ձգտելով ամրապնդել իր ազդեցությունը արևելյան քրիստոնեական համայնքներում, ակտիվորեն ներգրավվում էր Հայ եկեղեցու ներքին գործերին: Այդ միջամտության կարևոր վկայություններից է 1681 թվականի Հավատասփյուռի Ժողովի կողմից Հռոմի Պապ Իննովկենտիոս ԺԱ-ին ուղղված brevis կոչվող աղերսագիրը, որով փորձ էր արվում համոզել Իսահակ Մակվեցուն՝ ընդունել Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի պաշտոնը:

Իսահակ եպիսկոպոսը ներկայացվում է որպես բարձր կրթությամբ, բարոյապես անբասիր, ազդեցիկ և հարգված հոգևորական: Նրա գործունեությունը կենտրոնացած էր Պարսկահայքի թեմերում, մասնավորապես Արտազի Ս. Թադեոսի վանքում, որտեղ նա նաև վանահայր էր: Հակոբ Դ Ջուղայեցու կողմից նա ձեռնադրվել էր եպիսկոպոս և նշանակվել Ս. Էջմիածնի աթոռի տեղապահ՝ վերջինիս Երուսաղեմ մեկնելուց առաջ. «Կաթողիկոսն Յակոբ բերեալ զձեռնասուն աշակերտն իւր Իսահակ վարդապետ Մակուեցի, արար եպիսկոպոս, եւ եղ ի տեղի իւր աթոռակալ եւ տեղապահ. եւ ինքն ելեալ գնաց ի սուրբ Երուսաղեմ» [Զաքարիայ սարկաւազ, հ. Բ, 1870, 71-72; Մ. արք. Օրմանյան, հ. Բ, 2974]:

Իսահակ Մակուեցին ճանաչված էր ինչպես հայոց միջավայրում, այնպես էլ եվրոպական եկեղեցական և քաղաքական շրջանակներում: Նրա նամակները գրված են բարձր գրական ոճով, հագեցած աստվածաբանական և հայրաբանական տերմիններով: Իսահակ Մակուեցին հանդես էր գալիս էկումենիկ դիրքորոշմամբ՝ Հռոմի եկեղեցին բնորոշելով որպես «սյուն հաւատոյ», «լոյս աշխարհի» և «ճշմարտութեան ջահ»՝ միաժամանակ պահպանելով Հայ Առաքելական Եկեղեցու դավանաբանական ինքնությունը:

1681 թվականի մայիսի 26-ին Հավատաստիյուռի ժողովը դիմել է Հռոմի Պապ Իննովկենտիոս ԺԱ-ին՝ *brevis* ուղարկելու Իսահակ Մակվեցուն՝ հորդորելով նրան չհրաժարվել Սուրբ Էջմիածնի Աթոռի հաջորդի կոչումից: Աղերսագիրը, որը պահվում է Վատիկանի Առաքելական արխիվում (AP. Udienze 1680–1690, V.2, p. 64), գրված է գրական իտալերենով և պաշտոնական դիվանագիտական ոճով: Փաստաթղթում Իսահակը ներկայացվում է որպես «*persona potente e stimata*»՝ ազդեցիկ և հարգված անձ, որի միջոցով հնարավոր է «*la totale riduzione di quella nazione al Catholichismo*»՝ հայ ազգի ամբողջական միավորումը կաթոլիկության հետ: Երուսաղեմի Պատրիարքը նույնպես իր աջակցությունը կապել էր Իսահակի հաստատման հետ՝ հայտարարելով, որ միայն այդ դեպքում պատրաստ է ճանաչել նոր կաթողիկոսին, իսկ այլընտրանքային ընտրության դեպքում պատրաստ է ընդդիմանալ:

Brevis-ը դիտարկվում էր որպես լեգիտիմացման և ազդեցության գործիք, որի միջոցով Հռոմը փորձում էր ամրապնդել իր դիրքերը արևելյան քրիստոնեության շրջանակում: Հավատաստիյուռի ժողովի նախաձեռնությունը վկայում է, որ Հայ եկեղեցին ընկալվում էր որպես դիվանագիտական կամուրջ արևելքի և արևմուտքի միջև: Սա նաև ցույց է տալիս, որ Հայ եկեղեցու որոշ շրջանակներ պատրաստ էին ընդունել Հռոմի հեղինակությունը՝ հանուն քաղաքական կամ հոգևոր շահերի:

Հռոմի միջամտության քաղաքականությունը առավել հստակ արտահայտվեց 1698 թվականին, երբ Պապ Իննովկենտիոս ԺԲ-ը կատարեց խորհրդանշական պարզևատրումներ՝ ուղղված Հայ եկեղեցու առաջնորդներին: Այդ արարողության ընթացքում Նահապետ Ա Եդեսացի (1691–1705) կաթողիկոսին ընծայվեց ոսկեզօծ գահ, Իսահակ Մակուեցուն՝ թագ, իսկ Սարգիս Կաֆացի եպիսկոպոսին՝ ուրար (պատվիանշան) [Կ. եպս. Ամատունի, 1983, 116]: Այս պարգևները կրում էին ոչ միայն հոգևոր, այլ նաև քաղաքական նշանակություն: Գահը հաստատում էր Նահապետի՝

որպես օրինական կաթողիկոսի ճանաչումը, իսկ Իսահակի թագը խորհրդանշում էր նրա՝ որպես համաքրիստոնեական միության գործչի դերը: Հռոմը Իսահակին դիտարկում էր որպես միավորող կամուրջ արևելյան եկեղեցիների և կաթոլիկ աշխարհի միջև:

Իսահակի՝ Հռոմի հետ ունեցած կապերը առաջացնում էին զգալի դիմադրություն Ս. Էջմիածնի ավանդապաշտ շրջանակներում: 1682 թվականին նրա դեմ դատ է սկսվում Ս. Էջմիածնում Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Եղիազար Ա Այնթափցու (1681-1691) նախագահությամբ: Իսահակ Մակվեցին մեղադրվում էր ուղղափառության դավանությունն ունենալու մեջ, ինչը ընկալվում էր որպես կաթոլիկ միաբանության կողմնորոշում: Դատական պատիժ է սահմանվում մորուսի կտրումը՝ որպես խորհրդանշական խայտառակություն [Լեհացի, 1964, 186]:

Չնայած դատական գործընթացին՝ նույն թվականին Իսահակ Մակուեցին ընդունում է կաթոլիկ միաբանություն՝ առանց դավանափոխության: Նրա դավանագիրը Վարդան եպիսկոպոս Հունանյանի միջնորդությամբ ուղարկվում է Հռոմի Պապին [Ոսկեան, 1941, 50]: Այս մասին Վարդան եպիսկոպոս Հունանյանը Եվդոկիայի (Թոքատ) համաքաղաքացիներին ուղղված «Թուղթ Քաջալերական»-ում գրում է. «Իսահակ վրդ. Մակուեցի, աշակերտ Յակոբայ Կաթողիկոսի, առաջին Արքեպիսկոպոս Մեծին Հայաստանի յԱրտագ գաւառի, ուր է դամբարան Սրբոյ Առաքելոյն Թադէի, այր առաքինասէր եւ գիտնական, ի ձեռն իմ արար զդաւանութիւն Եկեղեցւոյն Հռոմայ, ի վանս Բագրեւանդայ, որ յափն Եփրատայ, յամի Տեառն ՌՈԶԲ-ին (1682), մինչ շրջէի քարոզութեամբ ի Հայաստան, եւ գնոյն յղեաց առ Ինովչենցիոս Փափն ԺԱ-ներորդ» [Կ. եպս. Ամատունի, 1983, 111]: Սա վկայում է Իսահակի՝ համաքրիստոնեական միության տեսլականի և Հռոմի Սուրբ Աթոռի նկատմամբ հարգանքի մասին՝ առանց Հայոց եկեղեցու դավանաբանական ինքնության զոհաբերման:

Իսահակի ընտրությանը խոչընդոտող գործոններից էր նաև Եղիազար Ա Այնթափցու ինքնահռչակ կաթողիկոսությունը: Վերջինս, որ նախկինում զբաղեցրել էր Երուսաղեմի և Կ. Պոլսի պատրիարքական պաշտոնները, 1664 թվականին Հալեպի Ս. Քառասնից Մանկանց եկեղեցում հրավիրում է եկեղեցական ժողով և ինքնահռչակվում է որպես կաթողիկոս [Ս. արք. Օրմանյան, 2001, 589]: Նա Երուսաղեմում հիմնում է «Էջմիածին» մատուռը՝ որպես նոր աթոռի խորհրդանիշ [Ութուջյան, 2008, 79]:

Եղիազարի այս նախաձեռնությունը լուրջ սպառնալիք էր Ս. Էջմիածնի գերիշխանությանը: Հակոբ Դ Ջուղայեցին (1655-1680), որը հայտնի էր իր քաղաքական հեռատեսությամբ, դիվանագիտական ճկունությամբ և եկեղեցական համակարգի պահպանման վճռականությամբ, դիմում է Օսմանյան սուլթանին՝ ստանալու պաշտոնական հրովարտակ (խաթի շարիֆ), որով վերահաստատվում է Ս. Էջմիածնի գերիշխանությունը. «...բազում հակառակութիւն կրեաց յապստամբաց Սուրբ Էջմիածնի, յորոց մի էր Եղիազար ոմն, որ ինքնագլուխ կաթողիկոս նստաւ եւ եհատ զՀռոմոնց երկիրն ի Սուրբ Էջմիածնայ: Իսկ մեծ հայրապետն Յակոբ կրկին մտանելով առ սուլթանն Հռոմոնց, եւ վերստին հաստատեաց զՀռոմաստուն Սուրբ Էջմիածնի՝ թագաւորական խաթի շարիֆով» (ՄՄ 808, թ. 489 ք):

1681 թվականի ադերսագիրը և Իսահակ Մակունցու կերպարը բացահայտում են ԺԷ դարի եկեղեցական դիվանագիտության բարդ կառուցվածքը: Իսահակը հանդես է գալիս որպես միավորող գործիչ Հռոմի և Հայ եկեղեցու միջև, սակայն ներեկեղեցական դիմադրությունը, քաղաքական բարդությունները և դավանաբանական զգուշավորությունը խոչընդոտում են նրա ընտրությանը:

Իսահակ վարդապետ Մակունցու՝ Հռոմի Սուրբ Աթոռի հետ կապ հաստատելու շարժառիթները բազմաշերտ էին՝ պայմանավորված հոգևոր, կրթական և եկեղեցական միաբանության տեսլականով: Դա հատկապես ակնառու է Ուրբանյան վարժարանի ընտրության մեջ:

Հռոմի Սուրբ Աթոռի կողմից 1627 թվականին հիմնված Ուրբանյան վարժարանը (Pontificium Collegium Urbanum de Propaganda Fide) ստեղծվել էր որպես միսիոներական կրթական կենտրոն՝ նպատակ ունենալով պատրաստել հոգևորականներ ոչ միայն Եվրոպայի, այլև Արևելքի և այլ տարածաշրջանների համար: Վարժարանը կարևոր դեր էր խաղում Հռոմի և Արևելյան եկեղեցիների միջև հարաբերությունների ձևավորման և ամրապնդման գործում՝ առաջարկելով բազմալեզու և բազմամշակութային ուսուցում, ներառյալ աստվածաբանություն, փիլիսոփայություն, լեզուներ և միսիոներական պատրաստություն: Այս համատեքստում Իսահակ Մակվեցին Ուրբանյան վարժարանը դիտարկում էր ոչ թե որպես օտարացման միջոց, այլ որպես ազգային և դավանաբանական զարգացման հարթակ: Փիլիպպոս Մակվեցուն Հռոմ ուղարկելով՝ Իսահակը նպատակ ուներ նրան պատրաստել որպես կրթված, հավատարիմ և հեղինակավոր հոգևորական, որը կարող էր ծառայել հայ եկեղեցուն և պահպանել ազգային ինքնությունը:

1691–1697 թվականներին Իսահակ Մակվեցին մի շարք նամակներ է հղում վարժարանի ղեկավարությանը: Դրանցում նա մտահոգություն է հայտնում Փիլիպպոս Մակվեցու կրթության, դաստիարակության և ապագա հոգևոր ծառայության վերաբերյալ: Այս գործընթացը նա դիտարկում էր ոչ միայն անձնական, այլ նաև ազգային և եկեղեցական նշանակության հարց:

Այս հոգաձության առաջին վկայությունն է 1691 թվականի հունվարի 7-ին Ուրբանյան վարժարանի հայ ուսուցիչներ տեր Բասիլիոս Բարսեղին և Հովհաննես վարդապետին ուղղված նամակը, որտեղ Մակվեցին ներկայացնում է Փիլիպպոսին որպես «հոգեծին զաւակ» և «մխիթարութիւն սրտի»: Նա իր սանին ուղարկում է «համալսարան գերապանծ մօրն իմաստութեան»՝ ակնկալելով, որ ուսուցիչները հոգ կտանեն նրա կրթության և դաստիարակության մասին՝ «ի հոգեւոր եւ ի մարմնաւոր կարիս, եւ ի մտաւոր եւ ի բանական ուսմունս» (AP. SC. V.4, p. 190):

Նամակագրության հաջորդ կարևոր դրվագը 1694 թվականի հոկտեմբերի 11-ին Հռոմի Պապ Իննովկենտիոս ԺԲ-ին ուղղված դիմումն է, որը ստորագրել էին Իսահակ Մակվեցի և Սարգիս Կաֆայեցի եպիսկոպոսները: Նրանք ներկայացնում են Փիլիպպոս Մակվեցուն՝ խնդրելով ապահովել նրա բարեկեցիկ կրթությունը Ուրբանյան վարժարանում: Դիմումի տեքստում արտահայտվում է Իսահակ Մակվեցու խորը հոգաձությունն ու պատասխանատվության զգացումը իր սանի նկատմամբ, ինչպես նաև

ակնկալիք, որ կրթական հաստատությունը կշարունակի աջակցել նրան թե՛ նյութապես, թե՛ բարոյապես [Կ. եպս. Ամատունի, 1983, 115]:

1695 թվականի հոկտեմբերի 7-ին Իսահակ Մակվեցին և Սարգիս Կաֆայեցին նամակ են հղում Հռոմի Հավատասփյուռի կարդինալներին՝ կրկին ներկայացնելով Փիլիպպոս Մակվեցուն և խնդրելով, որպեսզի վերջինս շարունակի ուսանել փիլիսոփայություն և աստվածաբանություն: Նամակում Փիլիպպոսը բնութագրվում է որպես «հոգեծին գաւակ», իսկ կարդինալները՝ որպես «լոյս աշխարհի», որոնք կոչված են լուսավորելու «խաւարչոտ ժամանակիս մթութեան» (AP. SC. v. 4, p. 340):

Այս հռետորաբանորեն հագեցած դիմումը վկայում է ոչ միայն Իսահակի խոր հարգանքի, այլև նրա դիվանագիտական խորատեսության մասին: Թեև նամակում բացահայտ կերպով չի շոշափվում ծիսակարգի խնդիրը, սակայն ամբողջ ուղերձը կառուցված է այն գաղափարի շուրջ, որ կրթությունը պետք է ծառայի ոչ միայն անհատական առաջընթացին, այլև ազգային և դավանաբանական ինքնության պահպանմանը:

1697 թվականի սեպտեմբերի 4-ին Իսահակ Մակվեցին դիմում է Հռոմի Հավատասփյուռի Ժողովին՝ խնդրելով թույլտվություն, որպեսզի Փիլիպպոս Մակվեցուն հնարավորություն տրվի վերադառնալ հայրենիք և ձեռնադրվել քահանա՝ ըստ հայկական ծիսակարգի (AP. SC. v. 4, f. 487): Այս դիմումը առանձնահատուկ կարևորություն ունի, քանի որ բացահայտում է Մակվեցու դիրքորոշումը՝ կապված ազգային ծիսակարգի և եկեղեցական հեղինակության պահպանման հետ: Նա ընդգծում է, որ «դուրսէն ձեռնադրուած եկողները դժուարաւ ընդունելի կըլլան Ժողովուրդէն» [Կ. եպս. Ամատունի, 1983, 124]: Այս ձևակերպումը խոսում է այն մտահոգության մասին, որ առանց ազգային ծիսակարգի և տեղական հեղինակության, հոգևորականը կարող է կորցնել իր վստահելիությունը համայնքի աչքում՝ վտանգելով եկեղեցու ներսում ազգային ինքնության պահպանման գործընթացը:

Նամակում արտահայտվում է ոչ միայն ծիսական ինքնության պահպանման ձգտումը, այլև միջեկեղեցական փոխհարաբերությունների նուրբ հավասարակշռումը: Բարեդրացիական հարաբերություններ ունենալով Հռոմի հետ՝ Մակվեցին միաժամանակ պաշտպանում է հայ եկեղեցու ավանդույթները՝ փորձելով համադրել հավատքի համընդհանրությունը և ազգային առանձնահատկությունները: Հավատասփյուռի Ժողովը ընթացք է տալիս նրա խնդրանքին, և Փիլիպպոսը վերադառնում է Հայաստան՝ ձեռնադրվելով կուսակրոն քահանա հենց Իսահակ Մակվեցու ձեռամբ:

Նամակագրության հաջորդ փուլում Իսահակը հանդես է գալիս նաև որպես համայնքային կազմակերպիչ և միջեկեղեցական կապերի նախաձեռնող՝ ընդգրկելով նյութական աջակցության և եկեղեցաշինության հարցերը: 1685–1700 թվականներին, Ս. Թադեոսի վանքի առաջնորդի և վերատեսչի կարգավիճակով, նա մի շարք նամակներ է հղել Լիվոռնոյում, Վենետիկում, Ֆրանկֆուրտում և այլ քաղաքներում բնակվող հայ վաճառականներին՝ նպատակ ունենալով համախմբել նրանց աջակցությունը:

1685 թվականի հուլիսի 6-ի և 14-ի, ինչպես նաև 1688 թվականի մարտի 7-ի և մայիսի 27-ի նամակները պահպանվում են Վենետիկի թ. 1458 ձեռագրում [Սարգիսեան, հ. Բ, 1924, 1241-1245]: Այդ նամակներում Իսահակ Մակվեցին հայ վաճառականներից խնդրում է ֆինանսական աջակցություն Արտազի Ս. Թադեոս և Բագրևանդի (Ուչքիլիսա) Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցիների նորոգման համար: Նա մանրամասնորեն ներկայացնում է սրբավայրերի ավերակված վիճակը, շինարարական աշխատանքների ընթացքը և ֆինանսական դժվարությունները: Մակվեցին ընդգծում է, որ Ուչքիլիսան այն վայրն է, որտեղ մկրտվել է Տրդատ թագավորը, և որտեղ կանգնեցվել է «խաչ լուսակաղմն», իսկ Ս. Թադեոսի վանքը, երկար ժամանակ մնալով «խախտեալ եւ քայքայեալ», նորոգվել է Սարգիս վարդապետի և այլ հոգևորների օգնությամբ, սակայն նյութական պակասի պատճառով մնացել է «անզարդ»:

Նամակներում մանրամասնորեն նշվում են անհրաժեշտ ծիսական պարագաները՝ շուրջառ, խաչ, բուրվառ, զգեստներ, զարդարանքներ: Իսահակը տեղեկացնում է, որ Թավրիզի եկեղեցու հոգևորական Տեր Խաչիկը, որպես նվիրակ, ուղարկվել է Եվրոպա՝ հանգանակության նպատակով: Նրա անունը բազմիցս հիշատակվում է որպես վստահելի անձ, ում պետք է փոխանցել նվիրատվությունները:

Նամակներում առանձնացվում են մի շարք ազդեցիկ բարերարներ՝ խոջա Գրիգորը, Պարոն Աղան և «մեծամեծ եւ անուանի տոլվաթաւորներ», որոնցից ակնկալվում է և՛ նյութական, և՛ բարոյական աջակցություն: Իսահակը շեշտում է, որ եկեղեցաշինությունը ոչ միայն ծիսական անհրաժեշտություն է, այլև ազգային ինքնության վերականգնման և համայնքային համախմբման միջոց:

1685 թվականի հուլիսի 6-ի նամակում ներկայացվում է Տեր Խաչիկի ֆինանսական ծանր դրությունը: Նրա փեսան, փոխ առնելով գումարներ, վատնել էր դրանք Ֆրանկֆուրտում, իսկ պարտավորությունները մնացել էին Տեր Խաչիկի վրա: Արդյունքում վերջինս ստիպված հեռացել էր Թավրիզի եկեղեցուց: Իսահակը դիմում է Պարոն Աղային՝ խնդրելով աջակցել «ժողովք եւ ողորմութիւն առնելով» (Վենետիկ, 1458, թ. 125ա-126ա):

1686 թվականի հունիսի 20-21-ին նույն խնդրանքով Իսահակը դիմել էր Հռոմի կարդինալներին՝ ներկայացնելով իր աղերսը որպես «խոնարհ դիմօք երկրպագութիւն» և հույս ունենալով, որ Տեր Խաչիկի տառապանքները «վասն Քրիստոսի» արժանի կլինեն Սրբազան Աթոռի ուշադրությանը: Նա նշում է, որ Ֆրանսուա Փիքեն՝ Հռոմի դեսպանը Պարսից Շահի մոտ, տեղյակ էր Խաչիկի վիճակից և միջնորդել էր՝ նրան ուղարկելով Հռոմ՝ օգնություն ստանալու նպատակով (AP. SC. v. 4, p. 205):

1700 թվականի հունիսի 11-ին Իսահակը նամակ է հղում Լիվոռնոյի հայ մեծատոհմ վաճառական Պարոն Աղային՝ արձագանքելով վերջինիս՝ Հռոմի Սուրբ Եկեղեցու հետ միաբանության և Լիվոռնոյում հայկական եկեղեցի կառուցելու նախաձեռնությանը (AP. SC. V.4, p. 633): Իսահակը վկայում է, որ Նահապետ կաթողիկոսի ներկայությամբ ընթերցվել է Աղայի նամակը, որը մեծ ուրախություն է պատճառել թե՛ կաթողիկոսին, թե՛ եպիսկոպոսներին ու վարդապետներին: Կաթողիկոսը ցանկացել է պատասխանել և քաջալերել Աղային՝ գործը ամբողջությամբ իրականացնելու համար, ինչպես նաև

պատրաստել ընծաներ՝ Զմյուռնիայի եպիսկոպոսի միջոցով Հռոմի Սրբազան Պապին փոխանցելու նպատակով: Սակայն վանքերի և եկեղեցական կառույցների անակնկալ ավերումը խոչընդոտել է այդ ծրագիրը: Սահակը վստահություն է հայտնում, որ արգելքների վերացումից հետո Աստծո օգնությամբ նախաձեռնությունը կկատարվի ամբողջությամբ:

Նամակագրության այս փուլը առանձնանում է մի քանի առանցքային շերտերով՝ Եվրոպայի հայ վաճառականների ներգրավումը եկեղեցաշինական նախաձեռնություններին, միջեկեղեցական կապերի ամրապնդում, ինչպես նաև ժամանակաշրջանի քաղաքական և սոցիալական խոչընդոտների արձանագրում: Իսահակ Մակվեցու գործունեությունը դուրս էր գալիս կրթական և ծիսական շրջանակներից՝ ընդգրկելով նաև համայնքային կազմակերպում և միջազգային կապերի հաստատում: Նրա նամակագրությունը վկայում է, որ ԺԷ դարի վերջում եկեղեցաշինական նախաձեռնությունները հնարավոր էին միայն միջազգային համագործակցության պայմաններում՝ ներառելով տարբեր դերակատարների մասնակցություն և փոխադարձ աջակցություն:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Իսահակ Մակվեցին ԺԷ դարի երկրորդ կեսի հայ եկեղեցական և մշակութային պատմության առանցքային գործիչներից է: Նրա գործունեությունը ընդգրկում էր ոչ միայն հոգևոր և կրթական ոլորտները, այլև համայնքային կազմակերպում և միջազգային կապերի հաստատում՝ վերածվելով համապարփակ առաքելության:

2. Նրա նամակագրությունը, ուղղված Հռոմի Հավատասփյուռի Ժողովին, Ուրբանյան վարժարանի ղեկավարությանը և եվրոպացի հայ վաճառականներին, բացահայտում է մի գործչի, որի առաքելությունը դուրս էր գալիս Ս. Թադեոսի վանքի սահմաններից: Մակվեցին հանդես էր գալիս որպես էկումենիկ մտածող, որը, հավատարիմ մնալով Հայ եկեղեցու դավանությանը և ծիսակարգին, միաժամանակ հաստատում էր հոգևոր հաղորդակցություն Հռոմի Սուրբ Աթոռի հետ՝ առանց դավանափոխության: Նրա սան Փիլիպպոս Մակվեցին, Ուրբանյան վարժարանում ուսանելով, դառնում է այս համագործակցության խորհրդանիշ:

3. Եվրոպայի հայ վաճառականներին ուղղված նամակները, որոնցում Մակվեցին խնդրում էր աջակցություն եկեղեցիների վերականգնման համար, վկայում են նրա խորապես եկեղեցապաշտ և առաքելամիտ մտածողության մասին: Նրա համար եկեղեցու վերականգնումը դիտվում էր ոչ միայն որպես ծիսական շինարարություն, այլև որպես հավատքի վերակազմակերպման, համայնքի ինքնության ամրացման և ազգային հիշողության պահպանման միջոց:

4. Հռոմի Պապ Իննովկենտիոս ԺԱ-ի կողմից Իսահակ Մակվեցուն ուղղված աղերսագիրը վկայում է նրա միջազգային ճանաչման և հեղինակության մասին՝ որպես Հայ եկեղեցու ներկայացուցիչ, որը արժանացել էր Սուրբ Աթոռի ուշադրությանը և վստահությանը: Սակայն, չնայած նրան, որ Մակվեցին դիտարկվում էր որպես Ամենայն

Հայոց կաթողիկոսի իրավահաջորդ, նրա ընտրությունը խոչընդոտվեց եկեղեցական երկփեղկման, քաղաքական բարդությունների և Հռոմի հետ ունեցած կապերի շուրջ առաջացած կասկածների պատճառով:

SUMMARY

Isaak Makvetzi was a prominent yet relatively understudied figure in the ecclesiastical and cultural history of the Armenian Church during the second half of the 17th century. Substantial information regarding his activities is preserved in the manuscripts of St. Thaddeus Monastery in Artaz, as well as in his correspondence addressed to the Congregation for the Propagation of the Faith in Rome, the administration of the Urban College, and Armenian merchants across Europe. These letters, housed in the Vatican Apostolic Archive and manuscript no. 1458 of the Venice Matenadaran, illuminate Makvetzi's multifaceted role as a spiritual leader, patron of educational initiatives, and diplomatic mediator. He is portrayed as an ecumenical thinker who remained faithful to the doctrines and liturgical practices of the Armenian Apostolic Church while fostering spiritual dialogue with the Holy See, without undergoing confessional conversion. His disciple, Philippus Makvetzi, who studied at the Urban College, became a symbolic figure of this collaboration. The letters addressed to Armenian merchants reflect Makvetzi's organizational and missionary vision, wherein church restoration is conceptualized not merely as architectural renewal but as a means of revitalizing faith, reinforcing communal identity, and preserving national memory. The supplicatory letter sent to Makvetzi by Pope Innocent XI attests to his international recognition and authority. Nevertheless, despite being considered a potential successor to the Catholicos of All Armenians, his election was obstructed by internal ecclesiastical divisions and political complexities.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ամատունի Կ. եպս., ԺԷ դարու երեւելի վարդապետներ, Վենետիկ, Ս. Ղազար տպ., Վենետիկ, 1989, 232 էջ:
2. Ամատունի Կ. եպս., Սահակ վրդ. Մակունցի // «Բազմավեպ», 1983, թ. 1-4, Ս. Ղազար տպ., Վենետիկ, էջ 98-131:
3. Զաքարիա սարկավագ Քանաքեռցի, Պատմագրութիւն, հ. Բ, Վաղարշապատ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տպ., 1870, 336 էջ:
4. Հախնազարյան Ա., Արտագի երեք վանքերը, Երևան, 2012, ՀՀՈՒՀ հրատ., Երևան, 351 էջ:
5. Ոսկեան Հ., Արտագի վանքը // «Հանդես Ամսօրեայ», 1941, թ. 1-6, Մխիթարյան տպ., Վիեննա, էջ 33-58:
6. Ութուջյան Ա., Եղիազար Ա. Այնթափցի, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսներ, Հայ Եկեղեցու հանրագիտարան, պրակ Ա., Ս. Էջմիածին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տպ., 2008, 252 էջ:
7. Սարգիսեան Բ., Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին ի Վենետիկ, հ. Բ, Վենետիկ, 1924, Վենետիկ, Ս. Ղազար տպ., 1312 էջ:
8. Ստեփանոս Լեհացի, Ժամանակագրութիւնք կամ Տարեկանք Եկեղեցականք, Վիեննա, Մխիթարյան տպ., 1964, 231 էջ:

9. Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Զմմառի վանքի մատենադարանին, կազմեց՝ Մ. վրդ. Քէշիշեան, Վիեննա, Մխիթարեան տպ., 1964, 809 էջ:
10. Օրմանյան Մ., Ազգապատում, հ. Բ, Անթիլիաս, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն, 2001, 1032 էջ:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐ. ՀԱՅ-ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ
ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆՈՐ ՈՒՂԵՆԻՇ

Բանալի բառեր՝ ազգային գրադարաններ, հայ-ֆրանսիական մշակութային հարաբերություններ, մշակութային ժառանգություն, հայագիտություն, գրադարանային համագործակցություն, թվայնացում, հնատիպ գրքեր, մշակութային դիվանագիտություն:
Keywords: national libraries, Armenian-French cultural relations, cultural heritage, Armenian studies, library cooperation, digitization, rare books, cultural diplomacy.

Հայաստանի և Ֆրանսիայի տևական հարաբերությունները նշանավորվել են ընդհանուր պատմության, գրականության ու արվեստի մեջ արմատավորված հարուստ մշակութային փոխանակումներով: Ֆրանսիան հայ մտավորականների, գրողների ու արվեստագետների համար դարձել է երկրորդ հայրենիք, ստեղծագործական ներշնչանքի աղբյուր ու ապաստան: Միևնույն ժամանակ, ֆրանսիական մշակույթը, գրականությունն ու լեզուն խորապես ներթափանցել են հայկական մտավոր-մշակութային կյանք: Այս փոխազդեցությունը ծնել է պատմական, գրական, գեղարվեստական և գիտական արժեքավոր ժառանգություն, որը մինչ օրս պահպանվում է ու զարգանում: Հայաստանի և Ֆրանսիայի մշակութային երկխոսության արդյունավետությունը պայմանավորված է ընդհանուր արժեքներով ու փոխադարձ հարգանքով: Ֆրանսահայ համայնքի ակտիվ դերակատարությունը, Ֆրանկոֆոնիայի շրջանակներում համագործակցությունն ու մշակութային ժառանգության պահպանման ծրագրերը այս ոլորտի առանցքային ուղղություններն են: Մշակութային դիվանագիտությունը հնարավորություն է տալիս ոչ միայն ներկայացնել մեր երկրների մշակութային հարստությունը, այլև կամուրջներ կառուցել հասարակությունների տարբեր սերունդների միջև:

Երկու երկրների ազգային գրադարանները, որոնք հանդես են գալիս իբրև մշակութային ժառանգության պահպաններ ու միջմշակութային երկխոսության հարթակներ, այդ կապերի զարգացման գործում ևս կարևոր դերակատար են: Ազգային մտավոր ժառանգությունը պահպանելուց զատ, այդ հաստատությունները ապահովում են դրա հասանելիությունը միջազգային գիտական համայնքի, հետազոտողների և լայն հանրության համար:

Ֆրանսիայի ազգային գրադարանը (Bibliothèque nationale de France, BnF)՝ հայկական ձեռագրերի, հազվագյուտ գրքերի և պատմական տեքստերի իր հարուստ հավաքածուով, տևականորեն եղել և է՝ Եվրոպայում հայագիտական ուսումնասիրությունների համար նշանակալի կենտրոն: Այդ հավաքածուները հարուստ են Ֆրանսիայում հրատարակված հայալեզու գրքերով և պարբերականներով: Հատկանշական է, այս տարին նշանավորվեց

Մարսելում հրատարակած աշխարհաբար առաջին գրքի՝ ԱՐՀԵՍՏ ՀԱՄԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆ 350 ամյակով (Մարսել; տպագր. Սոդոմոն Լևոնյանի; տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1675)՝ խորհրդանշելով հայ-ֆրանսիական մտավոր կապերի նոր փուլի սկիզբը:

Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի հայկական ժառանգության հավաքածուները հարուստ են ու բազմազան. 350 ձեռագրեր (ամենահին փաստաթղթերը թվագրվում են հայ գրչության ծնունդից), 16-18-րդ դդ. 400 հայկական տպագիր աշխատությունների ժողովածու, մենագրությունների, պարբերականների ժողովածու (ներառյալ Ֆրանսիայի հայկական միությունների կողմից 1920-ականներից սկսած հրատարակված հարյուրավոր պարբերականներ), լուսանկարներ, հնագույն ու միջնադարյան մետաղադրամներ: Ընդհանուր առմամբ, Ֆրանսիայի ազգային գրադարանում պահպանվում են ավելի քան 1000 հայերեն հատորներ՝ բաշխված մի քանի բաժիններում: Այս բացառիկ ժողովածուները պատկերում և փաստում են Հայաստանի և Ֆրանսիայի հարաբերությունների պատմությունը՝ խաչակրաց արշավանքներից մինչև մեր օրեր, ֆրանսերեն և հայերեն:

Հայաստանի ազգային գրադարանը, իր հերթին, պահպանում է ֆրանսիական գրականության և մշակույթի նշանակալի հետքեր՝ ֆրանսերեն հնատիպ գրքերի հարուստ և ուրույն հավաքածուի տեսքով. 2692 միավոր ֆրանսերեն հնատիպ գիրք՝ հրատարակված մինչև 1825 թ.: Հավաքածուն ներառում է ֆրանսիական դասական և ժամանակակից գրականության բազմաթիվ արժեքավոր գործեր, հազվագյուտ հրատարակություններ, գիտական և պատմական աշխատություններ: Ֆրանսերեն հավաքածուն սկզբնավորվել է 19-րդ դարի սկզբից՝ արական գիմնազիայի հավաքածուից և շարունակաբար համալրվել է թե՛ նվիրատվությունների, թե՛ ֆրանկոֆոն երկրների հետ փոխանակման ծրագրերի շնորհիվ:

Որպես մշակութային կենտրոններ՝ Հայաստանի և Ֆրանսիայի ազգային գրադարանները մտավոր ժառանգության պահպանման ու տարածման համար ավելի ու ավելի են համատեղում ջանքերը, հատկապես թվայնացման նախագծերի, նյութերի փոխանակման, համատեղ ցուցահանդեսների, փորձի փոխանակման, ակադեմիական գործընկերությունների միջոցով:

Թվային տեխնոլոգիաների դարաշրջանում մշակութային ժառանգության թվայնացումն ազգային գրադարանների համար առաջնահերթություն է: Մեր երկու հաստատությունները համագործակցում են հավաքածուների թվայնացման, մետատվյալների ստեղծման, թվային պահոցների կառավարման ոլորտներում: Նպատակը հավաքածուները լայն հանրությանը մատչելի դարձնելն է՝ անկախ օգտվողների գտնվելու աշխարհագրական վայրից:

Հայաստանի ազգային գրադարանի միջազգային համագործակցության կարևոր տարրն է դարձել նաև 2025 թվականին Թվային ֆրանկոֆոն ցանցին (Réseau Francophone Numérique – RFN) միանալը: RFN-ը, որը ստեղծվել է 2006 թվականին Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի և Քվեբեքի ազգային գրադարանի ու արխիվների համատեղ նախաձեռնությամբ, պաշտոնապես մեկնարկել է 2008 թվականին և այսօր միավորում է 32 մշակութային-ժառանգական հաստատություն՝ տեղակայված 22 երկրում: 2017

թվականին ցանցը ձեռք է բերել իրավաբանական անձի կարգավիճակ՝ դառնալով բելգիական իրավունքի ներքո գործող միջազգային ոչ առևտրային կազմակերպություն: Ֆրանկոֆոնիայի միջազգային կազմակերպության (OIF) աջակցությամբ RFN-ը հանդիսանում է համագործակցության արտոնյալ հարթակ, որը նպաստում է փորձի և գիտելիքի փոխանակմանը՝ վերապատրաստումների կազմակերպման, ուսուցողական գործիքների մշակման և անդամների միջև տեղեկատվության փոխանակման միջոցով: Այս ցանցին Հայաստանի ազգային գրադարանի մասնակցությունը բացում է նոր հեռանկարներ թվային տեխնոլոգիաների կիրառման, մշակութային ժառանգության թվայնացման և ֆրանսախոս համայնքի հետ համագործակցության ոլորտներում:

Հայաստանի ազգային գրադարանը վերջին տարիներին աշխուժորեն գործակցում է Ֆրանսիայի համապատասխան կառույցների հետ՝ կազմակերպելով հայ-ֆրանսիական մշակութային հարաբերություններին նվիրված միջոցառումներ, թեմատիկ ցուցահանդեսներ, և արդեն՝ գիտաժողովներ:

Ապրիլի 29-30-ը Հայաստանի ազգային գրադարանում տեղի ունեցավ «Ֆրանսիա-Հայաստան. պատմական և մշակութային երկխոսություն» միջազգային գիտաժողովը, որն իր նշանակությամբ նախադեպը չունեցող իրադարձություն էր: Երկօրյա այս գիտական միջոցառումը նպատակ ուներ համապարփակ ներկայացնել Ֆրանսիայի և Հայաստանի միջև պատմականորեն ձևավորված բազմաշերտ մշակութային հարաբերությունները և նշանավորեց Հայաստանում Ֆրանկոֆոնիայի երկամսյակի եզրափակումը:

Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի նախագահ Ժիլ Պեկուն գտաժողովի գլխավոր խոսնակներից էր: Նա իր ելույթում անդրադարձավ Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի հայկական հավաքածուների բազմազանությանն ու դրանց նշանակությանը երկկողմ համագործակցության համար, ինչպես նաև ներկայացրեց երկու երկրների հաստատությունների միջև մշակութային ժառանգության և գիտական համագործակցության հեռանկարները:

Ֆրանսիայի ազգային ժառանգության ինստիտուտի տնօրեն Շառլ Պերսոնան հանդես եկավ «Մշակութային ժառանգության պահպանման ոլորտում հայ-ֆրանսիական համագործակցության հինգ տարիները» թեմայով զեկույցով: Գիտաժողովի պատվավոր հյուրերից էր նաև Ֆրանսիայի Ռոմանի շրջանի Երաժշտության և պարի ազգային դպրոցի տնօրեն, Ստեփան Էլմասի հիմնադրամի և Դրոմի շրջանի նվագախմբի գեղարվեստական ղեկավար և գլխավոր դիրիժոր Ալեքսանդր Սիրանոսյանը, որը հեղինակել է հայկական թեմաներով եվրոպական օպերաներին նվիրված հրատարակությունը (*Les métamorphoses de Tigrane / Alexandre Siranossian; avec la collaboration de Maxime K. Yevadian; préface de Reinhard Goebel. - Lyon: Sources d'Arménie, 2014*):

Գիտաժողովին մասնակցեց Խարտիայի ազգային դպրոցի փոխտնօրեն Էլզա Մարգեն-Ամոնը, ով ներկայացրեց Ֆրանսիայի՝ արխիվագիտության, ձեռագրագիտության, դիվանագիտության, պալեոգրաֆիայի, պատմական աղբյուրագիտության և գրադարանագիտության ոլորտներում մասնագիտացած

ամենահեղինակավոր բարձրագույն ուսումնական հաստատություններից մեկը: Իր ելույթում նա անդրադարձավ նշված գիտակարգերի արդի զարգացումներին, ինչպես նաև եվրոպական առաջատար գիտակրթական հաստատությունների և ազգային հիշողության պահպանման ինստիտուտների միջև համագործակցության խորացման հնարավորություններին՝ ընդգծելով մասնագիտական պատրաստվածության և գիտական հետազոտությունների համադրման կարևորությունը ժամանակակից գիտական միջավայրում:

Համակարգչային նշաճանաչման մասնագետ Շահան Վիդալ-Գորենը խոսեց Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի հայերեն ձեռագրերի և արխիվների մշակման մասին: Նա Փարիզի գիտությունների և գրականության համալսարանի Խարտիայի ազգային դպրոցի (L'École nationale des Chartes) «Թվային հումանիտար գիտություններ» մագիստրոսական ծրագրի ղեկավարն է, նաև «Կալֆա» տեխնոլոգիական կենտրոնի նախագահն ու հիմնադիրը, որը մասնագիտացած է արհեստական բանականության և ժառանգության պահպանման ոլորտում, ներգրավված է հայկական ռեսուրսների թվայնացման բազմաթիվ նախագծերում:

«Ֆրանսիա-Հայաստան. պատմական և մշակութային երկխոսություն» խորագրով միջազգային երկօրյա գիտաժողովի շրջանակում Հայաստանի ազգային գրադարանը Համագործակցության հուշագրեր ստորագրեց Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի, Խարտիայի ազգային դպրոցի, ինչպես նաև «Կալֆա» ժամանակակից տեխնոլոգիաների ֆրանսիական կազմակերպության հետ:

Հայաստանից գիտաժողովին մասնակցեցին և ելույթ ունեցան մշակույթի մի շարք գործիչներ՝ հրատարակիչներ, խմբագիրներ, պատմաբաններ, գրականագետներ, լեզվաբաններ, կինոգետներ, երաժշտագետներ, հայագետներ և ոլորտի այլ ներկայացուցիչներ:

Գրադարանի մեծ ցուցասրահում առաջին անգամ ներկայացված էին ՀԱԳ Անձեռնմխելի գրականության բաժնի՝ Ֆրանսիայում հրատարակված հայերեն և ֆրանսերեն հնատիպ գրականության և մամուլի բացառիկ նմուշներ:

Հայաստանի ազգային գրադարանի Անձեռնմխելի գրականության բաժնում պահպանվում է 2692 միավոր ֆրանսերեն գրականություն, որից մի փոքր մաս ցուցադրված է մեծ ցուցասրահում: Ցուցադրված ամենահին ֆրանսերեն գիրքը «ZONORAS JEAN» (LES HISTOIRES ET CRONIQUE DU MONDE. - PARIS: PIERRE L' HUIILLIER: 1583, 989 p.) գիրքն է: Հավաքածուում մեծ թիվ են կազմում բառարանները, հանրագիտարանները, պատմական և ճանապարհորդական աշխատություններ:

Հավաքածուում պահպանվող ֆրանսերեն ամենավաղ շրջանի գիրքը 1552 թվականին Փարիզում հրատարակված «Համընդհանուր տիեզերագնացություն» գիրքին է: 1739 թվականին Նիդեռլանդների Հաագա քաղաքում տպագրված Եթովպիացիների և հայերի քրիստոնեության պատմությունը ևս ցուցադրված գրքերի ցանկում էին: 1702 թվականին Փարիզում տպագրված Ֆրենսիս Բեկոնի «Նոր Ատլանտիդա» աշխատությունը, Դենի Դիդրոյի «Հանրագիտարան»-ի 4-րդ հատորը՝ տպագրված Փարիզում 1754

թվականին, 1787-ին տպագրված Պլուտարքոսի ստեղծագործությունները ևս ներառված էին ցուցադրվող գրականության մեջ:

Երկօրյա գիտաժողովի ընթացքում առանձին ցուցասրահում տեղի ունեցավ հայաստանյան հրատարակչությունների («Անտարես», «Նյումեզ», «Անկյունաքար», «Էդիթ Պրինտ», «Ակտուալ արվեստ», «Նահապետ» հրատարակչությունները և «Ֆիմադարան» ՀԿ) գրքերի ցուցահանդես, որտեղ ներկայացված են հայ-ֆրանսիական առնչություններին նվիրված հրատարակություններ, ֆրանսիական գրականության թարգմանություններ և այլն:

Ֆրանսիայի և Հայաստանի ազգային գրադարանների միջև ձևավորված համագործակցությունը ներկայացնում է երկու երկրների մշակութային դիվանագիտության կարևորագույն բաղադրիչը: Այս համագործակցությունը հիմնված է դարերի ընթացքում ձևավորված մշակութային կապերի վրա և արտացոլում է երկու ժողովուրդների ընդհանուր ձգտումները գիտելիքի, մշակույթի և ժառանգության պահպանման ու տարածման գործում:

Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի հայկական հավաքածուները հայագիտության և հայ-ֆրանսիական հարաբերությունների պատմության ու մշակութային փոխազդեցությունների ուսումնասիրության համար անգնահատելի արժեք են: Հայաստանի ազգային գրադարանի ֆրանսերեն հնատիպ հավաքածուն, իր հերթին, վկայում է ֆրանսիական մշակույթի ազդեցության և Հայաստանում եվրոպական գիտության ընկալման մասին: Թվայնացման նախագծերը, փորձի փոխանակումը, վերապատրաստման ծրագրերը, համատեղ ցուցահանդեսներն ու գիտական նախագծերը ցույց են տալիս համագործակցության դինամիկան և երկկողմ հանձնառությունը:

Ազգային գրադարանները գործում են որպես մշակութային կամուրջներ՝ խորացնելով երկրների միջև կապերը: Քանի որ աշխարհը գնալով դառնում է ավելի փոխկապակցված, հայ-ֆրանսիական գրադարանային գործակցության ապագան խոստանում է հետաքրքիր զարգացումներ մշակութային ժառանգությունը պահպանելու և տարածելու գործում՝ կարևորելով դրանց նշանակությունը երկու ազգերի համար և ազդեցությունը գլոբալ մշակութային դիվանագիտության վրա:

SUMMARY

The article provides an analysis of the multifaceted cooperation established between the National Libraries of Armenia and France, which is considered a key component of cultural diplomacy between the two countries. The study examines the history and current state of the Armenian collections of the National Library of France, the exceptionally rich collection of early French literature preserved at the National Library of Armenia, and the main directions of contemporary cooperation between the two institutions, including digitisation, exchange of expertise, joint exhibitions, and scholarly projects. The article pays particular attention to new prospects in the field of cultural heritage preservation and to the further strengthening of institutional ties.

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
BIBLIOGRAPHY
БИБЛИОГРАФИЯ

<https://doi.org/10.52027/18294685-ba.2.25-04>

ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ ՆԵՐՍԵՍ

Հայաստանի ազգային գրադարան

ՀԱՅ ԸՆԹԱՑԻԿ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ 100-ԱՄՅԱԿԸ

Բանալի բառեր՝ Հայաստանի ազգային գրադարան, պարտադիր օրինակ, գրապալատ, հայ տպագրության տարեգիրք, մատենագիտություն:

Keywords: National Library of Armenia, deposit law, book chamber, Armenian printed publications, bibliography.

2025 թվականին լրանում է Հայաստանի Հանրապետության պետական կամ հաշվառման-գրանցային մատենագիտության օրգան՝ «Հայ տպագրության տարեգիրք» շարունակվող հրատարակության լույս ընծայման 100-ամյակը:

Հայաստանի Հանրապետությունում լույս տեսնող հրատարակությունների հաշվառման, մատենագիտական գրանցման և պահպանման հիմքերն ստեղծվել են քսան տարի առաջ 2005 թ. հոկտեմբերի 4-ին ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից «Փաստաթղթերի (վավերագրերի) պարտադիր օրինակի մասին» օրենքի ընդունումով⁹: Համաձայն դրա ՀՀ-ում լույս տեսնող տպագիր հրատարակություններից երկուական օրինակ մուտք էին գործում Հայաստանի ազգային գրադարան և Ազգային գրապալատ: Հետագայում 2017 թ. գրապալատի լուծարումից հետո պարտադիր օրինակի հատկացման, պահպանության, հաշվառման և օգտագործման հետ կապված բոլոր հարաբերությունները դրվել են Հայաստանի ազգային գրադարանի վրա:

Փաստաթղթերի պարտադիր ավանդադրումը ազգային մատենագիտության հիմքն է, քանի որ այն նախատեսված է երկրում ստեղծված բոլոր փաստաթղթերը, ինչպիսիք են գրքերը, տեսալսողական արտադրանքը և էլեկտրոնային հրատարակությունները, հնարավորինս լիարժեք հավաքելու և պահպանելու համար: Պարտադիր օրինակները ծառայում են ազգային մատենագիտական ցանկերի և գրադարանային գրացուցակների ստեղծմանը՝ ազգի մշակութային նվաճումների համապարփակ գրանցում և արտացոլում ապահովելով:

⁹ Տե՛ս «Փաստաթղթերի (վավերագրերի) պարտադիր օրինակի մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀ Ազգային ժողով, 4 հոկտեմբերի, 2005:

Աշխարհում տպագիր արտադրանքի պարտադիր ավանդադրումը երկրում լույս տեսնող գրքերի գրանցման և պահպանման նպատակով սկիզբ է առել Ֆրանսիայում¹⁰:

Ֆրանսիան ունի ամենահին՝ 1537 թ. ընդունված օրենքը, որով Ֆրանսուա Առաջինը սահմանեց, որ Ֆրանսիայում հրատարակված յուրաքանչյուր գրքից մեկ օրինակ պետք է պահվի Թագավորական գրադարանում՝ թագավորի թույլտվությունը ստանալու համար: Օրենքը արձանագրում էր նաև, որ այդ գրքերը ազգի գրավոր հիշողությունը հետագա սերունդների համար պահպանելու նպատակ ունեն: Անգլիայում պարտադիր օրինակի համակարգը սկսվել է 1662 թ. «Մամուլի լիցենզավորման մասին» օրենքով, որը նախատեսում էր, որ գրքերը պետք է հանձնվեին Թագավորական գրադարանին, ինչպես նաև Օքսֆորդի և Քեմբրիջի համալսարանների գրադարաններին: Ավստրիայում, Հաբսբուրգյան միապետությունում գրքերի ավանդադրման մասին օրենքն ընդունվել է 1579 թվականին՝ կայսր Ռուդոլֆ II-ի կողմից, որի կատարմանը հետևում էր նրա նշանավոր գիտնական գրադարանավար Հյուգո Բլոտիուսը:

Հետաքրքիր է, որ «ազգային գրադարան» հասկացությունը չի օգտագործվել մինչև 19-րդ դարի կեսերը: Նախքան այդ ժամանակակիցները խոսում էին «Թագավորական գրադարանի» մասին: (Նիդերլանդներում, Բելգիայում, Դանիայում և Շվեդիայում ազգային գրադարանն այսօր էլ Թագավորական գրադարան են կոչում):

Ռուսաստանում պարտադիր օրինակի ծնունդը սկիզբ է առնում Եկատերինա Երկրորդ թագուհու գահակալության տարիներին: 1783 թ. փետրվարի 23-ին Եկատերինա Երկրորդի հրամանով բոլոր պետական և մասնավոր տպարանները պարտավոր էին յուրաքանչյուր հրատարակությունից մեկ օրինակ հատկացնել Սանկտ Պետերբուրգի գիտությունների ակադեմիայի կայսերական գրադարանին:

Անվիճելի փաստ է, որ պարտադիր օրինակի վրա հիմնված տպագիր արտադրանքի հաշվառումը երկրում լույս տեսնող գրականության մասին կայուն և վստահելի տեղեկատվություն է ապահովում:

Գոյություն ունի գրականության հաշվառման և գրանցման նաև մեկ այլ տարբերակ, որը խարսխվում է տվյալ հրատարակության հեղինակային իրավունքի ամրագրման և պաշտպանության հիմքի վրա: Որոշ երկրներում պարտադիր օրինակի հասկացություն և հրատարակչին պարտավորեցնող օրենք չկա, որը նրան կստիպի գրքերը ազգային գրադարանին հանձնել: Փոխարենը այդ երկրներում կիրառվում է հեղինակային իրավունքի գրանցման ինստիտուտը: Հեղինակը կամ հրատարակիչը պարտավոր են իրենց տպագրած հրատարակությունները հանձնել պատկան մարմնին, որը ստանձնում է նրանց հեղինակային իրավունքի պաշտպանությունը:

Օրինակ, ԱՄՆ-ում հրատարակիչները նոր լույս տեսնող հրատարակություններից երկու ամբողջական լավագույն օրինակ լույս ընծայումից հետո երեք ամսվա ընթացքում պարտավոր են հանձնել Կոնգրեսի գրադարանի Հեղինակային իրավունքի գրասենյակին:

¹⁰ Տե՛ս Հայրապետյան Ն. Վ., Ազգային գրադարան (պատմահամեմատական վերլուծության փորձ) // Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2003, №1, էջ 182-188:

Աշխարհում շատ ժողովուրդներ կան, որոնք պատմական հանգամանքների բերումով գրականություն են տպագրում իրենց երկրների աշխարհագրական սահմաններից դուրս: Ուստի հնարավոր չէ այդ գրականության ամբողջական հաշվառումը և գրանցումը: Այդ բացը հնարավոր է լրացնել միայն տարբեր երկրների ազգային մատենագիտական ծառայությունների համագործակցության և տեղեկատվության փոխանակության միջոցով: Այսինքն, մենք տեղեկություն ենք փոխանցում վրացիներին և ռուսներին Հայաստանում լույս տեսած վրացերեն և ռուսերեն գրականության մասին, փոխարենը նրանք մեզ են տրամադրում Վրաստանում և Ռուսաստանում հայերեն լույս տեսած գրականության մասին տվյալները:

Ճիշտ մեկ դար առաջ նորաստեղծ Հայաստանի պետական գրապալատը թողարկեց «Հայ տպագրության տարեգիր» մատենագիտական ցանկի առաջին համարը: Ինչպես հարյուր տարի առաջ, ցանկի նպատակն է հաշվառել և գրանցել Հայաստանի տարածքում լույս տեսնող բոլոր տիպի և տեսակի հրատարակությունները (գրքեր, լրագրեր, ամսագրեր, նոտային, կերպարվեստի և գրաֆիկական հրատարակություններ), ինչպես նաև պարբերական մամուլի էջերում լույս տեսնող հոդվածների, գրախոսությունների, դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների սեղմագրերի մատենագիտական նկարագրությունները:

Ընթացիկ մատենագիտության հիմքը դրվել էր դեռևս 1922 թ. դեկտեմբերի 27-ին ընդունված «ՀԽՍՀ Ժողովրդական կոմիսարների խորհրդի բիրլոգրաֆիական գործը Լուսժողկոմատին հանձնելու մասին դեկրետով»: Համաձայն դեկրետի 2-րդ կետի լուսժողկոմատի վրա պարտականություն էր դրվում «ցուցակագրել հանրապետության սահմաններում լույս տեսնող մամուլի բոլոր արտադրությունները և հրատարակել դրանց ցուցակները» [Ղազարյան, 2004, 103]:

«Հայ տպագրության տարեգիր»-ը տարբեր ժամանակներում տարբեր խորագրերով և հաճախականությամբ է լույս տեսել (մինչև 1971 թ. որոշակի պարբերականությամբ տպագրվել է «Գրքի տարեգիր» խորագրով): 1995 թվականից այն տպագրվում է «Հայ տպագրության տարեգիր» խորագրով (ռուսերեն՝ *Летопись армянской печати: Библиографический указатель*, անգլերեն՝ *Armenian Printed Publications: Bibliographic list*): Ամսագրային հոդվածների հաշվառումը կատարվում է 1939 թվականից, իսկ լրագրային հոդվածներինը՝ 1949 թվականից:

Գրքերի մատենագիտական նկարագրության մեջ նշվում է հեղինակի ազգանունը և անունը, վերնագիրը, ենթավերնագիրը, հրատարակչական տվյալները, քանակական տվյալները, վերնախորագիրը, գրքի չափսը և գրքի միջազգային ստանդարտ համարը՝ ISBN-ը:

Օրինակ՝ **Մաճկալյան Ս.** Գութան չեղներ, աշխարհն ի՞նչ էր: [Վիպակ] / Մամվել Մաճկալյան; [Խմբ.՝ Ա. Ղազինյան]. – Եր.: Հեղ. հրատ., 2025. – 116 էջ: նկ., լուսանկ.: 20 սմ. – ISBN 978-9939-0-5105-5:

Խորհրդային տարիներին տպագրության տարեգրում 1968 թվականից գետեղվում էր «Սովետական Հայաստանը ՍՍՀՄ և արտասահմանյան սոցիալիստական երկրների մամուլում» մատենագիտական ցանկը: ԽՍՀՄ-ի և Արևելյան Եվրոպայի երկրների

քաղաքական համակարգի փլուզումից հետո այդ ցանկը մի քանի տարի (1995-2000 թթ.) լույս է տեսել «Հայաստանը աշխարհի մամուլում» խորագրով: Այն հիմնականում մատենագրում էր Հայաստանի և հայերի մասին Ռուսաստանի Դաշնության մամուլում լույս տեսնող նյութերը: Ցանկը լույս է տեսել «Սովետական Հայաստանը ՄՍՀՄ և արտասահմանյան սոցիալիստական երկրների մամուլում» տարեգրքի փոխարեն: Տարեգրքի հրատարակման նպատակը հավանաբար եղել է Հայաստանի և Արցախի շուրջ ռուսական մամուլի հրապարակումների մատենագրումը: 2001 թվականից այն լույս չի տեսել, փոխարենը ավելի կարևորվել է «Սփյուռքահայ մամուլի տարեգրքի» հրատարակումը: Ժամանակին սփյուռքի մամուլի տարեգրքում մատենագրվել են ավելի քան 15 անուն պարբերականներ: Իսկ ներկայում «Սփյուռքահայ մամուլի տարեգրքում» ընդգրկվում է միայն Բեյրութի «Ազդակ» և «Արարատ» թերթերի, Կահիրեի «Ջահակիր», Բոստոնի «Պայքար» և Վրաստանի «Թբիլիսի» լրագրերի բովանդակությունը:

Մինչև 1988 թվականը «Տպագրության տարեգրի» յուրաքանչյուր տարվա առաջին համարում զետեղվել է «Պարբերական և շարունակվող հրատարակություններ» մատենագիտական ցանկը (ամենամյա, լույս է տեսել 1968-1988 թթ.): Այն ընդգրկում էր հանրապետությունում նախորդ տարում լույս տեսած բոլոր տիպի թերթերի (հանրապետական, շրջանային, գերատեսչական, արդյունաբերական ձեռնարկությունների, ուսումնական հաստատությունների, կոլտնտեսային), ամսագրերի, գիտական մատենաշարային աշխատությունների, ժողովածուների, տեղեկաթերթերի (բյուլետեն) մատենագիտական նկարագրությունները:

Բոլոր տարեգրքերն ունեն անվանացանկ և աշխարհագրական անունների ցանկեր, որոնք դյուրացնում են դրանցից օգտվելը: Հաշվի առնելով պարբերական մամուլում ժամանակակից և դասական ուղղագրության զուգահեռ գործածման հանգամանքը՝ մատենագիտական նկարագրություններում հեղինակը, նյութի խորագիրը և հրատարակման տվյալները գրվում են բնագրի ուղղագրությամբ, իսկ նյութի բովանդակության ծանոթագրումը՝ ժամանակակից ուղղագրությամբ:

«Հայ տպագրության տարեգիրքը» ներկայում ընդգրկում է գրքի, լրագրային հոդվածների, ամսագրային հոդվածների, սփյուռքի մամուլի, գրախոսությունների և ատենախոսությունների սեղմագրերի տարեգրքերը: «Սփյուռքահայ մամուլի տարեգիրքը» լույս է տեսնում տարին երկու անգամ՝ տարեգրքի 6-րդ և 12-րդ համարներում: Գրախոսությունների տարեգիրքը լույս է տեսնում տարեկան մեկ անգամ՝ տարեվերջյան 12-րդ համարում: Մնացած բոլոր տարեգրքերը, որոնց թվում նոր լույս տեսած գրքերի և պարբերական մամուլի հոդվածների վերլուծական մատենագիտության ցանկերը լույս են տեսնում ամեն ամիս՝ մեկ միացյալ թողարկումով:

«Լրագրային հոդվածների տարեգրքում» մատենագրվում է Հայաստանում լույս տեսնող մոտ 20 անուն լրագրերի բովանդակությունը, այդ թվում՝ «Ազգ», «Առավոտ», «Գրական թերթ», «Հրապարակ», «Голос Армении» և այլն: Բերենք լրագրային հոդվածի նկարագրության մի նմուշ.

Խաչատրյան Մարիետա: Պարականոն տարի է սպասվում: [ՀՀ ներքաղ. կյանքի մասին] / Մարիետա Խաչատրյան // Ազգ. – 2025. – 17-23 հունվ. – էջ 1-3:

Ինչպես արդեն նշվել է, Հայաստանում ընթացիկ ազգային մատենագիտության պաշտոնական հրատարակությունը կոչվում է «Հայ տպագրության տարեգիրք», ռուսերեն՝ «Летопись армянской печати», անգլերեն՝ «Armenian Printed Publications»:

Ռուսաստանում ընթացիկ մատենագիտության ցանկը կոչվում է «Книжная летопись» (անգլերեն՝ “The Book Index”), Բելոռուսում՝ «Letapis druku Belarusi» (անգլերեն՝ “Chronicle of Belarusian Print”), Լեհաստանում՝ «Przewodnik Bibliograficzny» (անգլերեն՝ “Bibliographic Guide”), Թուրքիայում՝ «Türkiye Bibliyografyası» (անգլերեն՝ “Turkish Bibliography”): Ինչպես երևում է հրատարակությունների խորագրերից, դրանք ավելի հաճախ արտացոլում են ոչ թե մատենագիտության բովանդակությունը, այլ՝ դրանց հատկացվածությունը, թե ինչ խնդիր են դրանք լուծում: Բնականաբար, այն երկրի տպագրության տարեգրությունն է, ժամանակագրությունը, որը տպագիր արտադրանքի ցանկ և ուղեցույց է ծառայում:

2025 թվականի հունվարից «Հայ տպագրության տարեգրքում» մատենագիտական գրանցումները խմբավորվում են համաձայն Համընդհանուր տասնորդական դասակարգման աղյուսակի բաժինների:

«Հայ տպագրության տարեգրքի» ամբողջականությունը և համապարփակությունը կախված է Հայաստանի ազգային գրադարանում ներհայաստանյան և սփյուռքում լույս տեսած գրականության և պարբերական հրատարակությունների ժամանակին և լրիվ ստացումից: Մատենագիտական նկարագրության կանոններից ամենաառաջնայինը նյութերի նկարագրության «**de visu**» սկզբունքն է (լատ.՝ աչքով տեսածը): Մատենագետը պետք է տեսնի և իր տեսածը նկարագրի, այլապես մատենագիտական գրանցումները կասկածելի հավաստիություն և ճշգրտություն են ունենում: Թվային տեխնոլոգիաների ներկա ժամանակաշրջանում հնարավոր է նյութերը շատ արագ մատենագրել դրանց համացանցային աղբյուրների միջոցով: Սակայն այդ մեթոդը հավաստիության երաշխիքներ չի ապահովում: Մանավանդ արհեստական բանականության միջոցով գեներացվող հրատարակությունների ներկա աճի պայմաններում:

«Հայ տպագրության տարեգիրք» մատենագիտական ցանկերի բոլոր համարները ներկայացված են www.nla.am կայքում՝ 1925–1993 թթ.՝ <https://is.gd/eqvT2n> և 1994–2025 թթ.՝ <https://is.gd/E64dkh>:

Տպագիր և էլեկտրոնային հրատարակությունների պարտադիր ավանդադրումը, դրանց վերաբերյալ ազգային օրենսդրությունների մշտական թարմացումը կարևոր է համընդհանուր մատենագիտական հաշվառման տեսակետից: 2020 թ. նոյեմբերին ԻՖԼԱ-ն հրապարակել է պարտադիր ավանդադրման օրենքների վերաբերյալ իր ստուգաթերթիկը¹¹, որի նպատակն է օգնել գործող օրենքները վերլուծողներին կամ նորերը նախագծողներին: Այն նախատեսված է ապահովելու, որ հիմնական հարցերը ներառվեն գրադարանների և դրանց օգտագործողների համար օրենսդրության այս կարևոր ոլորտի վերաբերյալ քննարկումներում:

¹¹ Տե՛ս <https://www.ifla.org/news/ifla-releases-checklist-for-legal-deposit-laws/>

Ստուգաթերթիկը հիմնված է ԻՖԼԱ-ի պարտադիր ավանդադրման վերաբերյալ հայտարարության¹² (2011) և ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի պարտադիր ավանդադրման օրենսդրության ուղեցույցների¹³ (2000) մեջ բարձրացված հարցերի, ինչպես նաև ԻՖԼԱ-ի Ազգային գրադարանների մշտական հանձնաժողովի, Հեղինակային իրավունքի և այլ իրավական հարցերի խորհրդատվական կոմիտեների մեկնաբանությունների վրա:

Թղթային տպագիր հրատարակությունների նկատմամբ թվային տեղեկատվության գերիշխող աճի ժամանակակից պայմաններում, թվային բովանդակության հավաքումը և պահպանումը անհետաձգելի խնդիր է դարձել: Շատ երկրներում արդեն այդ խնդիրը օրենսդրական կարգավորում է ստացել: Որպես առաջին քայլ հարկավոր է սկսել գրքերի հրատարակչական էլեկտրոնային պատճենների պահպանումը:

«Հայ տպագրության տարեգրքի» 1994-2025 թթ. համարները հասանելի են «Հայ մամուլ» շտեմարանում¹⁴:

SUMMARY

The article details the National Library of Armenia's bibliographic lists, including “Armenian Printed Publications,” “Periodicals and Serials,” “Index of the Armenian Diaspora,” and others. It also discusses the development of modern printed bibliography in the Republic of Armenia and the background of the legal deposit system for publications across the globe. The article honors the 100th anniversary of “Armenian Printed Publications,” a serial publication.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ղազարյան Ռ., Կարևորագույն որոշման մերօրյա հրատապությունը // Հայկական գրադարան տարեգիրք, 2004, № 8, Երևան, էջ 103-106:

¹² Տե՛ս <https://www.ifla.org/publications/ifla-statement-on-legal-deposit-2011/>

¹³ Տե՛ս <https://repository.ifla.org/items/c81902ba-b96d-48fd-acf4-a5afe5b73f7a>

¹⁴ Տե՛ս <https://tert.nla.am/mamul/Haytpagrtaregirq/Table.html>

<https://doi.org/10.52027/18294685-ga.2.25-11>

HARUTYUNYAN VARDUSH

Université d'État V. Brusov

L'HISTOIRE DES ÉCHANGES CULTURELS ET LINGUISTIQUES ENTRE L'ARMÉNIE ET LA FRANCE

Բանալի բառեր՝ Մշակութային կապեր, գրական հայերեն, Կիլիկիայի հայկական թագավորություն, լեզվական փոխառություններ, Խաչակրաց արշավանքներ, հայկական համայնք, հայկական տպարան, Արևելյան լեզուների դպրոց, ընդհանուր ժառանգություն:
Mots-clés: Échanges culturels, langue littéraire arménienne, royaume arménien de Cilicie, emprunts linguistiques, Croisades, diaspora arménienne, imprimerie arménienne, École des langues orientales, héritage commun.

Les Arméniens, comme toute autre communauté linguistique, ont toujours été en contact direct ou indirect avec les langues et civilisations étrangères. En examinant l'histoire de la langue littéraire arménienne à partir du Ve siècle à nos jours, nous constatons que parmi les rapports linguistiques et culturels les plus variés trois d'entre eux, ayant une valeur de civilisation marquée, sont particulièrement importants : les rapports arméno-grecs (du Ve au XIVe siècle), arméno-russe (du haut moyen âge jusqu'à présent) et arméno-français (du XIe siècle à nos jours).

Les peuples arménien et français ont derrière eux une très longue histoire d'amitié, de sympathie, d'échanges culturels et de valeurs communes, histoire qui servirait de sujet pour une série de volumes à vouloir l'exposer par le détail.

Les relations arméno-françaises ont une histoire multiséculaire. Comme le souligne Mutaflan, les premiers contacts significatifs entre Arméniens et Français datent des Croisades, lorsque les Arméniens de Cilicie ont accueilli les Croisés avec une sympathie marquée, renforçant ainsi les liens entre les deux peuples [Mutaflan, 2001, 45]. Selon Dédéyan, la présence arménienne en Gaule dès le VIe siècle est attestée par des sources historiques, comme l'évêque Simon mentionné par Grégoire de Tours [Dédéyan, 2007, 112].

Les premiers renseignements parvenus en Occident au sujet de l'Arménie et la littérature arménienne remontent au Xe siècle. Le célèbre arménologue français Auguste Carrière a publié en 1886 à Paris un ancien glossaire latin-arménien trouvé dans la bibliothèque de l'école paroissiale de la ville d'Autun.

Mais c'est surtout à l'époque des Croisades que l'Occident, et particulièrement la France, est rentrée en contact direct avec les Arméniens. Lorsque les Croisés ont atteint l'Asie Mineure, ils ont été accueillis par les Arméniens avec une vive sympathie. À partir de cette époque-là, les relations les plus amicales se sont établies entre les Croisés et les Arméniens qui défendaient la cause commune des intérêts du christianisme.

Ce contexte de collaboration étroite entre les Croisés et les Arméniens a coïncidé avec l'essor du royaume arménien de Cilicie ou royaume de Petite Arménie, un état fondé en Cilicie, au sud-est de l'Anatolie, par des réfugiés arméniens fuyant l'invasion seldjoukide de l'Arménie. Il a été indépendant entre 1080 et 1375, date de la chute de sa capitale, Sis, aux mains des Mamelouks.

C'est au sein du royaume arménien de Cilicie, caractérisé par de fortes influences latines et croisées, que s'est développé l'arménien de Cilicie, une forme spécifique de l'arménien médiéval. Cette variété est devenue un pont culturel entre l'Orient (la Grande Arménie) et l'Occident latin, présentant des différences notables sur les plans lexical et syntaxique, notamment sous l'influence des Francs.

Le vocabulaire du moyen arménien se développait et s'enrichissait constamment en reflétant les changements historiques du peuple arménien. Le lexique du moyen arménien, selon la chronologie, est traditionnellement divisé en 2 couches:

1. les mots empruntés à l'arménien classique;
2. les mots qui ne figurent qu'au moyen arménien.

Le vocabulaire de l'arménien médiéval peut être classé de manière suivante:

1. les mots indigènes;
2. les mots-substrats;
3. les emprunts.

Dans le premier groupe sont classés les mots d'origine indo-européenne.

Par ex.: մշուշ (մլժ, մլժիկ), թարմ, չիր...

Le deuxième groupe comprend les mots qui ne se rencontrent pas au grabar et dont l'origine est inconnue. Ce sont les traces des langues des tribus et des peuples assimilés au peuple arménien qui n'existent plus et qui ont pénétré dans la langue par les dialectes.

Par ex.: կեն (կոր, կոռ), կճիճ (կճուճ), ճուտ (ճէտ)...

Les emprunts forment le troisième groupe. L'étude des monuments écrits du Moyen Âge montre que cette époque de l'arménien est assez riche en emprunts. Les emprunts sont faits des langues dont les porteurs étaient en contacts culturels, politiques et commerciaux avec les Arméniens.

Le vocabulaire du moyen arménien est assez riche en emprunts français. Bien qu'ils soient moins nombreux que les emprunts grecs, ils les surpassent par leur emploi. La plupart des emprunts français sont directs. À l'encontre des emprunts latins, la grande majorité des emprunts français ont pénétré par la langue parlée. La grande majorité des emprunts français se rencontre dans l'arménien de Cilicie. Comme les emprunts français ont pénétré surtout par la langue parlée, ils ont subi beaucoup de changements phonétiques.

Par ex.: bourgeois, bourgeois, bourjeis, bourgeois, bourgeois – բուրձէս, պուրձէս, պուռձէս, պոռձէս /քաղաքացի/

prescheor, preecheor, précheur – բրաջուր, բրեջուր /կաթովիկ քարոզիչ/

hospital – ըսպիտալ, ոսպիթալ, ոսբիթալ, ոսպիտալ /հյուրանոց/...

Les mots empruntés s'assimilent et, suivant les règles grammaticales, donnent souvent naissance à de nouveaux mots.

Par ex.: արեսդ /բանտարկում, կալանք/ – արեսդ առնել /բանտարկել, կալանք դնել, կալանքի տակ առնել/

կարտինալ, կարդինալ, կարտինար – կարտինալացուցանել – կարտինալութիւն, կարտինարութիւն

ջալունջ – անջալունջ – ջալընջել – ջալունջ այնել...

Les mots qui sont restés dans l'arménien contemporain sont: *baron* – *սարսն*, *soler*, *soller*, *soulier* – *սօղեր* /*կոշիկ*/ qui existe dans le dialecte de Mouche, de Van, de Khoj (Artachat) et qui a donné naissance à quelques mots comme *սոկոնգ*, *սոկար*.

La France, pour des raisons politiques et religieuses, par ses agents diplomatiques, ses institutions et ses missionnaires a pénétré en Arménie et y a fondé, depuis 1250, des centres d'activité. C'est par eux que la culture du latin est entrée dans certaines villes de l'Arménie Majeure (Մեծ Հայք) et en Cilicie (Փոքր Հայք, la Petite Arménie), et réciproquement la langue et la littérature arméniennes ont commencé à être connues et propagées en France. En 1322, l'arménien était enseigné à la cour des papes d'Avignon par les envoyés du roi Léon V.

Les relations étaient presque journalières entre les pontifes français et la cour arménienne de Cilicie. Après la chute du Royaume arménien en 1375, la France qui avait conservé les traditions du mouvement vers l'Orient, consacrées par les Croisades, s'est employée à répandre la connaissance de la langue arménienne. Cet état de choses a duré tout le Moyen Âge, et le cardinal Richelieu n'a fait que renouer la tradition lorsqu'il a favorisé l'établissement d'Arméniens en France, à Marseille notamment pour y développer le commerce. Et à cette occasion, il a fait imprimer à ses frais, à Paris, quelques ouvrages arméniens, parmi lesquels le «Dictionnaire arménien-latin» de Rivola. Plus tard, en 1672, Louis XIV a donné l'autorisation d'installer une imprimerie arménienne à Marseille. Au XVIIe siècle les rapports dans le domaine de la culture sont devenus de plus en plus fréquents et orientés vers des recherches théologiques, historiques et philologiques.

Pendant la Révolution, Langlès, un des meilleurs orientalistes de cette époque, a présenté à l'Assemblée Nationale un projet en vue de créer une école spécialement consacrée à l'enseignement des langues orientales vivantes dans l'intérêt du commerce, de la politique et de la science. Ce projet a été mis à exécution en 1795. Des chaires de persan, d'arabe et de turc ont été créées dans cette nouvelle École impériale des langues orientales vivantes (ELOV).

La création de l'enseignement d'arménien à l'ELOV peut être attribuée au hasard d'une rencontre survenue en 1798 en Italie entre le sieur Jacques Chahan de Cirbied (Շահախ Զրպէտյաւ) et Napoléon, et aux services diplomatiques rendus par Cirbied à Napoléon. Cirbied a été titularisé, et une chaire de langue arménienne a été créée à l'École en 1798. Ce furent *les débuts de l'arménisme officiel* en France. Cirbied a été nommé professeur titulaire et il a rempli ces fonctions jusqu'en 1826.

Pourquoi les débuts de l'arménisme officiel ?

Jusque là, Guillaume Postel, Jacques Villotte, la Crose, Guillaume de Villefroy, Simon-Pierre Lourdin et d'autres encore avaient déjà consacré à l'arménien de notables travaux.

Il faut noter aussi que si l'arménien comptait parmi les langues fondatrices de l'École des langues orientales vivantes, c'est qu'il s'inscrivait parfaitement dans le projet même d'une telle école. Déjà, les Arméniens jouaient un rôle important dans l'entreprise des «Jeunes de Langues», cette école de traducteurs créée par Colbert (homme politique français, 1619-1683) comme un pont entre le Lycée Louis le Grand à Paris et Péra à Constantinople, et qui a précédé l'École impériale des langues orientales. Il y avait là, certes, une volonté de faciliter les contacts des Français en Orient, auxquels les préoccupations commerciales n'étaient pas étrangères, comme le mentionne plus tard un rapport de 1810 présenté au Ministère de l'Intérieur, et où Cirbied fait valoir que «a bibliothèque impériale possède un grand nombre de manuscrits en arménien» et qu'il est «nécessaire de faire connaître au public les richesses littéraires qu'ils renferment», mais également que «les Arméniens, dont le commerce est très étendu, étant les plus attachés à notre gouvernement parmi les peuples du Levant, il conviendrait peut-être de chercher à établir avec eux des liaisons plus étroites en cultivant leur

langue et leur littérature», que «de ce rapprochement il pourrait résulter, par la suite, de grands avantages, surtout pour notre commerce».

En effet, les relations privilégiées de la France avec les Arméniens sont fréquemment évoquées par les Français eux-mêmes qui trouvaient qu'il fallait «prendre les moyens de procurer aux voyageurs et aux négociants français la faculté d'avoir des relations plus directes avec l'une des nations les plus considérables de l'Orient et dont les habitants sont les plus industrieux du Levant».

Napoléon invite Chahan Djerpétian (Cirbied) à s'établir en France, et en août, alors que Napoléon était en Égypte, Chahan de Cirbied entre à la Bibliothèque impériale (Bibliothèque nationale de Paris).

Le 11 décembre 1798 l'École des langues orientales vivantes annonce que l'Arménien Jacques Chahan de Cirbied donnera des leçons de sa langue maternelle. En 1801, l'enseignement d'arménien doit être interrompu en raison du manque de maîtrise de la langue française de Chahan de Cirbied. Néanmoins, on maintiendra à Cirbied un demi-traitement, *pour rédiger une grammaire et un dictionnaire de la langue arménienne et afin qu'il demeure aux ordres des professeurs de la Bibliothèque nationale, s'il y avait à consulter, extraire ou traduire quelque ouvrage ou manuscrit arménien*.

Depuis le rétablissement de la Chaire d'arménien autorisé par le Ministre de l'Intérieur le 8 décembre 1810, les cours ont lieu trois fois par mois. Aux dires de Cirbied lui-même, parmi les 30 élèves inscrits, 5 sont assidus.

Les motivations des élèves de la Chaire d'arménien à l'époque de sa fondation sont déjà diverses. Les comparativistes, avides de sensationnel, sont poussés à apprendre cette langue à l'ELOV. Jean-Antoine de Saint-Martin deviendra le grand orientaliste, fondateur de la Société Asiatique, d'autres sont attirés par le renom d'une langue réputée alors comme étant «la plus ancienne des langues mères, proche de la langue biblique primitive», d'autres encore seront des fonctionnaires de la Bibliothèque ou de l'Imprimerie impériale, d'autres encore voyageurs et négociants, simples curieux, et toujours quelques vrais étudiants épris de science, comme l'abbé Bellaud ou Le Vaillant de Florival.

Le 23 juin 1826, Chahan de Cirbied, appelé à Tiflis par l'archevêque Nersès pour y organiser une École spéciale des langues européennes, demande un congé de trois ans au Ministère de l'Intérieur. Il enseigne d'abord au Collège Necessian de Tiflis, puis dans l'École qu'il a fondée, et qui se voulait un parallèle oriental à l'ELOV. Il devient une personnalité importante de la vie publique arménienne à Tiflis. Ne revenant pas à Paris il est considéré comme démissionnaire remplacé par son élève Paul-Émile Le Vaillant de Florival.

Après le départ de Chahan de Cirbied et son enracinement à Tiflis, les échanges entre intellectuels français et arméniens ne cessent de s'intensifier au fil du XIXe siècle. Le rôle de la France dans la formation des élites arméniennes devient de plus en plus important, notamment à travers les missions éducatives et les traductions d'œuvres françaises en arménien. Les idées des Lumières, puis celles de la Révolution française, continuent de nourrir la pensée réformatrice arménienne, tant dans l'Empire russe que dans l'Empire ottoman.

Aujourd'hui encore, les relations franco-arméniennes s'inscrivent dans cette continuité historique exceptionnelle. Qu'il s'agisse de la coopération universitaire, des échanges culturels, ou de la solidarité politique dans les moments difficiles qu'a traversés l'Arménie, la France reste un partenaire fidèle et engagé. La langue française continue d'occuper une place importante dans l'enseignement et la vie culturelle arménienne, tandis que la diaspora arménienne en France joue un rôle majeur dans le dialogue entre nos deux peuples.

Ces relations, nourries par une mémoire commune et des valeurs partagées, ne cessent de se renouveler dans des projets tournés vers l'avenir – dans les domaines de l'éducation, des arts, de la recherche ou de la diplomatie. En évoquant ce long héritage, nous ne rendons pas seulement hommage à l'histoire ; nous rappelons aussi l'importance de préserver et de faire vivre cet échange fécond pour les générations à venir.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայերը, ինչպես մյուս լեզվական համայնքները, միշտ սերտ հարաբերությունների մեջ են եղել օտար մշակույթների հետ: Հայ-ֆրանսիական հարաբերությունները սկսվում են 11-րդ դարից՝ սկսած Խաչակրաց արշավանքներից, երբ հայերը համակրանքով դիմավորեցին խաչակիրներին:

18-րդ դարում՝ 1798 թվականին, Նապոլեոնի նախաձեռնությամբ և Հակոբ Շահեն-Ջրպետյանի ջանքերի շնորհիվ, Արևելյան կենդանի լեզուների դպրոցում սկսվեց հայոց լեզվի ուսուցումը, ինչը նշանավորեց Ֆրանսիայում հայագիտության պաշտոնական սկիզբը:

Հայ-ֆրանսիական փոխառնությունների պատմությունը, հետևաբար, նշանավորվել է համագործակցության, փոխադարձ հետաքրքրության և մշակութային փոխանցման երկար ավանդույթով, որն ամրապնդվել է կրոնական, դիվանագիտական և առևտրային հարաբերություններով:

BIBLIOGRAPHIE

1. Dédéyan, G. Histoire du peuple arménien, Toulouse: Éditions Privat, 2007, 991 p.
2. Mutafian, C. Le royaume arménien de Cilicie (XIIe-XIVe siècle), Paris: CNRS Éditions, 2001, 157 p.

ՊԱՏԱՌԻԿՆԵՐ
«ՀԱԿՈՐ ՄԵՂԱՊԱՐՏ» ՄԵԴԱԼԻ ՄԱՍԻՆ

Հայաստանի պետական գրադարանի հուշամեդալիոնը թողարկվել է 1989 թ. Լենինգրադի դրամահատարանում 1000 օրինակով տոմսակ մետաղից: Մինչև 90-97 % պղինձ և 3-7 % ցինկ պարունակող արույրները կոչվում են տոմսակ, մակնիշվում են՝ Պ96, Պ90 ունեն բարձր պլաստիկություն: Դեֆորմացված արույրները կիրառում են խողովակներ արտադրելու, տարբեր պրոֆիլներ (ժապավեններ, թիթեղներ, ձողիկներ, լարեր), կովածքներ, ինչպես նաև ճնշման տակ աշխատող պատասխանատու դետալներ պատրաստելու համար:

Հուշամեդալը կյանքի է կոչվել Հայաստանի ազգային գրադարանի տնօրեն Հենրիկ Լիլոյանի ջանքերի և իմ ստեղծագործ մտքի արդյունքում:

Դիմերեսին (ավերս) հայ առաջին տպագրիչ, հայկական տպագրության հիմնադիր Հակոբ Մեղապարտի կերպարն է: Մեդալիոնի կոմպոզիցիոն պատկերում գետեղված քառակուսին տպագրիչին պատկանող տպարանանիշն է: Մեդալի դարձերեսին պատկերված է Հայաստանի ազգային գրադարանի կենտրոնական մասնաշենքը՝ իր ուրույն գեղարվեստական տեսքով: Շենքի մի կողմից վեր է խոյանում կենաց ծառի ճյուղը՝ կյանքի շարունակական հարատևման խորհրդանիշը, մյուս կողմից՝ նռան ծառի ճյուղը՝ պտղաբերության խորհրդանիշը: Երկու ճյուղերը ժապավենով միահյուսված են՝ համահունչ գրկախառնվելով գրադարանի շենքի պատկերին:

Հուշամեդալիոնը կրում է եռալեզու արձանագրություն՝ հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն տեքստերով, որը հարստացնում է ոչ միայն մեդալիոնի գեղարվեստական պատկերը, այլև տեղեկացնում է 16-րդ դարասկզբին Վենետիկում հայ գրքի տպագրության մտքի թռիչքին:

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

<i>Բաբայան Անի</i>	Համազգային հայագիտական միություն (NAASR) Մարտիկյան գրադարան Տնօրեն
<i>Babaian Ani</i>	National Association for Armenian Studies and Research (NAASR) The Mardigian Library Director
<i>Бабаян Ани</i>	Национальная ассоциация арменоведческих исследований (NAASR) Библиотека Мартикян Директор
<i>Գասպարյան Դավիթ</i>	ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ Առաջատար գիտաշխատող Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Orcid ID: https://orcid.org/0009-0004-7317-4535
<i>Gasparyan David</i>	Institute of history NAS RA Senior Researcher Doctor of Sciences in Philology, Professor Orcid ID: https://orcid.org/0009-0004-7317-4535
<i>Гаспарян Давид</i>	Институт истории НАН РА Ведущий научный сотрудник Доктор филологических наук, профессор Orcid ID: https://orcid.org/0009-0004-7317-4535
<i>Գրիգորյան Ալվարդ</i>	Խ. Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ-ի պատմության թանգարան Տնօրեն Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Orcid ID: https://orcid.org/0000-0001-8647-2487
<i>Grigoryan Alvard</i>	History Museum of the ASPU after Kh. Abovyan Director Candidate of Sciences in Pedagogy, Associate Professor Orcid ID: https://orcid.org/0000-0001-8647-2487

Григорян Алвард

Музей истории АГПУ им. Х. Абовяна
Директор
Кандидат педагогических наук, доцент
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-8647-2487>

Խաչմանուկյան Մարինա

Երևան քաղաքի պատմության թանգարան
Զարգացման գծով փոխտնօրեն
Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարան

Khachmanukyan Marina

History Museum of Yerevan
Deputy Director for Development
Brusov State University

Хачманукян Марина

Музей истории города Еревана,
Заместитель директор по развитию музея
Государственный университет имени В.Я. Брюсова

Հայրապետյան Ներսես

Հայաստանի ազգային գրադարան
Համագործակցության և գրքափոխանակության բաժին
Գրադարանավար

Hayrapetyan Nerses

National Library of Armenia
Cooperation and Book Exchange Department
Librarian

Այրաпетян Нерсес

Национальная библиотека Армении
Отдел сотрудничества и книгообмена
Библиотекарь

Հարությունյան Մհեր

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ
Գիտաշխատող
Հայաստանի պատմության թանգարան
Ավագ գիտաշխատող
«Կաճառ» գիտական կենտրոն ՀԿ
Նախագահ
Պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0719-8860>

Harutyunyan, Mher

Institute of History NAS RA
Researcher
History Museum of Armenia,

Senior Researcher
«Kachar» Scientific Center
Chairman
Candidate of Sciences in History, Associate Professor
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0719-8860>

Արутյոնյան Մգեր

Институт истории НАН РА
Научный сотрудник,
Музей истории Армении,
Старший научный сотрудник
Научный центр «Качар» НПО,
Председатель
Кандидат исторических наук, доцент
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0719-8860>

Հարությունյան Վարդուշ

Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարան
Դասախոս
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4316-5975>

Harutyunyan Vardush

Brusov State University
Lecturer
Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4316-5975>

Արутյոնյան Вардուш

Государственный университет имени В.Я. Брюсова,
Преподаватель
Кандидат филологических наук, доцент
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4316-5975>

Հովհաննիսյան Գայանե

Հայաստանի եվրոպական համալսարան
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3480-3755>

Hovhannisyan Gayane

European University of Armenia
Doctor of Sciences in Philology, Professor
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3480-3755>

Ованнисян Гаяне

Европейский университет Армении
Доктор филологических наук, профессор
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3480-3755>

Մամիկոնյան Մալլա

Համազգային հայագիտական միություն (NAASR)
Հատուկ ծրագրերի համակարգող
Orcid ID: <https://orcid.org/0009-0009-6315-6567>

<i>Mamigonian Miles</i>	National Association for Armenian Studies and Research (NAASR) Special Projects Coordinator Orcid ID: https://orcid.org/0009-0009-6315-6567
<i>Мамикоян Майлс</i>	Национальная ассоциация арменоведческих исследований (NAASR) Руководитель специальных проектов Orcid ID: https://orcid.org/0009-0009-6315-6567
<i>Մամիկոնյան Մարկ</i>	Համագրային հայագիտական միություն (NAASR) Գիտական գծով տնօրեն
<i>Mamigonian Marc</i>	National Association for Armenian Studies and Research (NAASR) Director of Academic Affairs
<i>Мамикоян Марк</i>	Национальная ассоциация арменоведческих исследований (NAASR) Директор по академическим вопросам
<i>Մարության Թեհմինա</i>	Սյունիքի գիտամշակութային զարգացման հիմնադրամ Տնօրեն Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Orcid ID: https://orcid.org/0009-0005-8374-0024
<i>Marutyan Tehmina</i>	Syunik Foundation for Scientific and Cultural Development Director Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor Orcid ID: https://orcid.org/0009-0005-8374-0024
<i>Марутян Теймина</i>	Фонд научного и культурного развития Сюника Директор Кандидат филологических наук, доцент Orcid ID: https://orcid.org/0009-0005-8374-0024
<i>Մինասյան Թամարա</i>	«Մատենադարան» Մ. Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտ Ավագ գիտաշխատող Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

Minasyan Tamara

“Matenadaran” Research Institute of Ancient Manuscripts
after M. Mashtots
Senior Researcher
Candidate of Sciences in Philology

Минасян Тамара

«Матенадаран» научно-исследовательский институт
древних рукописей имени М. Маштоца
Старший научный сотрудник
Кандидат филологических наук

Չուլյան Աննա

Հայաստանի ազգային գրադարան
Տնօրեն
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4316-7284>

Chulyan, Anna

National Library of Armenia
Director
Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4316-7284>

Чулян Анна

Национальная библиотека Армении
Директор
Кандидат филологических наук, доцент
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4316-7284>

Պապիկյան Հովսեփ

Քանդակագործ
Պրոֆեսոր

Papikyan Hovsep

Sculptor
Professor

Папикян Овсен

Скульптор
Профессор

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒՆԵՐԸ ԱՇԽԱՐՀԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

Բաբայան Անի, Մամիկոնյան Մարկ

Համագգային հայագիտական միության (NAASR) Մարտիկյան գրադարանի Ոսկան Երևանցու առաջին հայերեն տպագիր Աստվածաշունչը 10

Մամիկոնյան Մայլա

Արխիվը որպես մարդկային հիշողություն. երիտասարդ հայ-ամերիկացու դիտարկումներ 20

ԹՎԱՅԻՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Հովհաննիսյան Գայանե

Միիթար Գոշի «Գիրք դատաստանի»-ն թվային իմաստաբանության համատեքստում 24

ԹՎԱՅԻՆ XXI ԴԱՐ. ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ

Գրիգորյան Ալվարդ, Եղիազարյան Արեն, Իսախրյան Դավիթ, Մելիքսեթյան Դավիթ, Նավասարդյան Դավիթ, Նազլուխանյան Դավիթ, Շահնազարյան Հակոբ, Անանիկյան Լևոն, Ասլանյան Մարի, Կատվալյան Մարիա, Արշակյան Միլենա, Խոսրովյան Սոնա, Սաղաթելյան Սուրեն, Կարապետյան Վահե, Սևյան Վալերի

Հայկական թերթերի սքանավորված օրինակների որակի ավտոմատ վերլուծություն և վերականգնում..... 34

ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՆՐԱՀՈՉԱԿՈՒՄ

Գասպարյան Դավիթ

Ֆրանսագիր հայ գրողներ 44

Գրիգորյան Ալվարդ

Գրքի թանգարանը որպես կրթության և դաստիարակության միջոց..... 53

Խաչմանուկյան Մարինա

Ֆրանսիական մոտիվները Երևանում ըստ «Эриванские объявления» թերթի (1883-1917 թթ.) 62

Հարությունյան Մհեր

Լեռնային Ղարաբաղի մարզային գրադարանը որպես կրթամշակութային և հանրային հիշողության ինստիտուտ..... 69

Մարության Թեհմինա

Նվիրվածություն և ժառանգություն. Հայկ Դանդյան և Ակսել Բակունց 78

Մինասյան Թամարա

Իսահակ Մակվեցու նամակները..... 87

Չուլյան Աննա

Ազգային գրադարաններ. հայ-ֆրանսիական առնչությունների նոր ուղենիշ 97

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հայրապետյան Ներսես

Հայ ընթացիկ մատենագիտության 100-ամյակը..... 102

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

Հարությունյան Վարդուշ

Հայաստանի և Ֆրանսիայի միջև լեզվամշակութային կապերի պատմական ակնարկ... 108

Պապիկյան Հովսեփ

Պատառիկներ. «Հակոբ Մեղապարտ» մեղալի մասին..... 113

Տեղեկություն հեղինակների մասին..... 114

CONTENTS

ARMENIAN COLLECTIONS AROUND THE WORLD

Babaian Ani, Mamigonian Marc A.

The First Armenian Printed Bible of Voskan Yerevants'i at NAASR's Mardigian Library..... 10

Mamigonian Miles

The Humanity of the Archive: Reflections of a Young Armenian-American..... 20

DIGITAL CONTENT MANAGEMENT

Hovhannisyan Gayane

Mkhitar Gosh's "Girq Datastani" in the Context of Digital Semantics 24

THE DIGITAL XXI CENTURY: CHALLENGES

Grigoryan Alvard, Yeghiazaryan Aren, Ispiryan Davit, Meliksetyan Davit, Navasardyan Davit, Nazluxanyan Davit, Shahnazaryan Hakob, Ananikyan Levon, Aslanyan Mari, Katvalyan Maria, Arshakyan Milena, Khosrovyan Sona, Saghatelyan Suren, Karapetyan Vahe, Sevyan Valeri

Automated Quality Assessment and Restoration of Scanned Armenian Newspapers 34

HERITAGE PRESERVATION & PROMOTION

Gasparyan Davit

Armenian Francophone Writers..... 44

Grigoryan Alvard

The Museum of the Book as a Means of Education and Upbringing 53

Khachmanukyan Marina

French Motifs in Yerevan According to the Newspaper «Эриванские Объявления» ("Yerevan Announcements") (1883-1917)..... 62

Harutyunyan Mher

The Regional Library of Nagorno-Karabakh as an Educational, Cultural, and Public Memory Institution 69

Marutyan Tehmina

Dedication and Legacy: Hayk Danghyan and Aksel Bakunts 78

Minasyan Tamara	
The Letters of Isahak Makvetsi.....	87
Chulyan Anna	
National Libraries: A New Phase in Armenian–French Relations	97

BIBLIOGRAPHY

Hayrapetyan Nerses	
The 100th Anniversary of Armenian Current Bibliography	102

REPORTS

Harutyunyan Vardush	
The History of Cultural and Linguistic Exchanges between Armenia and France.....	108
Papikyan Hovsep	
Fragments: “Hakob Meghapart” Medal	113
<i>Information about the Authors</i>	114

СОДЕРЖАНИЕ

АРМЯНСКИЕ КОЛЛЕКЦИИ В БИБЛИОТЕКАХ МИРА

Бабаян Ани, Мамиконян Марк

Первая армянская печатная Библия Воскана Ереванци в библиотеке Мартикян Национальной ассоциации арменоведческих исследований (NAASR) 10

Мамиконян Майлс

Архив как человеческая память: размышления молодого армяно-американца 20

УПРАВЛЕНИЕ ЦИФРОВЫМ КОНТЕНТОМ

Ованнисян Гаяне

«Гирк Датастани» Мхитара Гоша в контексте цифровой семантики 24

ЦИФРОВОЙ XXI ВЕК: ВЫЗОВЫ ЭПОХИ

Григорян Алвард, Егиазарян Арен, Испирян Давид, Меликсетян Давид, Навасардян Давид, Назлухянян Давид, Шахназарян Акоп, Ананикян Левон, Асланян Мари, КАтжалян Мария, Аршакян Милена, Хосровян Сона, Сагателян Сурен, Карапетян Ваге, Севанян Валерий

Автоматическая оценка качества и восстановление оцифрованных армянских газет 34

СОХРАНЕНИЕ И ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ НАСЛЕДИЯ

Гаспарян Давид

Армянские франкоязычные писатели 44

Григорян Алвард

Книжный музей как средство образования и воспитания 53

Хачманукян Марина

Французские мотивы в Ереване по материалам газеты «Эриванские объявления» (1883–1917 гг.) 62

Арутюнян Мгер

Областная библиотека Нагорно-Карабаха как образовательный, культурный и общественный институт памяти 69

Марутян Теймина

Преданность и наследие. Айк Дангьян и Аксель Бакунц 78

Минасян Тамара	
Письма Исаака Маквеци.....	87

Чулян Анна	
Национальные библиотеки: новый ориентир армяно-французских связей.....	97

БИБЛИОГРАФИЯ

Айрапетян Нерсес	
100-летие текущей армянской библиографии.....	102

ДОКЛАДЫ

Арутюнян Вардуш	
Исторический обзор языковых и культурных связей Армении и Франции	108

Папикян Овсеп	
Фрагменты: о медали «Акоп Мегапарт»	113

<i>Информация об авторах</i>	114
---	-----

